

F Á Y   A N D R Á S   n e v e l é s i   e s z m é i

/bölcészszakdoktori értekezés/

M A K Ó, 1972. augusztus 25.

Készítette: Horváth Mihály

JÓZSEF ATTILA F. AD. EGYETEM
ELRAGÓZDOTT I. EGYETEMI
SZAKCSOPORTI KÖNYVTÁRA

L. sz.:

D-110

B e v e z e t é s

"Használni vala éltem minden törekvése, jelszava"/¹/ így fejezte ki klasszikus tömörséggel a nemzet minden rétegére ható nevelői munkásságát a reformkor egyik nagy magyarja, az izig-vérig gyakorlatias gondolkodású Fáy András.

A magyarság a XIX.század elején nagy sorsforduló előtt állt. El kellett dölnie, hogy a feudális gazdasági és társadalmi rend fokozódó válságát leküzdí-e a nemzet s rálép-e a polgári átalakulás és függetlenség kivívásának útjára. Az ellenzéki beállítottságu köznemesség fokozódó erővel vetette fel e nagy kérdéseket s mozgalmának eszmei alátámasztást adott a 30-as években Széchenyi, Wesselényi, továbbá Kossuth programját előkészítve Kölcsey irodalmi, politikai és közéleti tevékenysége. A Bécs elleni nemzeti egységfront magába foglalta minden nevesebb politikai irányokat Kossuthtól Táncsicsig, valamint az iskolák haladószellemű pedagógusait is. A nevezetes reformer írók között szerepel Fáy András is. Fáy pedagógiája s eszméi a magyar életből fakadtak, módszere gyakorlati s a magyar jellemhez alkalmazkodó volt. Ha külföldi eszméket, gondolatokat tanulmányoz, azokat is a nemzet lelken át szűri meg s átítatja nemzeti szellemmel. Az volt ugyanis a felfogása, hogy "aki a magyar életre kíván hatni, javaslatainál magyar földön, magyar éghajlat alatt, földieit közt járjon és ne üvegházi növényekkel kínálgassa a jó magyar hazát".

/2/

Fáy élete

A zemplénmegyei Gálszécs melletti Kohány kis faluban 1886 május 26-án Fáy születésének századik évfordulóját ülték. A falu közepén áll az ősi, emeletes Kácsándyak kastélya. Az egyik szobában mely kínai alakokkal, fákkal, madarakkal van kifestve, szüle-

tett 1786 május 30-án Fáy András. A szobát 1886 május 26-án emléktáblával jelölték meg. E kastély s vele a kohányi birtok házasság útján az Abaujból származó, a legrégibb családok egyikének a Fáy családnak a kezére került. A család tagjainak a hadakozás volt a kedvelt foglalkozása s ez a harcos, katonás lelkiület fogja magyarságunkat megtartani a nagy európai népek özönében s fogja önálló szellemi életünket a történelem viharai közepe tette is átmenteni.

Apja Fáy László, kinek sok gyermeke volt; közülük András maradt Gálszécsen s csecsemő korától a nagyapai házban nevelkedett. A fiu szülei gyakran távol voltak s őket alig ismerte. Élénk gyermek volt, ki mindenütt ott szeretett lenni. Katonai hajlama korán megnyilatkozott s így e pályára szánták, habár lágyszivű volt, amiről kevesen tudtak. Anyja áldott jóságú asszony volt és jó szive volt az apának is, csak néha erőszakos volt s fia többször összetűzött vele. A vallásos apa fiát többször megbüntette, mert nem ment vele az imaházba. A gyermek ugyanis hosszú távollét után nem ismerte az apát. Fáy így ír az esetről: "A templomgyakorló atyáknak, akik fiaikat is azt gyakorolni készítik, rendszerint templomkerülő gyermekeik lesznek".^{13/} A "Ke-
gyeletek" írója/Fáy/már korán fellázad tehát a tiszteletlenség, embertelenség, lealázás ellen.

Fáy Gálszécsen kezdte a tanulást. Alig hat éves, mikor egy Péterfi nevű tanítót kap, aki azonban enyhe volt vele szemben s így másfél év alatt alig haladtak tovább a szótagolásnál. Hét éves, mikor a pataki kollégiumba kerül, ahol még általában latin nyelven folyt a tanítás s csak néhányan mint Barcafalvi Szabó Dávid, Gelei József és Vályi Nagy Ferenc tanítottak magyarul. E kollégiumban szigorú fegyelem uralkodott, és buzgó

tanítás-tanulás folyt. Bessenyei "Holmi"/1779/c.művében elítéli a régi tanulmányi rendszert, de az itt nevelkedő ifjuság erkölcsiségéről csodálattal beszél.

Ide került Fáy, akinek eleinte nem tetszett a komoly munka és nevelője sem tudott bánni vele. Otthon ugyanis kényeztették, a kollégiumban nevelője szidalmazta, vesszőzte, ami érzékeny lelkére bántó hatással volt. Fáy:"A jó tanító" című epigrammában a nevelőjére céloz, akinek nem sikerül nála eredményt elérni "mert a vesszőt mindennap öllel hordatja".^{/4/} E megállapításával Fáy a szocialista humanizmus eszméjét képviseli, mely ma is a testi fenyegetések az emberi méltóságot mélyen megalázó eszköze helyett nevelésünkben az értelmi meggyőzés, ráhatás és türelmes felvilágosítás módszerét követeli.

Fáy Próbátétel c. első neveléstani művében saját tapasztalatát írja le, kárhoztatván a korai tanítást s a tanítás sikerét a tanító egyéniségétől teszi függővé, azonban ennek megválasztására a szülők nem fordítanak kellő figyelmet. Később Fáy ügyes nevelőt kap, kinek nagy része van abban, hogy sokoldalú, nemcsak érző lélek lett. Nagy tanulási vágy, tudományszeretet jellemzik Fáy. Sokat olvas ifjukorában nemcsak magyarul, de németül is. Alig több 12 évnél, midőn beteg tanárát Gelei Józsefet helyettesíti a katedrán mégpedig szép sikerrel.

Jogi tanulmányait s a teológiát Patakon végezte. Rendkívül friss szellemű ember volt, ki öreg napjaiban is az maradt. Beteg sem volt sohasem s a halál a karosszékekben lepte meg 1864-ben. Arany János szép nekrológjával zárja életrajzát e szavakkal: "Fáy oly egyéniség volt, kinek művei ha nem olvastatnának is, s hasznos életbeli alkotásai nem lennének maradandó emléksobrai, mint csupán jellem oly mellszobor, mely megérdemli, hogy a jelesebb honfiak Pantheonjában, mint buzdító példa állandó helyet foglaljon

el. Legyen áldott és örökéletű a valódi ember és valódi hon-
polgár emlékezete."/5/

Kortörténeti háttér

Fáy válságos időben rázta fel nemzetét s szépirodalmi, valamint neveléstani munkáival a nevelés és oktatás nagyfontosságú problémái felé irányította figyelmét. A múlt század első fele ilyen válságos időszak volt. "Iránytűt a nevelés adna kezünkbe, de amin eddigelé állunk magának a nevelésünknek is iránytű kelle-ne"./6/ Fáy e kijelentéséből azt látjuk, hogy e korban maga a nevelés is válságban volt. Rendesen a nevelés kérdéseivel csak szakszerű pedagógusok és hivatásos nevelők foglalkoznak. Csak válságos időszakokban mások nem hivatásosak is kezdik figyel-müket, érdeklődésüket a nevelésnek nemzetfontossága s annak sorsát elhatározóan kijelölő problémái felé irányítani.

E történelmi időszakban a feudális gazdasági és társadalmi rend növekvő válságát figyelhetjük meg. A nagy lépésekben ki-fejlődő árutermelést e korszak első felében a napoleoni hábo-ruk is nagymértékben előmozdították. A mezőgazdasági lakosság vásárlóereje szükségletei alá csökkent a feudalizmus sokféle terhe folytán. A válságba jutottak jórésze lemondott az önál-ló gazdálkodásról és árendába adta birtokát. A távoli és kis-sebb birtokok tulajdonosai értékesítési nehézségekkel küszköd-ve egyre jobban nehezményezték a kormányzat gazdaságpolitiká-ját. A nagy-és vagyonosabb középbirtokosok kevésbé érezték a válság súlyát, valamint az önálló gazdálkodás mellett maradt a fényezéshez szokott nemesség többsége is. Zavartalan érté-kesítésre csak úgy számított, ha munkaigényesebb árut termel, vagy pedig jobbminőségű gabonával győzi le a versenytársakat. A minőségi gabonatermelés bér munkások alkalmazását kívánta meg.

A nemesség többsége azonban pénzhiány miatt nem mondhatott le a robotról. Külföldi hitelszerzéshez eleve hiányoztak kapcsolatai. A hitelügyletekből eredően mind több uri birtok került zár alá, a nemességnek egész rétegei jutottak a tönk szélére. Ezen okok miatt a birtokosok-a nagy és néhány középbirtok kivételével-minőségi termelésre nem tudtak áttérni.

A feudális termelés mód válsága az országnak a bécsi kormányzattól való függősége miatt torzult formában jelentkezett: mezőgazdasági terményei, mivel nem feleltek meg a külföldi vásárlók igényeinek, nem jutottak külföldi piachoz, a kevés számú hazai fogyasztórét pedig nem tudta azokat felvenni. A hazai nincstelenek ugyanis nem kaptak állandó jövedelmet adó munkát, így nem volt anyagi erejük a vásárláshoz, a birtokos pedig nem akadt vevőre. Itt tehát nem átmeneti nehézségekről, hanem magának a feudális társadalmi rend válságáról volt szó.

A feudális termelés csődjét mutatták a birtokos osztály azon erőfeszítései is, melyekkel korszerűbb gazdálkodást igyekezett bevezetni. Főleg a nagyvagyonúak közül egyesek törekedtek a robotot-legalább részben-bérmunkával helyettesíteni, hozzáfogtak a mocsarak tervszerű lecsapolásához, rétek öntözéséhez. Rendszeressé tették a trágyázást, új munkaeszközöket alkalmaztak: mélyebbre szántó-és töltőgető ekéket, szénagyűjtőket stb. Több helyt marha-ló-és sertéstenyésztést rendeztek be, fát termeltek ki stb. Mindezek folytán emelkedett a termelés mennyisége, javult a minősége, növekedett az állatállomány stb. E birtokok eljutottak/ilyenek:a nádor, a Károlyiak, Eszterházyak stb./ a feudális termelésből a kapitalista termelésbe való átmenet fokára. Bécs gazdaságpolitikáját az osztrák földbirtokosság és az államot markában tartó banktőke határozták meg. Ezen tényezők az iparnak csak korlátozott fejlődést biztosítottak.

A külföldi verseny nyomása miatt az osztrák iparnak változatlanul kellett a magyar piacok, ezek megtartása pedig a magyar ipari fejlődés megszorítását írta elő. Az osztrák gyárak versenye egyidejűleg ásta alá a feudális kézműipart és lassította a hazai tőkésipar fejlődését. Csak a 30-as években következett be lassu megélénkülés: egyes nagyobb birtokok kapitalizálódása és a könnyűipari termékek hazai fogyasztóinak lassu szaporodása a belföldi szükségleteket növelték. A fennálló textilmanufaktúrákat gépesíteni kezdték. Új vasművek keletkeztek, gép- és szerszámgyártó vállalatok létesültek kis gépműhelyekből stb.

Az aránylag gyors fejlődés ellenére a magyar ipar még mindig messze maradt az örökös tartományok mögött: a 40-es években a birodalom tőkés üzemének csak mintegy 10,5%-a működött Magyarországon, Ausztria 15-ször annyi géppel rendelkezett mint hazánk. A hazai polgári tőkével induló vállalatok többségükben részvénytársaság formájában kezdték működésüket. Egyes üzemeknél megfigyelhető a magyarországi kereskedő-és ipari tőkések, a hazai nagybirtokosság és az osztrák tőke kezdeti összefonódása.

"Az egymást kölcsönösen segítő piactágulás és iparfejlődés megnövelte az áruforgalmat. Ennek folytán meggyorsult a tőkefelhalmozódás."^{/7/} A tőkés ipar lassu térhódítása egyrészt jelezte a feudális ipari termelés elégtelenségét, másrészt az ipar területén a feudális rend válságát mélyítette el. Magyarország mindaddig nem juthatott lényegesen közelebb az országos ill. az önálló, egységes nemzeti piac megvalósulásához míg rendje feudális volt, Ausztriával szemben pedig függőségi viszonyban volt. A munkaerő szabad áruvá válását ugyanis korlátozta a jobbágy személyi függése földesurától, a földnek áruvá alakulását pedig lehetetlenné tett egy csomó feudális törvény mint pl. az ősiség, sőt 1844

előtt még nem nemesek kizárása is a földtulajdonszerzés jogából. A magyar polgári fejlődés teljes szabadságát csak a feudalizmus szétzúzása és a gazdasági-politikai alárendeltség felszámolása teremthette volna meg.

A válság és a társadalom

A magyar társadalmi osztályokat és rétegeket különféleképp érintette a feudalizmus válságához vezető folyamat.

A nagybirtokosok, akik kapcsolataik révén piacot és alacsony kamatu hitelt könnyebben szereztek, kevésbé, vagy nem érezték a válságot. Legtöbbjük külföldön utazva-szórakozva költötte el birtokának jövedelmét. Gazdasági hatalmuk politikaival párosult: ők álltak a központi kormánysszervek élén. Osztályérdekeik a rendszer védelmét s a kormányzat feltétlen támogatását irták elő. Ezért minden reformtörekvés ellen állhatatosan védtek a feudalizmust és a Habsburgok hatalmát.

A birtokos nemességet, legfelső vagyonos rétegét kivéve, emésztették a terményértékesítés gondjai, a hitelszerzés problémái; egész csoportjait juttatta tönkre az eladósodás. Feudális törvény zárta el előle a hitelforrásokat; a termelés feudális, robotra épített módja volt egyik szülője az értékesítés nehézségeinek. Fizetőképes magyarországi fogyasztóréteg kialakulását és a külpiacok kihasználását nehezítette a Habsburg kormányzat gazdaságpolitikája.

A földesuri terjeszkedés éppugy taszította az elszegényedés felé a kismemesség jelentős csoportjait, mint a jobbágyság nagy rétegeit. Minthogy számarányánál fogva a megyei közgyűléseken szavazataival kérdéseket dönthetett el, gyakran megtörtént, hogy egyik vagy másik fél birtosította magának e műveletlen tömeg szavazatait "sőt ha a helyzet úgy hozta, az ellenpárttal szemben: a bunkósbortjait is" ^{/8/}

Az adóssággal terhelt vagy zsarolt földek gazdái, a folyton csökkenő birtokok kismemesei fokozott érdeklődéssel fordultak az értelmiségi pályák felé, amelyeken egyre nagyobb számban láthatók a nép fiai. A tanult főek nagy számát a feudális Magyarország nem tudta foglalkoztatni. Az értelmiség azon része, mely kapcsolatait vagy egyéb okok folytán el tudott helyezkedni a hivatalokban a kenyéradó társadalmi rendet feltétlenül kiszolgáltatta. "A kenyérgondtól és a szellem korlátozásától szenvedők egy csoportja azonban a viszonyokkal békétlenül, kiutat keresett. A becsempészett könyvekből megcsapta a kapitalizmus levegője; sorsa és műveltsége pedig-származása, neveltetése és környezete ellenére is-polgárivá formálták szemléletét. A burzsoázia gyengesége miatt az adott korban ennek az értelmiségnek nagy szerep jutott: nemesi gyökereinek és polgári életviszonyainak együttes hatása elsőnek vele láttatta meg, hogy számös vonatkozásban egybeesnek a burzsoázia és az árutermelő nemesség érdekei és hogy a problémákra megoldást csak a polgári rend ígér. Ott állt tehát a reformtörekvések bölcsőjénél, híd lett a nemesi ellenzék és az egyéb reformerek közt, tőle indultak ki a legmerészebb ujitási javaslatok, és a haladó tábor balszárnya maradt akkor is, mikor a birtokos nemesek vezetése alatt országos mozgalommá érett a reformgondolat". /9/

A kizsákmányolt parasztság többsége a mezőgazdasági fellendülés és hanyatlás következtében egyaránt kárt szenvedett. Zsellérré válásának folyamatát nem tudta megakadályozni azzal sem, hogy erdőket irtott, gyepet tört fel, artéri vizeket csapolt le s így jelentős földterületet hódított meg saját használatára. Voltak, akik az urbéres telkeseknél nagyobb jólétre tettek szert, a zsellérsors a többség nyomorában fejeződött ki. Az árutermelés kibontakozásával állandó lett a jobbágy és

feudális ur közti nagy ellentét mellett és gyakrabban és erőteljesebben "tört felszínre a zsellér szegényparaszt és gazdagparaszt ellentéte is, jelezve, hogy immár változásnak indult a paraszttársadalom szerkezete." /10/ E folyamatot erősen korlátozta a feudalizmus uralma. A parasztság rétegeit a földesuri kizsákmányolás ellen összefűző szálak sokkal erősebbek voltak egymás közti ellentéteiknél. Az elégedetlenek akciói csak elvétve léptek túl egy-két falu határán "mivel általában helyi sérelmek robbantották ki azokat, egybehangolásukra és követeléseik programmá rendezésére pedig nem akadt társadalmi erő. De hol itt, hol ~~kk~~ ott lobbanva fel, idővel mégis állandósították a nyugtalanságot a főuri paloták és a nemesi udvarházak lakóiban". /11/

A feudalizmus fölött örökös királyt-és kormányát-a jobbágy csak mint adóalany érdekelte, a paraszt trónt övező bizalmára számított a kormánypolitikát esetleg ellenző nemességgel szemben. A nemesség hátában folyton ott leselkedett az udvar és paraszt kézfogásának veszedelme. A jobbágyság szüntelen osztályharca a reformmozgalomnak a termelési válságnál hatásosabb lendítője lett. Gyengébb társadalmi erőt képviselt a polgárság, melynek rétegei közül a kereskedő, főképp a terményforgalmat lebonyolító csoport vitte a főszerepet. E réteg lényegében az önálló magyar kapitalizmus feláldozása árán egy összbirodalmi kapitalizmusban látta a fejlődést útját, mely érdekeinek megfelel. "A belforgalmat ellátó kereskedőréteg viszont a kisszámú ipari tőkessel együtt Magyarország független kapitalista fejlődésének hive volt és a hazai iparkezdeményezéseket védvámrendszerrel kívánta megóvni az orosztrák gyárak versenyétől". /12/ A városi polgárság jelentős rétegét a feudalizmus védelmére

ösztönözték életfeltételei. Családjának tekintélye és vagyona révén ennek kezében volt a királyi városok vezetése, harcolt a városok feudális berendezését szétrombolni kívánó tőkés polgárság szavazati joga ellen.

"A céhbeli iparosok és kiskereskedők a tőkés fejlődés ellenében szívesen védték az ipar feudális szerkezetét. Más oldalról viszont, minthogy elsősorban az osztrák ipar versenyében látták feudális létük aláásóját, melegen pártoltak minden törekvést, mely az ország gazdasági önállósága és a nemzeti függetlenség felé mutatott".^{/13/}

Mivel a társadalomnak számbelileg kicsiny, a problémák összességét tekintve kevésbé tájékozott csoportja voltak, meg kellett elégedniük azzal, hogy "anyagi és erkölcsi eszközeikkel támogassák a viszonyok megváltoztatásáért induló harcot, a vezérszerepet azonban át kellett engedniük a polgárosodó nemességnek, amelynek érdekei a leglényegesebb kérdésekben az övéikkel estek egybe".^{/14/}

Az ipari munkát a tőkés vállalatok specializálódó szakmunkássága, a céhek legényei és a paraszti nyomorból a városokba áramló tanulatlan segéd munkások, napszámosok adták. A jórészt külföldről beszivárgó szakmunkásságnak az életszínvonala viszonylag kielégítő volt.

A két másik munkásréteg életkörülményei azonban nehezek voltak. A céhes mesterek munkaidő megnyújtásával, bércsökkentéssel vagy az ellátás minőségének lerontásával lehetőleg "legényeikre igyekeztek áthárítani az osztrák és a hazai tőkés ipar versenyének következményeit".^{/15/}

Még rosszabb sorsban voltak az üzemek segéd munkásai és csak itt-ott keresetre szert tevő napszámostömegek, akiket még formáli-

san se védtek céhszabályzatok a féktelen kizsákmányolással szemben.

E tapasztalatlan, tanulatlan és szervezetlen előproletariátus, a munkásosztály őse "nem volt tisztában vele, hogy nyomora jó-részt a feudális rend uralmából fakad és többsége azt se tudta, mi a haladás útja." /16/

A hazai iparfejlődés gátolásával Bécs volt a munkaalkalom kiszélesedése lehetőségének egyik fékezője: "A munkásság az ország függőségére viszonylag élénken reagált" /17/; Pest plebejusai 1848-ban-egyéb okok mellett-ezért voltak cselekvő részesei a nemzeti önállóság elérését célzó forradalomnak.

A liberális mozgalom előzményei és kialakulása

Az 1820-as években egy vékony kisebbség helyes irányban kezdte keresni az orvoslást a társadalom bajaira. Gyakorlati mezőgazdászok mint pl. Pethe Ferenc, Nagyváthy János stb. figyeltek fel elsőnek arra, "hogy" a termelés feudális jellege és avult módszerei nem elégítik ki a minőségi termelés követelményeit és a javítás módját a korszerűsítésben és a bér munka alkalmazásában je-lölték meg" /18/. Egyes nemesek és értelmiségiek közt felmerült, hogy a helyzeten a létező viszonyokat mereven megkötő törvények némelyikének megváltoztatásával kellene segíteni. A bajok forrását már nem kizárólag a kormányzat magyarországi politikájának tulajdonították, hanem azok mozgató okait kezdték visszavezetni a belső körülményekre is. E bátortalan nézeteket megrostálva, nem egy kérdésben merészen kiegészítve összefüggő gazdasági-társadalmi programmá összegezve a politikus köztudat elé tárta egy 1850-ban napvilágra került munka: a Hitel. Szerzője Széchenyi István gróf volt, aki itthon arra eszmélt, hogy megújulásra van szükség a társadalmi-gazdasági válsággal küszködő Magyarországon, a külföldi kapitalista viszonyok tanulmányozása pedig hoz-

zasegítette őt ahhoz, hogy a társadalmi problémákat mely irányban kell megoldani. Hogy vállalni merje az újítónak kijáró meg nem értés sőt gyalázás kockázatát, a hazai válságjelenségek és a polgárosult Nyugat széleskörű ismeretén, meg tudományos felkészültségén kívül oly egyéni tulajdonságok kellettek, melyekkel osztálya a nagybirtokos arisztokrácia nem rendelkezett: hazaszeretet, felelősségérzet, a haladásba vetett hit, áldozatkészség, akaraterő és gyakorlati alkotószenvédély. Életszemléletének racionális vonása vezette őt el a felismeréshez, hogy a haladásnak fékezője az adott társadalmi rendszer; ez indította arra, hogy arisztokrata társaitól különbözően a megújulás ~~kar~~ előharcosa legyen. "A gazdag és jólét fokán álló Magyarország volt Széchenyi álma".^{/19/} Elismerte, hogy az angolok és franciák csak forradalommal érhettek el jövő céljaikat, de bizott abban, hogy a jelenben a kiművelt emberfők, a pallérozott és felvilágosult nemzetek a mult véres eseményein okulva a viszonyok megváltoztatására önként erőszak nélkül fognak törekedni. Lassan és fokozatosan lebontják a feudalizmus jórészét. A polgári szabadság nem öncél volt előtte, hanem az egyén, nemzet, sőt az egész emberiség jólétének előmozdítóját látta benne. A forradalomtól rettegett és megborzadt attól az eshetőségtől, hogy az elkerülhetetlen fejlődés a nemességgel, ill. nagybirtokossággal szemben álló erők vezetése alatt fog bekövetkezni. Széchenyi a reformok bevezetésére kizárólag a nagybirtokos arisztokráciát tartotta illetékesnek "ha kivetkőzik hibáiból és önneveléssel megjavítja önmagát".^{/20/}

Széchenyi könyve a Hitel döbbenetet keltett a nemesi világban. A nemesi földtulajdont rögzítő ősiséget vette célba. A mezőgazdaság romlását a robot hitványságából eredeztette, a bér munka bevezetésének gátját a hitelhiányban jelölte meg, annak okát

pedig az ipart fékező céhek és a fogyasztást korlátozó árszabás mellett az ősiséggel magyarázta. Volt, ahol máglyára vetették, volt, ahol megtorlást követeltek ellene, lehangosabban saját osztálya az arisztokrácia tiltakozott.

Széchenyi a válaszul írt Világ c. munkájában óvatos fogalmazásban bár, újra kiállt a nemzeti megújulás mellett. A megújulás feltétele a nemzet egysége, amit csak az emberi szabadság útján látott megvalósíthatónak. E célból eltörölnélőnek vélte a szabadságot megkötő nemesi előjogokat, állást foglalt a jobbágyok egyezkedésen alapuló önkéntes örökváltsága mellett és kimondta, hogy privilegizált tartományból szabad és boldog országgá csak fiai érdekközössége által válhat Magyarország.

Az 1831-i parasztfelkelésből Széchenyi az idő sürgetését olvasva ki, felhagyott a fokozatossággal és a Stádiumban/1833/12 pontban reformrendszerének egészét tárta a nemzet elé. A hűbéri rend lebontására s a polgári Magyarország felépítésére elsőnek dolgozott ki összefüggő programot. A polgári fejlődés békés szakaszában haladás és reformellenesség nem összeférhetetlenek. Reform és forradalom azonban egymást annyira kizáró ellentétpár volt Széchenyi előtt, hogy mindjobban visszarettent, mikor a fejlődés meggyorsulása a forradalom lehetőségét villantotta meg előtte. Ez az álláspont összefüggött kiindulópontjával: úgy vélte, hogy az arisztokráciát meggyőzheti a reformok szükségességéről s"általa akarta valóra váltani azokat, holott a nagybirtokosokat annyira mély osztályérdek fűzte a feudalizmushoz, hogy a polgári Magyarország csakis ellenükre jöhetett létre."/21/

Széchenyi olyan reformokat sürgetett, melyek szükségesek voltak ahhoz, hogy az arisztokrácia a jövőben is vezető szerepben maradjon. Ezért nemcsak a jelent tekintő osztályától szigetelődött el, hanem szemben állt mindazokkal is,"akik később széle-

sebbkörűen fogták fel a polgári fejlődés igényeit."/22/

A Hitel Széchenyijét szövetségesüknek tekintették a kibontakozást kereső nemesi csoportok. Ausztria, mely helyreállítani készült megromlott jóviszonyát Oroszországgal s ellenezte a nemzetek szabadságát, nem lépett közbe. Az erjedést gyorsító élményt mégis a felvidéki parasztság 1831-i felkelése jelentette. "A felkelők célja közös: megszabadulni a robottól, dézsmától, állami terhektől; szabadon birni a jobbágyszántóföldet-sőt egyes községekben-a majorsági táblákat is",/23/. A mozgalom minden előzetes szervezés nélküli volt, nem volt meg benne az áttekintő katonai vezetés. Kegyetlen megtorlás vetett véget e megmozdulásnak: egyedül Zemplénben 41 résztvevőt akasztatott fel és több mint 700-at ~~vetett~~ börtönbe vagy korbácsolt végig a földesurak bosszuja.

E felvidéki dráma a nagybirtokosok és középrendű nemesek jelentős részét osztályuralmuk még hatékonyabb védelmére bírta rá.

A kisebbséget azonban a felkelés arról győzte meg, hogy a nemesi osztályuralom a fennálló kétségbeejtő jobbágyviszonyok miatt van veszélyben. A parasztság megnyerésének módja csak a jobbágyterhek leépítése, a nemesi kiváltságok felszámolása lehet, mert" mind a nemzeti függetlenség megteremtése, mind az osztályuralom megtartása csupán ezuton remélhető"./24/ E kisebbség belátta, hogy el kell hárítani a polgári fejlődést fékező akadályokat: véget kell vetni a nemzeti függőségnek és korlátozni kell a feudalizmus féktelen uralmát. E reformgondolatok összessége, mely a nyugat példájára a nemzeti és polgári szabadságjogok kiterjesztésében látja a válság leküzdésének egyetlen célravezető utját, amely e szabadságjogokat a tömegek számára is igényli, de azok tevékeny közreműködése és a hatalomban való részeltetése nélkül; amely az átalakulást nemesi vezetés alatt képzei el: a nemesi liberalizmus, a nemesi szabadelvűség. A liberalizmus

"nemzeti" összefüggést összefogást hirdetett, ennek feltételét pedig a feudális válaszfalak, ellentétek elsimitásában, lebontásában határozta meg.

A liberálisok gondolatvilágában a "nemzet" eszméje a magyarországi és erdélyi társadalom tagjainak oly közösségévé szélesedett, melyben nincsenek születési privilégiumok, és amelyből hiányzik a személyi függés; helyükbe a polgári szabadságjogok lépnek: ebben mindenkinek- nemesnek és nem nemes születettnek- azonos a kötelessége, törvény előtt egyenlő jog illeti meg.

A polgári Magyarorszáért induló harc vezetését a gyenge polgárság helyett az árutermelő középnemességnek és a nemesi értelmiségnek egyes rétegei vállalták. Az út melyre léptek a társadalmi haladás útja és a dolgozó osztályok érdeke is volt: mozgalmuk a feudalizmus halálát segítette elő. Saját osztályukkal kemény küzdelmet kellett vívniok, mert kiváltságaik visszafelé huzták, jövőjük féltése előre hajtotta őket. Többségük a mozgalom csúcspontján csak oly mértékű változást támogatott, mellyel "a nemesség politikai hatalma még könnyen összeegyeztethető".^{/25/} A kiváltságos osztály nagyobbik fele-élén a nagybirtokosokkal-jobbak vélte a régit s mindvégig védelmezte az ujjal szemben a kizsákmányolás feudális rendjét. A 30-as évek elején a reformerek élén álltak Tolnában Bezerédj István, aki később elsőnek kötött az országban falusi jobbágyokkal örökváltsági szerződést; Magyarországon mindenekelőtt a szatmári Kölcsey Ferenc és Erdélyben báró Wesselényi Miklós. Széchenyi fellépése, az 1828-as országos összeírás tanulmányozása-amely döbbenetes módon rajzolta meg a jobbágynyomort- valamint az 1831-i felkelés tették meg őt az ellenzék egyik legerősebb vezérévé, az urbér megszüntetésének elszánt harcosá-

vá. Javaslatait a maradi többség módosította, sajtószabadságra vonatkozó indítványát elutasította, urbéri tervezetét pedig felolvasni se engedte, ő mégis követi tisztséget vállalt az 1832-es országgyűlésen, mert remélte, hogy közelebb kerül a megvalósuláshoz két hón óhajtott eszméje: reformokkal "emelkedést adni az adózó népnek s a földbirtokot állandóbb alapra helyezni". /26/

Kossuth a polgárosodásért folyó harc élén

A 40-es évek elején Franciaország ismét befolyásos hatalom lett, a vámunióra lépett német szövetségben pedig Poroszország tört előre. Mindez az olasz és német államokban gyengítette Ausztria helyzetét. A birodalmon belül viszont állandóak lettek a parasztmozgalmak, szaporodtak az osztrák és cseh munkások tüntetései:

"A liberális ipari burzsoázia pedig, piaci egyeduralmát féltve, a német vámszövetségbe tervezett lépés miatt nyugtalankodott." /27/

Ikörülmények kedveztek a reformereknek. Hozzájuk újabb nemesi rétegek csatlakoztak, újabb reformkövetelésekkel: tegyék kötelezővé az örökváltságot, töröljék el a céheket és monopóliumokat, alakuljon nemzeti és jelzáloghitelbank; szűnjék meg a vámvonal Ausztria és Magyarország között, sőt felmerült a felelős minisztérium gondolata is. A liberális tábor számbeli és eszmei gyarapodásával egyidejűleg nőtt a reakció ellenállása. Nagybirtokosokkal együtt szembefordult a reformtörekvésekkel a jómódu középbirtokosok jelentős része. Az ellenzék is élt a konzervatívok által nagyban folytatott lélekvásárlással, de pénzzel nem bírta annyira mint a nagybirtok.

A reformerek jórésze féllábbal a feudalizmus talaján állt, azt csupán módosítani akarta s elvetette a gyökeresebb javaslatokat. A mozgalomnak nem volt meg az egységes programja, amely legalább a liberális többség számára elfogadható gondolatokat foglalta

volna össze, de nem volt meg a szétforgácsolt megyei erőket közös célra egyesítő, szervezett irányítás sem." Pedig jórészt programja egységén és erői szervezettségén mult a mozgalom sikere. És a kor nemcsak a követelményt állította fel, hanem a börtöncellájából kilépő Kossuthban meghozta azt az egyéniséget is, aki mindenkinél nagyobb részt vállalt a feladat megoldásából."/28/ Kossuthnak szerkesztői állást ajánlottak fel, hogy működését könnyebben szemmel tarthassák, szükség esetén pedig elhallgattatására könnyebben találjanak ürügyet. Kossuth a csapdáról mit sem sejtve 1841 januárjában valóban megindította a Pesti Hírlapot. A lap nemcsak az újságírásban hozott forradalmat, hanem a konzervativizmus ellen is hatásos fegyverré vált. Kossuth minél több embert akart meggyőzni az adott rend válságáról és a polgári átalakulás szükségességét elfogadtatni. A lap a feudalizmus lesújtó bírálatát adta valamennyi cikkében: Magyarország viszonyai ellentmondanak a kor követelményeinek és a társadalom érdekeinek. "Kossuth álma: a nemesség vezette polgári berendezésű független Magyarország. E program messze jutott a jómódu nemesség reformelképzelésein"./29/.

"Kossuth a szabadságjogok kiterjesztését a polgári átalakulás velejárójának és a nemzeti egység előmozdítójának vallotta"./30/ Az iparfejlesztés leghatékonyabb eszközét egy magyar védvámrendszerben látta, jóllehet tudta, hogy ennek megvalósítása Ausztria és Magyarország közti viszony megromlását idézi elő."Új rendet akart, de a nemesség irányítása alatt....A szétszórta felmerült reformjavaslatokat összegezte a kor szükségleteit leginkább megközelítő átfogó programmá, amelyben egyesült a megújulás két alapfeltétele: a feudális rend lebontása és a nemzeti önállóság felé mutató iparosodás követelménye"./31/.

A Pesti Hírlap nagy sikere miatt az ellentábor harcot hirdetett. A támadásban a klerikális "Nemzeti Ujság" és a Dessewffyék eszméit terjesztő "Világ" vitték a főszerepet. Dessewffy és "reformer" konzervatív társai a feudalizmust egyes alkatrészeinek átalakításával gondolták megmenteni. Erőlködéseiket azonban félsikerré csökkentette a Pesti Hírlap, amely leleplezte a Kossuth személyét is kikezdő "fontolva haladók" igazi szándékait.

Keményebb ellenfelet kapott Kossuth Széchenyi személyében, aki a Kelet népe c. munkájában "gorombasággal határos hevességgel tiltakozott látszólag Kossuth modora, valójában reformrendszere ellen: az indulatok felszításával forradalomba kergeti a nemzetet!"

/32/
"Kossuth a vádat a tanítvány tiszteletével, de igaza tudatában utasította vissza. Széchenyi birodalmi keretben születő és lényegében csak mezőgazdasági téren valósuló kapitalizmusát nem tartotta megoldásnak: az ő programja a gazdasági függetlenséget biztosító ipari kapitalizmust is felölelte.... A kossuthi program kárhóztatásával a reformmozgalom elindítója annak fékezőjévé ~~vált~~ vált: a liberális tábor megbontását célzó kísérletei és a Habsburg-magyar kérdésben elfoglalt negatív álláspontja rossz szolgálatot tettek a haladás ügyének. Ő/Széchenyi/ekkor már a feltartóztathatatatlannak akart elébe állni, Kossuth viszont a történelem parancsát ~~követve~~ megértve az elkerülhetetlent nem eltorlaszolni, hanem mederbe fogni törekedett". /33/

A parasztság nyílt kitöréssel fenyegető osztályharca döntő szerepet játszott abban, hogy Kossuthék felhagytak a fokozatos reformok taktikájával. Maga Kossuth Pest megye közgyűlésein reformtervei összességét tárta a nyilvánosság elé. Teljes közteherviselést, kötelező örökváltságot, népképviselést, felelős nemzeti kormányt követelt és kimondotta: "Ha a nemesség vonakodik a nép-

pel egybeolvadni, az új rend a kiváltságosok halotti torának napja lesz, a nemességgel együtt pedig maga a nemzet is odavész".
/34/

A konzervatív párt megalakulása magával hozta a nemesség elcsábításának veszélyét. Ezért Kossuth a liberális párt megteremtését jelölte meg soron levő feladatnak. A párt programjába az Ellenzéki Nyilatkozatba Kossuth agitációjára belekerült a kötelező örökváltság és a közteherviselés is. Kossuth ellen nemcsak a reakció lépett fel, de a kormánypárti reform mellé álló Széchenyi is, akinak hite szerint Kossuthban testet öltött a küszöbönálló forradalom s azon Kossuth legyőzésével remélt diadalt aratni. A megtámadott Kossuth az "Ellenőr" hasábjain válaszolt: a liberális program azaz a néppel való összeolvadás épp a forradalom megelőzésének a nemesség és vele a nemzet megmentésének egyetlen járható útja. "E két nagy ellenfél vitája mutatta, hogy a forradalom távoli lehetőségből a jelen közvetlen kérdésévé lépett elő". /35/.

A liberális mozgalom osztálykötöttségei miatt képtelen volt előbbre lépni. A reformpolitika elégtelenségét bizonyította az is, hogy a 40-es évek derekán a liberalizmusból új világnézet kezdett fakadni: a demokratizmus, mely az égető kérdéseket nem nemesi szemszögből, hanem a nép oldaláról vizsgálta. A toldozgató reformokkal szemben a teljes változtatás igényével lépett fel, szükség esetén forradalmi módszerekkel: a nemesség ellenére, a tömegek harchavetésével is kész volt vállalkozását megindítani. A demokratizmus kifejlődését Petőfi, Vasvári és Táncsics eszmevilágában érte el. A feudalizmushoz kevesen kapcsolódtak közülük, jó részüknek az értelmiségi munkát jobban becsülő polgári rend ígért révbe jutást. Ez vonzotta őket Kossuth táborába és indította őket a reformeszmék szépirodalmi terjesztésére.

E fiatalok/Petőfi, Jókai, Vajda, Arany, Tompa, Vasvári stb./ Petőfi hatására tanulmányozták a francia forradalmat s ébredtek rá a reformpolitika kudarcára. Petőfi az alföldi mészáros-kocsáros fia ösztönösen visszariadt minden megegyezéstől, megalkuvástól s az őt és társadalmát fojtogató valóság pedig lázadót nevelt belőle. Eszmekörében elszakíthatatlanul forrt egybe a haza és népszabadság gondolata. A jobbágyvilág eltörlését csak első lépésnek tekintette az egyetemes szabadság, a nép uralma felé. Plebejus forradalmárrá nőtt fel: várta és vállalta a mindent feégető forradalmat, mellyel lerázza a rabbilincset minden elnyomott.

Az egyetemisták élére egy történelemtanár Vasvári Pál került, akit a jelen tagadó-jává a hazai viszonyok, forradalmi demokratává pedig a felvilágosodás és az utópista szocializmus eszméi neveltek. A kispolgári demokratizmus felé tájékozódó ifjúság a nemesi ellenzéket a néppel kötötte össze, ezért kaphatott a cselekvés órájában kiemelkedő szerepet.

A demokratizmus harmadik nagy képviselőjével Táncsics Mihállyal a parasztság lépett porondra jogaiért. Táncsics Európát baráncolva a dolgozó ember szemével figyelte a külföldi viszonyokat, de szíve mindig osztályához huzta vissza, mely elindította: "A paraszt oldaláról ítélte a jelen fölött, és a paraszt számára kíváncsatos uton kereste a nemzet jövőjét is."/36/. Először a feudális oktatási rend ellen lépett fel történelemkönyveivel, majd a polgári szabadságjogokért küzd a sajtószabadságról írt művével.

1846-i Népkönyve pedig a feudalizmus széttörésének a liberális terveket messze túlhaladó programját összegezte: "Valamennyi nemesi kiváltságot a robot és dézsma minden változatát-mégpedig kárpótlás nélkül-eltörlendőnek hirdette, sürgette a közteherviselést, általános és közégenkénti választójog alapján követel-

te a népképviseletet".^{/37/} A reformerek jórésze felháborodott erre, a kormány pedig izgatás vádjával börtönbe hurcolta őt. Nép szava, Isten szava c. kéziratában liberalizmus és demokracizmus elkülönültek egymástól. A nép nevében kiáltotta oda a birtokosoknak: a földért semmiféle váltságdíjra nem tarthatnak számat, mert a föld azé, aki megműveli. "Kikiáltotta az uraknak kellemetlen igazságot: a gróf nem boldogul a paraszt nélkül, de a földművelő nemesek hiányában is megél."^{/38/}

A nemességet ezen elvek önkéntes elfogadására biztatta Táncsics ugyanakkor meg is fenyegette: "Ha hátat fordít a jobbágyságnak forradalommal szerez ősi jussának érvényt a paraszt. Együtt ment ő a reformmozgalommal, de annak visszakozása esetén, kész volt az új világért agrárforradalomra is".^{/39/}

Kossuth is végül belátta, hogy a problémák teljes megoldása aligha várható egyedül a nemességtől. Figyelme mindjobban az európai forradalmi mozgalmak felé fordult, melyek valóban holtpontról mozdították el a magyar polgári átalakulás ügyét.-

A reformkor haladó művelődéspolitikája és annak képviselői

A köznevelés és pedagógia problémái e korban fontos szerepet kaptak. Fáytól és Széchenyitől Táncsics Mihályig neves politikusok és írók fejtették ki a nevelésügyre vonatkozó nézeteiket. Midőn Széchenyi elindítja reformmozgalmát "Fáy a legelső közt csatlakozik táborához s viszont ennek alvezéri szolgálatait senki sem méltatta őszintébben mint Széchenyi".^{/40/} Badics Ferenc Fáy életrajzírójának e megállapításából világosan látható, hogy e két reformer férfiú kölcsönösen megbecsülte egymásnak a nemzet érdekében kifejtett hazafias tevékenységét. Széchenyi és Fáy nemcsak szépszavakban méltatták egymás munkásságát, hanem kölcsönösen támogatták is egymást a honmentő munkában. Mig

Széchenyi az Al- Dunánál, vagy az országgyűlésen, Bécsben, esetleg Angliában tevékenykedik, az alatt "a megyén terveinek/színház-építés, állóhid terve/leglelkesebb pártfogója, sőt szándékainak szinte egyedüli letéteményese, beavatott munkatársa Fáy volt." /41/

Széchenyi tervei mellett küzd Fáy a gyűléseken s azokon kívül is a legnagyobb buzgósággal, de csak addig, míg azok meggyőződésével meggyeznek. Függetlenségét, cslekvési szabadságát megőrizte Fáy s ellenkező véleményét másoknál is őszintebben nyilvánította és fenntartotta. "Széchenyi sohasem vette zokon Fáynak ezt az önállóságát, mert csak barátságra és nem szolgálalkúságra számított Fáynban, ki iránt sohasem szűnt meg bizalma." /42/

Fáynak igaz magyarságát bizonyítja a szólás-és közszabadságért való küzdelme az országgyűlésen. "Fáy mind a kettőt tüzzel sőt szinte elkeseredetten védi úgy a főuri közöny, mint a kormány önkénye ellen..." /43/

Fáy kifejti, hogy a magyarnak alkotmányos szabadsága törvényekben gyökerezik, de holt betüvé válik a törvény, midőn lépten-nyomon megsértik szabadságunkat, önkény gátolja a szabadszólást, s nem tudják meddig terjednek határai, így a gyáva félelem közt "lassu sorvadásban hal el a nemzeti Génius!" /44/ A szabadságszerető Fáy állhatatosan küzd a nemzet önálló állami létéért, a köz-és szólásszabadságért a főrendek s uralkodóház ezt korlátozó magatartása, intézkedései ellen.

E ponton Fáy közelebb áll a forradalmibb Kossuthhoz, mint Széchenyihez, aki sikert a kormánnyal való egyezkedéstől várt. Fáy sürgette tehát, hogy a kormány önkényeskedéseit gyökeresen fel kell számolni s csak azután lehet a nagy reformtervek megvalósításáért harcba indulni, melyeket Széchenyi hirdetett meg. Fáyt is mint Széchenyit elsősorban "a legközelebbi teendők" foglalják el. Az a célja, hogy "élet, gyakorlat és tapasztalás józan tapintatá-

val állítani ~~szűz~~ össze egészben s némi rendszerben a hon körülményeit s ezekhez képest annak teendőit..."/45/ Fáy egészen Széchenyi nyomdokain haladva a következőkben jelöli meg a hon leg-sürgősebb feladatait:1.az adózónak:teherkönnyítés, több keredet-mód,szabad föld, szabad kéz.2.a nemesnek és mágnásnak:menekülés az eladósodástól, földbirtokának ingathatósága, hogy pénzt kapjon rá;ipar és kereskedés javulása, hogy terményeit eladhassa, 3.a polgárságnak:természeti és alkotmányi akadályok alól felszabadított ipar és kereskedés; az egész hazának pedig felvirágoztatás, kellő befektetések, népnevelés stb. Mindezek elérésének eszköze:pénz,még pedig sok pénz, ahogy Fáy kifejezi. Fáy szerint az ellenzék rendesen a közvélemény tolmácsa, ha tehát a kormány ellenzéki követek választását gátolja az abszolútizmus gyanujába keveredik. A kormány tehát ne csak konzervatív, hanem az ellenzék közül is válasszon hivatalnokokat. Valamennyitől meg kell követelni, hogy mind az alkotmány, mind a király iránti hűségre esküdjenek meg. Olyan ellenzék ez, mely szándékai tisztaságához a gyanunak árnyékát sem engedi férni, a kormány tetteit hagyományos bizalmatlansággal fogadja s ennek hatalmát a végrehajtó hatalomban is korlátozni kívánja Fáy;mint párt többségre törekszik/az ellenzék/, de nem azért, hogy kormányra jusson, hanem azért, hogy magát annál több joggal tekinthesse a józan nemzeti akarat letéteményesének, a kormányt pedig úgy tekinti,mint a hatalom állandó birtokosát, melynek ezért nincs szüksége többségre,

Fáy egyetért Széchenyivel,hogy 1/a teherviselésnek közösnek kell lennie minden lakosnál nem szabad ajánlat,hanem törvényes kötelezés mellett 2/e terhek ellenőrzésében részesülni kell polgárnak és pórnak is 3/adókölttségvetés és adószámoltatás kiterjesztessék kiváltságos és nem kiváltságos adójára egyaránt. Fáy nem ért e-

gyet Széchenyivel abban, hogy a kiváltságosok már most feltétel nélkül s ellenőrzés nélkül vessék alá magukat az adózásnak, mert eddig a hadiadó megajánlásában "nem egyedül a status követelt szüksége, hanem az adózó nép ereje is szolgált zsinórmértékül".

/46/
A felelősség kérdésében sem ért egyet Fáy Széchenyivel, ki azt írta, hogy a minisztériumot papiroson tán igen, de gyakorlatilag nem vehetjük felelet/Felelősség/terhe alá. A kormány-felelősség elvét Széchenyi mondta ki nálunk először s nem valószínű, hogy ez kikerülhette volna Fáy figyelmét.

Fáy továbbá azon meggyőződését vallja, miszerint "hazánk felvirágoztatásának egyik mulhatatlan feltétele az, hogy érdekei-a közvédelmet kivéven-a többi örökös tartományok érdekeitől elkülönöztesse s a kölcsönös viszonyok a felséges uralkodóház meghatalmazottjai és diétáink között kötendő egyezkedésekkel, pactumokkal állapíttassanak meg"/47/

A reformok gyors keresztülvitelére törekvő ellenzék Kossuthot vallotta vezérének, a "fontolva haladó" konzervatívok Dessewffy után indultak. Széchenyi egyik párthoz sem szegődven magára vonta mind a két fél bizalmatlanságát, ellenszenvét. Az ellene támadt hangulatot Fáy jól ismervén figyelmeztette Széchenyit, hogy ilyen magatartásával népszerűségét végkép elveszti, de a gróf azt válaszolta: "A szilárd hazafinak minden résen meg kell állnia!"/48/ S tovább küzdött elveiért nemcsak a megye gyűlésein Széchenyi, hanem azokon kívül is.

A reformkor kiemelkedő egyéniségei politikai néze elveinek kifejtése ill. összehasonlítása után szükséges megtárgyalni, milyen nevelési nézeteik voltak.

Fáy András nemcsak a színházügy körül fejtett ki közéleti tevékenységet, hanem takarékpénztárak felállítására körül is buzgól-

kodott. Szépirodalmi műveiben is pedagógiai gondolatokat fejtegetett/A Bélteky ház, 1832/. Házi vagy magániskolai, német-francia szellemű ^{nő}nevelés helyett, állami, magyar nyelvű nemzeti irányú nőnevelést sürgetett. Birálatot mondott a feudális nevelés elmaradottsága fölött s ebben a felfogásában megegyezik Kossuth, Széchenyi és Táncsics véleményeivel általában. Hiányolta ebből kifolyólag a korszerű tanulmányokat. Szorgalmazta az önmunkásság fontosságát a nevelésben, valamint a képességek összhangzó, mindenoldalú kifejtését. Hangoztatta, hogy a népneveléssel a "nemzeti szorgalmat" kell fejleszteni, ezért a tantárgyak közé felvette a háziipart. Azt az elvet vallotta továbbá, hogy a népiskolák feletti felügyeletet a világi hatóságok gyakorolják. A nemesi osztály gyermekeinek nevelésében kifogásolta az életkori sajátosságok mellőzését/"idejekorán való nevelés"/, az elpuhultságot, érzelgősséget. Próbátétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról/1816/c.műben a szabad és természetes nevelés módjaira irányítja a figyelmet a hibák leküzdésére. Fáy nevelési gondolatainak bővebb kifejtésére a továbbiakban sor kerül.

Széchenyi nagyhatású műveiben a nemzetté nevelés programja tükröződik. A művelt nemzet kialakítása szerinte az emberiség haladását is szolgálja. Legelső feladat"a nemzeti értelem" lehető legnagyobbmértékű kibontakoztatása, mert"a tudományos ember fő mennyisége a nemzet igazi hatalma".^{/49/} Az iskolai nevelés feladata a gondolkodás, ítélő-erő, önállóság fejlesztése. Széchenyinek továbbá azonos nézete Fáyval, hogy az emlékezet túlzott megterhelése az ítélőképességet háttérbe szorítja.

A tanítás legfontosabb eredménye az legyen, hogy a növendék megértse a művelődés szükségességét s ennek alapján kedvet

kapjon arra, "hogy felnőtt korában is tovább nevelje önmagát".^{/50/}
A kor követelményeitől elmaradt magasabb iskolázást erősen kifogásolta Széchenyi főleg Hunnia c. művében. Hangoztatta továbbá, hogy a latin iskolai és hivatalos nyelv nagymértékben gátolja a népi tömegek művelődését. Bár Kossuthnak és a köznemesi ellenzéknek a műgyetem felállításáért vívott harcát nem támogatta, de az alapos természettudományi-technikai műveltségű mezőgazda-iparos-és kereskedőréteg kialakítását s ezzel kapcsolatban reáliskolák felállítását szorgalmazta.

Kossuth a kisdedová, iparoktatás[/] megvalósítását követelte. Lapjában a Pesti Hírlapban a feudális nevelési rendszer polgári átalakításáért harcolt. Ennek érdekében a társadalmat is mozgósította, mert látta, hogy Bécs meg fogja akadályozni a terv keresztülvitelét. Széchenyi e tekintetben is szembenállt Kossuthal. Kelet Népe c. munkájában az "általános nevelés" rövid idő alatt való megvalósítását ellenezte azzal a megokolással, hogy ehhez a nemzet nem rendelkezik megfelelő politikai érettséggel, továbbá azon haladásellenes álláspont alapján, hogy "a közoktatás királyi jog".^{/51/} Kossuth Feleletében azt válaszolta, hogy nem időnkedik attól a gondolattól, hogy jogok előzzék meg a nevelést. Széchenyi első érvét visszafordította, aki szerint nem lehet politikai jogokat adni a népnek, mert nem érett erre, előbb nevelni kell szerinte. Most pedig-folytatja Kossuth-a nemes gróf megcseréli a sorrendet, mert előbb politikai létet és csak /jogokat/ akar adni a népnek[/] aztán[/] majd nevelést. Kossuth tehát kimutatta, hogy e kérdésben Széchenyi ellentmondott önmagának. Kossuth népnevelési elveit a feudális közigazgatás birálatával kapcsolatban fejti ki. Önkritikára inti a tisztviselőket s emberséges bánásmódra szólítja fel őket a néppel szemben. Tiltakozik a hatóságok embertelen botbüntetési rendszere ellen.

Nemcsak a tisztviselők botbüntetésének rendszere ellen tiltakozik Kossuth, hanem az iskolákban alkalmazott testi fenyegetés ellen is, mely nem éri el célját, mert "1. nem javít, sőt inkább a bűnöst lealacsonyítván, romlottabbá teszi, mint előbb volt... 2. nem is oktat másokat... 3... azt is tagadjuk, hogy elrettentő példaként hat a tömegre". /52/

A népiskolák kérdésében Kossuth több, de jó iskolát követel. A falusi iskolákban tanítsák az egyszerű mezőgazdálkodást; "ez az oktatás a kertészkedés, gyümölcsstermesztés, méhészet, selyemtenyésztés meghonosodását eredményezhetné. Ezt a gondolatot később Kossuth egy pontban még tovább is fejlesztette: gazdasági egyesületek működésével akarta összekapcsolni a falusi nép oktatását. Szükségesnek látta ehhez, hogy a szakszerű tanácsadást, eszmecserét biztosítsák, hogy a legjobb, legeredményesebb munkát végző földművesek jutalmakban és kitüntetésekben részesüljenek. Felvázolta továbbá egy mintagazdasággal összekapcsolt gazdaképző intézet tervét is". /53/

Kossuth a tanítók anyagi helyzetének javítását is többször sürgette, látva azt, hogy azok nyomoruságos éhbéren kénytelenek élni.

Eötvös József a Széchenyi és Kossuth közti vitában Kossuth álláspontjára helyezkedett. Azt vallotta, hogy a kiterjedt népnevelés előmozdítja a polgári átalakulást.

Táncsics Mihály támogatta a Kossuthtól vezetett és a függetlenségért és polgári átalakulásért küzdő nemzeti egységfrontot.

A Kossuth-féle köznemesi reformprogramot tulszárnyalva kijelentette, hogy a földgazé "ki azt megműveli". Írásaiban a földosztást, a parasztság teljes felszabadítását bátran hirdette.

Egész életében küzdött a nép sorsának javításáért, életszínvo-

nalának, műveltségének emeléséért. Szót emelt, akárcsak Kossuth és Fáy az iskolai testi fenytés ellen. Klerikális szellemű tankönyvek helyett a társadalmi haladást szolgáló könyveket írt és adott nevelők, növendékek kezébe. A parasztság felszabadítása és függetlensége érdekében írt könyvei miatt Táncsicsot börtönbe zárták. Csak a március 15-i forradalom szabadította meg bilincseitől. Műveiben legradikálisabban bírálta a feudális nevelést és erős kritikát gyakorolt az osztálytársadalom nevelésügye felett. Az utópista szocialisták nyomán felismerte az osztályellentéteket s azt is, hogy ezek alapja a magántulajdon. Kimutatta, hogy az erkölcsnek és köznevelésnek osztályjellege van.

Hangoztatta rendkívül haladószellemű követelését: a nevelés-beleértve a magasabbfokot is- legyen elérhető a nép minden fia számára és legyen egységes. E gondolatával Táncsics lényegesen tul-szárnnyalta a polgárosodó köznemesség, tehát Széchenyi, Kossuth Fáy stb. népnevelési reformprogramját.

Sikra szállt továbbá Táncsics a tanítók állami fizetése, a községek iskolafenntartási jogai mellett, s ezért is harcolt a sajtó-és szólásszabadságért. Számos értékes pedagógiai megjegyzése van pl. a példamutatás fontosságáról, elméleti és gyakorlati oktatás összekapcsolásáról, családi nevelésről stb. Tevékenykedett az iskolán kívüli népművelés terén is, s 1871-ben jelentős közoktatási reformjavaslatot szerkesztett a törvényhozás számára.

"Életművében elméleti munka és politikai harc, pedagógiai gondolkodás és nevelői gyakorlat követésre méltó egységbe olvadt".^{/54/}
A reformkor művelődéspolitikusai elveinek kifejtése után tekintsük át még egyszer a nevelés és közoktatásügy helyzetét a XIX. században.

Az 1825-27-i országgyűlés Széchenyi fellépésével fordulópontot jelentett. Az 1825-48-as időszak a magyar kultúra terén óriási lendületet, fejlődést hozott. A magyar nemesi társadalom kiválóságai dolgoztak a fejlődés létrejöttén. Ezen kiválóságok között találjuk a múlt század huszas éveinek végén minden nevesebb politikusunkat és írókat, akiknek szívügye a nevelés pl. Kazinczy, Berzsenyi, Wesselényi, Eötvös, stb.

A külföldiek közül hatott a magyar nevelésre Rousseau, aki a természetes nevelést ébresztgeti és képviseli, a filantropizmusból a hasznosság szempontja hat, a német neohumanizmus közmopolitizmusa a hazai nevelésben nemzetivé alakul. Pestalozzi a közösségi nevelést ápolja, mely szintén hatással van nevelésünkre. Badics, Fáy munkásságának egyik írója megemlíti művében, hogy Fáy Rousseaut, Pestalozzist, Lockeot, Campet és Salzmann-t olvasta s ezek eszméit a magyar viszonyokhoz alkalmazta.

A huszas évektől kezdve elsősorban a népnevelés és csak azután irányul a közép-és felsőfoku oktatás iránt az érdeklődés. Ez abból a beállítottságból fakad, hogy nem a felső társadalmi osztály az igazi érték, hanem az alsó, az ártatlan nép, melyet Rousseau elmélete szerint a kultúra még nem fertőzött meg. Ezt az elméletet veszi át Fáy is Rousseautól, vagyis a néplélekben rejlő romlatlan érték magasabrendűsége mellett foglal ő is állást. De a népből is méginkább kiemelkedik a romlatlan, ártatlan gyermek, aki a kegyetlen, zord, szeretetlen társadalomba jut, amely tehetségeinek kibontakozását meggátolja.

A reformkorszak művelődéspolitikai törekvéseinek központja a népoktatás, mely a legelhanyagoltabb. Az 1825-i országgyűlés a népoktatás megjavításáért javaslatot terjeszt a király elé. A többi országgyűlésen is felhozzák a sérelmet, míg Bezerédj István buzgólkodására a népoktatási reform a megvalósulás ut-

jára lép. A gimnázium és felsőoktatás ügye is napirendre kerül, de eredményt nem tapasztalunk e téren. A középiskolai reformtörekvéseknek egyik indítóoka a latin nyelv uralmának megszüntetése, a másik ok gazdasági természetű volt: a jövő nemzedék nem klasszikus, hanem feális, ipari, technikai ismeretek segítségével tudja az országot fellendíteni. Ma különösen szükség van a szocializmus teljes felépítéséhez ipari, technikai, műszaki, gazdasági ismeretekkel rendelkező minél több és jobb szakemberre. Ezen ismereteket nyújtják ma a különböző szakközépiskolák és technikumok tagozatai.

Nagy hiány volt közoktatásunkban, amit már többen hangoztattak, hogy nem voltak szakiskoláink, melyek az egyes életpályákra nevelnének. Ezért követeli Teleki László/1811-1861/akkori neves államférfi, hogy állítsanak fel mezőgazdasági, kereskedelmi iskolákat és tanítóképzőket. Elődeink téves felfogása volt, hogy papot, világit, katonát mind csak egyformán és ugyanazon terv szerint kelljen nevelni. A különféle életpályák más-más iskolatípust követelnek. E gondolatra kezdenek ráébredni a nemzet józan elméi. Ezek közt találjuk Fáy Andrást is, aki mint gyakorlati ember ipari, kereskedelmi pályákra irányítja az ifjúságot. Mondanunk sem kell, hogy Fáy e felfogásával korunk oktatási törekvéseit képviseli. Ez az irányzat az iskolát összeköti a mai élet mind sürgetőbb és rohanóbb követelményeivel.

A magyar iskolakultúra korszerűsítéséért vívott harc a reformkorszakot a magyar történelem jelentős eseményévé avatja. Ebben az időben nyer polgárjogot néhány olyan probléma, mely a feudalizmus nevelésügye ellen irányul s az önálló nemzetté válás, a polgári átalakulás folyamatát segíti elő. E problémák közül előtérbe nyomul főleg a nemzeti nevelés kérdése, ezzel párhuzamosan a reformkori ifjúság szerepe a nemzetté-

válás folyamatában, továbbá a nemzetiségi neveléspolitiká, valamint az iskolák szerepe a magyarosítás terén stb.

1. Az 1825-27-i országgyűlés, ha mérsékeltebb hangon, de már a köznevelés megreformálásának szükségessége mellett száll síkra. Alapvető reformokat ez az országgyűlés nem alkotott. Néhány intézkedés azonban, főképpen pedig a magyar nyelvűség érdekében elhangzott felszólalások, valamint a közoktatási bizottság munkálataival kapcsolatos törvénycikk hozzájárult a reformkor köznevelési harcainak megindulásához.

2. Az Akadémia megalapítása e periódus vívmánya, jóllehet tevékenysége a 30-as években bontakozik ki. Mégis a korszak elején történik a magyar kultúra és tudományosság e legfontosabb intézményének felállítása.

3. Az 1827 évi VIII.t.cikk e korszak harcainak fontos eredménye. A létrejött Országos Tanügyi Albizottság előmunkálatai hozzájárultak a korszak tanügyi harcainak kifejlődéséhez. E bizottságból Mednyánszky Alajos haladó szerepe tűnik ki, szemben a szélsőségesen reakciós Cziráky Antal gróffal, aki a bizottság elnöke volt. Előbb a felsőoktatás fejlesztésével kapcsolatban tett javaslataival emelkedett ki, utóbbi az anyanyelvű oktatás bevezetése elleni harcával és a latinnyelvűség melletti állhatatos kiállásával hírhedtté vált.

4. Egyes megyék erőteljesebben kiállnak a köznevelés fejlesztése érdekében. A közigazgatás latinnyelvűsége mellett, a vidéki iskolák latinos kulturájának elmaradottságát ők érezték leginkább. Ezért egyes megyék nemcsak a nyelvművelés fontossága mellett lépnek fel, hanem a magyar nyelv hivatalos állami ügyé történő megvalósításáért is harcolnak. Több kisebb jelentőségű tény mutatja azt, hogy már a huszas években megindul a küzdelem a nemzeti művelődés megteremtéséért. A legújabb kutatások így

állapítják meg az 1825-27-i országgyűlés eredményeit:" A külső feudális gát ellen vívott harc folyamán már jelentkeztek a nemzeti uralom megóvása tekintetében az uralkodó osztály egyes csoportjai közötti ellentétek is. Az egyházi és világi arisztokrácia, valamint az alsó táblán s klérus küldöttei és néhány gazdag követ a feudalizmus és a gyarmati függés változatlan fenntartása mellett volt. Ezek továbbra is a latin nyelv uralmát óhajtották. Velük szemben a rendek túlnyomó többsége követelte: 1. A központi kormányzervek, törvényszékek magyar ügyviteli nyelvét Magyarországon belül. 2. Világi és egyházi hivatalok viseléséhez a magyar nyelv tudását. 3. Az iskolákban a magyar tanítási nyelv évről évre fokozatosan történő bevezetését. 4. A törvények két nyelvű/latin és magyar/ kiadását".^{/55/} Jóllehet a harc e kezdeti szakaszának a törvényhozásban csak csekély eredménye volt, mert a király a törvények megfogalmazásának pusztán kétnyelvűségében tesz engedményt. A harc azonban elkezdődött s a frontok kirajzolódnak.

Fáy álláspontja a nyelvtanulás kérdésében

Vizsgáljuk meg ezután, mi volt Fáy álláspontja a nyelvtanulás kérdésében. A nyelv az emberi társadalomban az érintkezésnek, a közös munka megszervezésének és a gondolkodásnak az eszköze. Akkor jelent meg az emberiség történetében, amikor a társadalom létfenntartásához szükséges termelőfolyamatok egybehangolása megfelelő jelrendszer nélkül már nem volt megoldható. A nyelv tehát a társadalmi munka eredménye. Nagyobb nemzetek a nyelv szempontjából előnyben vannak a kisebb nemzetekkel szemben, melyekre végzettszerűen nehezedik egy modern élő nyelv ismeretének sulya, szükségszerűsége. Enélkül nem lehet bekapcsolódni az igazi műveltségbe. Fáy is egy modern élő nyelv tanulását hangsúlyozza, de egyuttal kifejezi az ezzel járó tanulás ne-

Értelem
nem
szólalatai! a nyelv-

Fáy Gondolatok
(Cím: "Fáy
famulus
alláspontja"
Hédesbér)

héztségét is:" Eszerént meg kell vallani, a nyelvek tanulása nem kis teher a magyarra: csapás ez rajta, mint khinai tudósón lópatkós betűi".^{/56/} E kijelentés ellenére Fáy a nyelvtanulás kérdését könnyen oldja meg aránylag. A magyar született anyanyelv, csiszolni kell csak, a német szükséges mint irodalmi és társalgási nyelv, amely társalgás és olvasással /?/elsajátítható, a tót, amelyet a lakosság 1/3-a beszél, meg ragad. A deákot, vagyis a latint, mivel a magyar életben elkerülhetetlen, szintén tanulni kell. A nemzeti kultúra szempontjából ugyanis a latin nyelv nálunk óriási jelentőségű volt. Beöthy Zsolt a latint nemzeti tantárgynak is nevezte. A görög nyelv nem volt ilyen fontosságú. I. István-tól 1848-ig ugyanis latin volt a hivatalos nyelv, ezen a nyelven szövegezték a törvényeket, az okiratokat is, latin nyelvű régebbi irodalmunk egy része, és latinul tanítottak századokon át az iskolákban is. A magyar történetírás is latinul szólalt meg kezdetben/Pray kódex, Katona/. Emlékezetes, hogy 1848-ban egy latinnyelvű matematikai előadást a pesti jogászság zavart meg, úgyhogy ezen időtől fogva fordulópont következik be, és a magyar nyelv uralkodó szerepet kezd elfoglalni oktatásunkban. Bajza József egyik akadémiai beszédében/Nemzetiség és nyelv 1846/kiemeli, hogy bár a latin nyelv hivatalos nyelvünk volt századokon át, de a társalgás nyelvévé nem lett. Nemcsak mert holt nyelv nem ad hajlékonyságot és vonzóerőt, hogy a könnyed és szabadabb társalgás érzelmeit, eszméit könnyen kifejezhesse vele. Ha a latin művelődésünkre, nemzeti nyelvünkre nem is hatott mindig kedvezően, politikai szerepe annál nagyobb értéket jelentett: az ország sokféle nemzetisége között összekötő kapocs volt. Ezért állott fenn uralma oly sokáig, jóllehet holt nyelv iskoláinkban és közéletünkben. Egyik nemzetiség sem féltette tőle nyelvét, minfannyian otthono-

san érezték magukat; hivatalokban s a mindennapi életben is e nyelven vitatták meg ügyeiket s ezért nem kellett egyik nemzetiségnek sem a másakra erőszakolnia nyelvét. Nagy súlyt vett a latinnak politikai szerepére a régi, latinos műveltségben felnőtt nemesség, amely a fiatalabb generációval a nemzeti nyelvet s annak egyre nagyobb fontosságot tulajdonító nemzeti liberalizmus híveivel élesen szembenállt.

A klasszikus nyelvek helyzete

Az 1806-i Rationak a görög nyelv tanítására vonatkozó vizsgálatából az a tanulság merithető, hogy a neohumanizmus kultusza, vagyis a görög nyelv és irodalom művelése iskoláinkban nem játszik fontos szerepet. Ez is egyik magyarázata annak, miért nem tud a neohumanizmus tartós, mély gyökeret verni a magyar szellemi életben. Ha a görögön keresztül nem is, de vajon a latin nyelv segítségével behatol-e a régi magyar középiskola az antik kor szellemi életébe, amely a gimnázium művelődési anyaga? E kérdésre feleletet a régebbi magyar irodalom európai műveltségű, józan horatiusi életbölcse Fáy adja meg, nyugodt, szélsőségektől mentes ítéletével. Az ő felfogásában s annak tárgyilagosságában bizvást megnyugodhatunk, annál is inkább, mert az ő véleménye az egykoru magyar szellemi élet felfogását tükrözi. Fáy Óramutató c. művében a magyar kultúra ágait és művelődési eszközeit elemzi. Az iskola célja szerinte az önálló szellemi munkásságra való nevelés. Igen, az önmunkásságot, önképzés elősegítését hangsúlyozza Fáy, hogy a holt tudományokat vérré, léletté, mások javára fordítsa az ember. Fáy azt nem tartja még derék embernek, ki sokat tud "Hanem azt tartom én derék, jeles férfiúnak, ki tudományát az emberiség javára fordítja nagyban vagy kicsinyben miként állása engedi".¹⁵⁷ Erre főeszköz az önmunkásság. Ime a

a szociális, közösségi gondolkodású Fáy, ami a mai idők szellemének megfelel !

Amire az iskolában hajlamot érez valaki s alapot kapott, abban az iskola elvégzése után képezze ki magát öntevékenységgel, önműveléssel, Fáy a neohumanizmus szellemében, vagyis az önálló szellemi tevékenységre való nevelés szempontjából veszi vizsgálat alá az iskolák szellemi életét, elsősorban a klasszikus oktatást. Az önmunkásságot Fáy szerint megöli a sok könyvnélküli, 4-6 fejezet Livius, egész Cicerooratók. Nálunk lélektelen memorizálás folyik a klasszikus nyelvek és irodalom oktatásában. Majd így szól: "Hogy újabb időben a részben javítások történtek, tudom:de, hogy még sok hiányzik, azt is tudom. Ezért vagyok ellensége a száraz és csaknem pusztá nevekől, műszavakból és felosztásokból álló kivonatoknak, ezért/vagyok ellensége/ a klasszikusok erőltetett könyvnélküli tanításainak. A klasszikusokat inkább óhajtnám olvasmányul használtatni az ifjuság által olyformán, hogy azokat érteni szokja, s bennük feltalálni a klasszikai szépséget és remeklést."/58/ Sokat grammatizálunk, stilizálunk s ezért nem tudjuk megkedveltetni a klasszikus írókat, költőket. Ezzel szemben "A németek, bár nem sokat memorizálják a klasszikusokat, nem is ölik velük magukat annyit, mégis jobban érzik őket, jobban felfogják szellemüket, mint ezt jeles commentátoraik, például;Heine, Mitscherlich, Doering, Gesner eléggé bizonyítják"/59/. Hasonló gondolatot fejteget Fáy regényében a Bélteki házban, ahol Káray a nevelő előszeretettel van Homeros és Vergilius iránt, mert azok műveiben az örök nemes szépség, mély eszmék tükröződnek. Ő szintén kifogásolja, hogy "a klasszikusokat inkábbára csak iskolai falak között nyomozzuk, nyelvbeli gyakorlatért,

inkább minthogy szellemeikbe hassunk"/60/

Klasszikus oktatásunk hibáiról gyakran hallunk a XIX. század első felében véleményeket magukból a tanároknak ajkáról is. A neohumanizmus képviselői is pl. Schröer is felhossa azt a szomorú tényt, hogy a klasszikus oktatásnak nincs meg a kívánt eredménye: a nemes humanitás. Ezen irányzat szerint is az öntevékeny egyediség kialakítása művelődésünk végcélja, melyet Fichte is a németiség szellemi megújodása végett politikai úton is követel. Az ismeretszerzés főcélja, hogy a gyermeket szellemi öntevékenységre képesítse. E felfogás teljesen megfelel^e mai idők szellemének. Így a tanulás a gyermek számára öröm lesz s ezt szeretettel fogja végezni, míg a puszta befogadás megöli és megbénítja a megismerést s az erkölcsi érzületre is károsan hat. Fichte erősen hangsúlyozza akárcsak Fáy is az öntevékenységet, a munkára való nevelést olyannyira, hogy szerinte azok a népek a legerkölcstelenebbek, melyeknek fiait nem tanulták meg az öntevékenységet, a munkát. A nemzet minden tagjának öntevékenyen kell dolgoznia a közösségért, erre kell tehát nevelni annak minden tagját. Ez a munka adja meg az önbizalmat, hogy az ember saját tevékenységével biztosíthatja létét, s nem kell másokra szorulnia, továbbá a munkára való nevelés erkölcsi személyiséget alakít ki bennünk/Fichte: Reden an die deutsche Nation 1807-1808 és Fináczy: Neveléstudományok a XIX. században/. Tehát nem passzivitás, puszta befogadása a közölt ismereteknek a végcél, hanem azoknak az egyéniség erején való feldolgozása, az öntevékenység és a munka közben való felelősségérzet kialakítása és kialakulása a cél, amelyet az iskolának végső fokon el kell érniök. Ez a herderi-goethei humanizmusnak is lényege, melyet Humboldt a nagy iskolaszervező még jobban kiépít. A klasszikus oktatás főhibája nálunk az volt, amit Fáy is ki-

fogásolt, hogy a főhangsúly a memorizálásra, szavalásra esett, mintha szónoki iskolák lennének a gimnáziumok. A német mesterek ezzel szemben kiemelik az igazat, a szépet, úgyhogy a tanuló valóban megérti e műveket s felébresztik benne a vágyat, tehát öntevékenységre sarkalják, hogy minél többet olvasson és halljon s így a klasszikus irodalom szépségeit mindjobban megismerje és átélje. Iskoláink tehát a retorikai műveltséghez vezető uton is kátyuba ragadnak.

Azonkívül iskoláinkban nem irodalmi oktatás folyt Fáy idejében, vagyis nem az eredeti klasszikus nyelvet tanították, hanem egy átalakított köznapi latin ~~latin~~ nyelvet, melyre hazánkban akkor szükség volt. "Deák nyelv, deák beszéd, deák írás iskolánk nagyobb részének főcélja, de mely deákság? -Valóban nem a Ciceroé, Virgiliusé, vagy Horaitusé...Nálunk a classica ~~litteraturáról~~ majd semmi szó nincs... Ha a mai időben a gőgös Rómának kellemes nyelvén akarunk olvasni, kénytelenek vagyunk hazánkat elhagyni, azt külföldön keresni, hol ezen nyelv változhatatlan tisztaságában megmaradhat, csupán arra használtatván, amire már Augustus idejében is alkalmas volt. A nem deák Olasz- és Német-^{/61} föld több ékes latin íróat mutathat elő, mint a deák Magyarország! Nem valami hizelgő megállapítás ez, de sajnos a helyzet a latin nyelv és irodalom körül ez volt a XIX. század előtt.

Azóta is sok harc dult a középiskolai klasszikus /Latin/oktatás körül. Ma is az az álláspont, hogy a latin nyelvet csakis a klasszikus írókon keresztül, azok eredeti műveibe való belemélyedéssel, a bennük rejlő eszmék, gondolatok megértése és értékelése révén lehet megismerni és élvezni. E műveket minél alaposabban kell irodalmilag méltatni, értékelni, esztétikailag jellemezni, s így bennük a mély eszméket és eszményeket, az örök emberit, a humánusot meglátni, nem pedig állandóan üres grammatizá-

lással és retorikai gyakorlatokkal s művek valódi értékét háttérbe szorítani. A klasszikus olvasmányok során nem szabad a nevelőnek a világnézeti nevelésről sem elfeledkeznie, hanem ahol erre alkalom kínálkozik, s az olvasott szöveggel összefügg, ott módot kell találni erre/pl szocialista humanizmusra, patriotizmusra, proletár internacionalizmusra való nevelés/.

További elv legyen, hogy először az illető művet eredetiben olvassuk, azután lehet, sőt kell is megfelelő fordításokat bemutatnunk. Így nyelvünk az összehasonlítás révén új megvilágítást nyer s nyelvhasználatunk öntudatosodik, erőben és kifejezésben új szintet kap.

A régi és új pedagógia felfogása

A régi pedagógia ismerethalmozásból állott. Jelszava volt: Tantum scimus, quantum memoria tenemus. Vagyis a tudás mértéke az ismeretek mennyisége. Ma másképp van, mivel nem az emlékezetet tartjuk a legértékesebb szellemi képességnek, s nem terheljük fölösleges magoltatással, hanem az értelem öncselekvő erejét rázzuk fel. Ma az az irányzat, hogy a tanuló dolgozza fel egyénileg értelmével a közölt ismeretanyagot megfelelő érzelmi és akarati motiváció hozzákapcsolásával, miáltal az anyag új szintet, életet kap. E gondolatokat már Szemere Bertalan: Utazás a külföldre 1840/ c. művében fejtegeti. Kifejti a modern didaktikai elveket, melyeket a képzésnél, oktatásnál érvényesíteni kell. Abban az időben nem volt tanárképzés s így a szép eszméket nem lehetett átadni. A leendő tanítók az eléjük tált szövegeket gépiesen magolták. A közélet hibája innen ered, vagyis ez a hiba az eredetiség, az iniciativa hiányában jelentkezik. Fáy így ír ez állapotokról: "Ma nagyon is könnyűvé tesszük gyermekeinknek a tanulást: készen találunk minden tudományt lelke elébe s ebben elfulasztjuk a legnemesebb erőt, az önmunkásságot. A legnemtele-

McClure
McClure

oil
oil

1
Mila

Miss

A non dolat
bevisse
ardi
new
milhil
forte gilest
mon do ar

jo de Rissé
zwab. hog
testi newels
altio Lásró, "eredi

Wisse

nebb tehetséget gyakoroljuk helyette s idővel rab követő s nem öngondolkozó lesz a ~~nőrendék~~ gyermek. Csudálnám, ha nem ez volna egyik főoka az újabb kor süllyedő eredetiségének, mert bizonyos, hogy azt a régiekben oly gyakori lelkes sajáttságot egykorunkban ritkábban találjuk". Mintha a mai időkire utalna Fáy, a mai kor követelményét, az öntevékenységet, eredetiséget hangsúlyozná e szavaival, melyről előbbi részben is szó volt s mely oly fontos szerepet játszik szocialista nevelés-oktatásunkban, A tanügyi bizottság egyes kérdésekben pl. a testnevelés körül nagyon konzervatív volt abban az időben. Az 1777. évi Ratio nem gondoskodott külön testgyakorló órákról tantervében, de legmelegebben ajánlja e játékokat. Az 1806. évi Ratio sem említi a testgyakorlást. Csak itt-ott merül fel a rendszeres testnevelés követelménye. Fáy utal arra, hogy a régi görög-római nevelésben legfontosabb volt a gimnasztika, annyira, hogy Aristoteles hibásnak tartja azt a nevelést, melyből ez hiányzik. A filantropistákra is hivatkozik Fáy: Salzmannra, Campera, Rochowra, továbbá Pestalozzira is, akik a nevelés elengedhetetlen követelményéül állították fel a játékot és testgyakorlást. Hogy Fáy mennyire áthatala a testnevelés fontossága azt a következőkben fejti ki, midőn így szól a tanügyi férfiakhoz: "Ne felejtsetek el hát, ti iskolák kormányzói, ti, ki ezerek boldogságát hordozzátok szíveteken, a gyermekek testi gyakorlásaira is felügyeltetni, ne tartsátok ezt semmiesetre oly csekély dolognak, hogy az figyelmezteteket és felügyelésteket meg ne érdemelje".⁶³ Fáy tehát a szellem kiművelése mellett a test kifejlesztésének hangsúlyozásával a sokoldaluan képzett szocialista embertípushoz közelálló felfogást vall. Csak a sokoldaluan fejlett, tehát testi, értelmi képességgel, politechnikai oktatással, munkára neveléssel, erkölcsi és esztétikai neveléssel együtt biztosítja az iskola e sok-

Ettel

Roban

Kivánná
elhagyani?

Fáy

minutasságak

Stavetleml

post: "Kainor"

majd
Lautörnyből

kül: as
idéztes
hivatkozás

jegyzeteket

Fáyrol
reszt

önként a koll

önlegeti intana

önlegeti as
olvasó as
eredetét

majd
alapszám

Bránytalan is:

mondja

vezi

(1961.)

idő

Poston

idő

Mörel

meg

a

h

alatt

valamit

mást

oldalúságot s azt, hogy az ember a társadalom teljes értékű tagja legyen. "A testi nevelés biztosítja a tanulók helyes testi fejlődését, tökéletesíti testi képességeiket, fejleszti ki jártasságaikat és készségeiket az ember számára fontos mozgások különböző nemeiben. Végző célja, hogy előkészítse az új nemzedéket a szocialista munkára és hazánk védelmére".^{/64} /Az értelmi és testi nevelés szerves kapcsolatának fontosságát az orosz pedagógiában Usinszkij alapozta meg, aki a testi nevelést a testi munkával is összekötötte. Véleménye szerint a testi munka szükségszerű feltétele a testi, erkölcsi, értelmi fejlődésnek. "A testi nevelésnek sokoldalu serkentő hatása van a szellemi tevékenységre. A testi nevelés fejleszti a központi idegrendszert, az érzékszerveket: mindazokat a szerveket, amelyeknek funkciója a lelkei, a szellemi működés. A testi nevelés folyamatában a gyermek számára fontos ismereteket sajátít el, és gyakorolja értelmi képességeit: pl. a figyelmet, a kombinálóképességet, a helyzet gyors átlátásának képességét. A testi nevelés közvetlenül összefügg a politechnikai képzéssel. Kialakítja a munkában szükséges helyes testtartást, mozdulatokat, a mozdulatok összhangját, képessé teszi a gyermekeket arra, hogy gazdaságosan, energiapazarlás nélkül cselekedjenek, hogy gyorsan bele tudjanak illeszkedni a kellő munkatempóba, munkaritmusba. A testi nevelés minden részlete erkölcsi hatással van a gyermekekre,,,,,,A jól megszervezett testi nevelés eredményeképpen fejlődnek az olyan akarat tulajdonságok, mint a határozottság, a merészség, a bátorság, az állhatatosság, az önuralom, fokozódik az életvidámság, a derű, az optimizmus. A kollektív testnevelési foglalkozások a közösség és a közösségi tulajdonságok kialakításának hatékony eszközei. A testi nevelés elválaszthatatlan az esztétikai neveléstől is. ....A testi

nevelés eszménye nemcsak az egészséges, erős ember, hanem a szép, arányos testű ember is. A testi nevelés fejleszti a tanulók ritmusérzékét, mozdulataikat szebbé, kifejezőbbé teszi."/65/

A testi nevelésnek tehát szoros kapcsolata van a nevelés többi területeivel. A testi fejlődés alapja a szellemi fejlődésnek, a gyermek testi állapota lényegesen befolyásolja lelki állapotát, így teljes világossággal áll előttünk a testi nevelés fontossága, amit Fáy is hangsúlyozott.

Magán és nyilvános oktatás

A reformkorszak elején a társadalom azon gondolkodik, vajon a magánnevelési rendszerrel szemben, milyen erkölcsi, társadalmi értékeket találunk a nyilvános nevelésben. Az első magyar társadalmi s egyszersmind pedagógiai irányregény, Fáy Bélteky háza hosszú fejtegetésekben a nyilvános nevelés mellett foglal állást: "Házi nevelésben nem szeresheti meg a gyermek a szükséges emberismereteket, nem látja az életet sokoldalúságában, változásaiban, nem az embert sokféle viszonyaiban. Továbbá elveszti azon szép szövédéket, melyet az iskolai kor barátkozásai által fons az érettebb kor bájjövél az életnek, pályáiba is átviszen s megöriz. Ritkán nyilhat házi nevelésben a gyermeksziv érzés-és indulatközlésre, rendszerint hideg önzésre csukódik el magányában, a test pedig és a lélek otthoni kényletekre szoknak, s nem edződnek az iskolai apróbb sanyaruságok által egykor jöhető inségeihez az életnek. Ellenben az iskolákban megszakadnak a rang közfalai, egyedül a tanító szab rendet, személyes érdem becsülést, s a lerangoztatott urficska önérdem után kénytelen törekedni, mely egyedül képes megkülönböztetni a kapás fiától..... Ez iskolai nevelés eredménye, hogy a növendék közlőbb lesz, barátkozásra nyiladozván gyermeki ártatlan szive, s ezen közlés

ismetli
muht

Sajat

as

new

elementi, eteheli,

Maavai val
ide'at. Sondolatorat
kritizalja?

által, nemesül érzeteiben és ismérteiben. Szorosabban kötöttik idővel a karzathoz/értve alatta a társadalmat/kiismervén idegen érdemeket is, s tanulván egyébnek is köszönhetni valamit, mint csupán születésének, rangjának, szüléinek. Átaljában úgy vélem, tagádhatatlan az, hogy a lélek az iskolákban nyiltabb, tágasabb terjengésre szokik, nagyobb és biztosabb mértékeit kapja az életnek, s míg a házi nevelés inkább kis körre nevel, világ s haza polgárjának készíti nevéndékünket az iskola". /⁶ / Tehát a családi vagy magánnevelés megfosztja a gyermeket a szükséges emberismerettől, az életet nem látja a maga dialektikus fejlődésében, sokoldalúságában, ellentmondásosságában s ezen ellentmondásokat sem tudja feloldani. A családi nevelés elzárja a gyermeket a nemes barátság szép vonásaitól, melynek szálait később az életpályáján is megőrzi és ápolja az ember. Nemes érzéseit, indulatait sem tudja családi nevelés folytán közölni a gyermek. Az önzetlenség, mások segítése helyett rideg önzés fejlődik ki benne ezen neveléssel. A családi nevelés elkényezteti a testet és lelket s nem acélozza meg az élet csapásainak, megpróbáltatásainak elviselésére, a nehézségek leküzdésére. Az iskolában viszont leomlanak a társadalmi válaszfalak, a nevelő szabja meg az értékelést a tanulmányi munka alapján. A rang nem számít, egyedül a munka az önérdem alapja. Az iskolai nevelés közlékenyebbé, barátkozóbbá teszi a növendéket, akinek érzelmei, ismeretei e közlékenység, mások felé való kitárulkozás folytán megnemesülnek. A nyilvános nevelés által szorosabb szálakkal fűződik az ember a társadalomhoz, közösségi emberré válik, megtanulja, hogy egyéni érdekeit annak rendelje alá, mert saját érdekeit csak a közösséggel összhangban tudja legjobban megvalósítani. Megta-

Doranto minipitilás,
pulgarigalás, primitivizmus.

Neurituvelo' munkát famul a
diát a izolában? -
dissertans avit mitkint
porr - avit mitkint
Ezt a new il? -
miest isen new il? -
Hiloban a miest new il? -
jainr terminologiaival "totu" -
Suddatait givania? -
8.10.11. ékeletu? -
hene est! -
Endridy a magastu
rapia a av
av av

nulja, hogy más is szerezhethet érdemeket, kitüntetést s azokat el kell ismernie. Fáy haladó álláspontot képvisel a magán- és nyilvános oktatásról alkotott véleményével. A rang, születési előjogok teljes eltörlése szocialista oktatási rendszerünkben valósult meg. Az iskolai nevelés tágabb perspektivákat nyit meg az ember előtt, midőn a világ s haza jó polgárának neveli az embert.

Locke felfogását, mely szerint gentleman nevelés csakis magánneveléssel érhető el s amely nézet a XIX. század végén Magyarországon is visszhangra talál/Gróf Székely Ádám Locke művének fordításában: A gyermekek neveléséről s. munkájában fejezi ki ezt a nézetét. 1771 2. kiadás 1829/a XIX. század demokratikus mozgalma komoly érvek alapján visszautasítja. Fáy és sok magyar írásban-szóban hirdeti, hogy az "our noble ~~and~~ and gentle youth" lelkiséget csak nyilvános iskolai neveléssel lehet kiművelni. A középiskolai tanuló ifjúságában tesz szert szociális érzékre, általános humanitásra, ~~és~~ csakis az iskolában tűnhet el a születési fennsőbbiség tudata, csakis itt tanulja meg a napról-napra beosztott munkát s azon kötelességet csakis itt olthatják lelkébe, hogyan kell érezni, gondolkodni s szenvedni a nemzet többi fiával, vagyis igazi nemzetnevelő munkát csakis az iskolában tanul meg a diák igazán s egyuttal itt ébred nemzeti öntudatra és a nemzeti sorsközösség tudata itt ver tartósan gyökeret lelkében/A nyilvános oktatás előnyeit fejtegeti hosszú dialógusban Endrődy János: Oratio de publicae institutionis ad reipublicae felicitatem necessitate Szegedini 1819/.

Az erdélyi főnemesség nagyobb életrevalóságát, mozgékonyságát a társadalmi reformok iránti nagyobb fogékonyságát, az embe-

Egyetemes!

Elvestette a fonalat
statás" It meg
(Készítettem "Mágn" is nyitva
Mongolok tanítására m. ol.)

Pringia kifogásolja,
(amit követelték?) a
Pondolat elittad? a
h. mi köze ezzel
A. hoz 2!?

rekkel való bánásmód művészetét annak a körülménynek lehet tulajdonítani, hogy közülök többen jártak nyilvános iskolába mint a magyarországi ifjak. A magánoktatásban a retorikai eszmény uralkodik a XIX. században, vagyis jól szónokolni a legfőbb nevelési cél. "A főispán, mivelhogy tisztviselői pályára elkerülhetetlennek ítélé, minden módon szónokká kívánná formálni fiát, azt korán kezdetni vele, hogy a szükséges testállást, hajlást, nyelvforgatást, s főkép bátorságot idejében megkaphassa. Nem eshetik a háznál ünneplet, ... új esztendő stb. hogy a kis Vincének mondatja ne lett volna, melynek próbáit mindég maga előtt tartatá az ur. Ilyenkor előnté regulákkal a gyermeket, de... ritkán lehele szerencséje megérni, hogy elcsüggesztett, elbáztortalanodott fia elakadás nélkül adhatta volna elő szónoki próbáit".^{/67} / A Ratio is elrendeli, hogy a gyakorlati életben előforduló alkalmakkor pl. megyegyűléseken, tisztujtításkor, vers-és szónoki formában való elmondásra kell az ifjakat betanítani. A latin nyelv különösen a dicsőítő szónoklatok szerkesztésére alkalmas, ahogy ezt Fáy is kifejezi: "Az ily alkalmi verszetekkel jární szokott szembehizelgések, s olykor csuszó magasztalások, a rómaiaktól jövének egykor, nyelvökkel divatbanálunk. Azoknak költői, tetszésök szerint isteníték azokat, kikpártfogást, kedvezést várának vagy nyerének, s engemét, megvallom, mindenkor kedvetlenül rántottak halhatatlan műveikben, a gyarló halandóra vissza".^{/68} /. A XVIII. század végén s a XIX. század elején sok latin dicsőítő költemény jelentkezik a magyar irodalomban, amelyek hemzsegek a szóvirágtól, üres bombaszttól, amit már Fáy is kifogásol, ugyhogy a gondolat szinte teljesen elsikkad. A XIX. század első felének előkelő nevelésére jellemző a kézművesség tanulása, amely gondolat Rousseau Émilejéből való. Émile asztalosmesterséget tanul s így független lesz a

társadalomtól, baj idején a saját lábán is megáll, szociális erényekre tesz szert, az emberi egyenlőség, kézimunka érték-tudata fejlődik ki benne. A francia forradalom sok emigránst sodor Ausztriába s hozzánk. Sokan kézművességet tanulnak, hogy fenntartsák magukat. A főuraknál nevelői tisztet vállalnak mások s a főuri családok sarjait arra indítják, hogy valamely iparágat sajátítsanak el. Pedagógiailag ezt az irányzatot a filantropisták is támogatják. A főuri körökből a nemességhez is áttérjed a kézművesség tanulása. A huszas-harmincas évek gimnáziumi belső életét jellemzően tárja elénk Hunfalvy Pál. Sok városi elkényeztetett gyermek van, kikhez nem lehet nyulni baj nélkül. Ezek képviselik az intelligenciát, közülük kerülnek ki a legjobb tanulók. A városi szegény fiúk műveltségileg azonos szintvonalon állnak a falusiakkal, csak pajkosabbak, ügyesebbek, ravaszabbak. A falusi gyermek nyomorog, kivételkép megy latin iskolába s itt jól kell tanulnia különben elkergetik. Legkellemetlenebb a faluról városba jött nemes fiú. Otthon durvaságot, urhatnámságot lát, az iskolában vad, a tanítónak valóságos kin a vele való foglalkozás. Otthon hallja a sok privilégiumot, melyeket Verbőczy Tripartituma kodifikált s ezekből egy jottányit sem szabad engednie, dolgoznia nem kell: nem írok, nem olvasok, én magyar nemes vagyok/Petőfi/ gondolatban él. E környezetből az iskola kemény fegyelmének légkörébe jutva feltámad benne a lázadás szelleme, dacos, kihívó, az oktatás anyaga nem érdeklőtő számára, a tanárnak nem akar engedelmeskedni, hisz otthon ur, sereg parasztnak parancsol s egykor magas állást fog betölteni, mint elődei. E rakoncátlan, fegyelmet nem tűró ifjúsággal szemben a jobbágysorból származó tanárnak igen nehéz helyzete volt. Állandóan testi fenytetésben részesíti őket. Ennek a büntetésnek társadalmi hatását jól rajzolja meg Fáy. ~~A tanár~~

dorgálgat
 A tanár csak pironogat, ~~szűnik~~, fenytést egyelőre nem alkalmaz;"mert azon iskolában nagy tekintet vala az urfiakra! vagy hogy a mértékletes fizetés mellett szükség volt reájok, vagy hogy a nemzetségek tekintete, rendesen átszivárog polgári alkotmányunkból az iskolaiba is. De Matyi addig ostromlá a tanító béketűrését, hogy végre ez vesszőhöz nyulni kénytelenítették. Ez volt az első erőszak, mely a kényes fiut érte és hatalmat éreztetett vele maga felett. Leírhatatlan volt mérge, bosszuja; s a mint néhány napra a gyám Vilmostal együtt.....beérkezett, aeneási infandummal adá elő Matyi a magán ejtett méltatlanságot. A gyám, mint tisztviselő, megszokván csak a két fél kihallgatása után hozni ítéletét, hallgatott; de Vilmos, minként Seneca Claudianussa, rendesen csak az egyik fél előadására, sőt gyakran egyik félt sem hallgatva ki, szoká tartogatni törvényszékeit: a jelen esetben pedig csak a tős gyökeres magyar nemzetség sérelmét látá. Szemei szikrázának, egyenruhát ölte s csörtető karddal töre be a tanítóhoz. Fátyolt vonunk itt a durva hadi ember tüzeskedésére és jámbor tanító izzadásaira; elég hozzá, hogy ez mentegetőzési után megvallá, miként az ötszázados nemzetség sarjadékának nemtelen illetésében hibázott, és jobbulását ígerte. Vilmos pedig visszatérve, győzedelmi lármával adta eleibe Matyinak, miként mosá meg fejét tanítójának.....^{769/}

Vilmos ezen beavatkozásának, kiszámíthatlan rossz következményei levének Matyira nézve. A tanítónak ~~mit~~ tekintete sem vala előtte többé, engedelmességről szó sem volt, s irántai egész viseletét tiszteletlenségnek mondhatni. A tanító edzé maga béketűrését mig lehet; de ....végre feladta őt....az iskolai széknek s jó Matyink- az iskolából kitiltaték."^{70/} E sorokból az is kitüni mily nehéz, sőt szinte lehetetlen a pedagógusnak a helyzete oly növendékkel szemben, akinek szülei, rokonai szembenállnak

E gondolatokat fagyat
tulajdonítia, 5-8 raját
me szallapításai, 15-20
sz. utóbbi esetben 15-20
sz. az. előbbi: 15-20
újabb töres. 20-30
Illogikus kapcsolás.

az iskola nevelési rendszerével, a nevelővel s valósággal felláztatják a növendéket nevelője ellen. Ha a szülőnek, rokonnak kifogása van az iskola nevelési módszere ellen, ennek megoldási módja nem a gyermek felláztatása nevelője ellen, hanem négy szemközt kell azt a nevelővel közölnie a szülőnek, rokonnak, kérve őt eljárásának megváltoztatására, ha erre alapos ok van. A szülői ház és iskola nevelési eljárásainak összhangban kell lenniök, másképp a nevelés eredménytelen lesz.

A Felvidéken az evangélikusok, Erdélyben és az Alföldön a reformátusok áldoznak az iskolákért. A gimnáziumokkal szembeni igények emelkedtek s számos község elvesztette jelentőségét. A gimnáziumok oly faluhelyeken is megmaradtak, ahol ez fölösleges volt. E fölösleges és kellő anyagi eszközök hiányában fenn tartott gimnáziumok ellen fakad ki Fáy a század közepe felé: "Bosszúság minden emberbarátra nézve, midőn iskolák, miknek sem hely, sem erő nem kedveznek, hiúságból főiskolák lenni törekednek.... Ezredí rossz trombitása a musicamester, ólom-ujju orgonista a zongoratanító, szobafestő a rajz professzor, borbélylegény a táncmester, egy antlia pneumatica a physicum museum, néhány megunt könyvből gyűlt össze a könyvtáracska, az egyszerre több különböző tudományt tanító professzor, kit kosztadás fenn nem tart, tengődés és éhenhalás közt sinlik stb. Egyszóval: szegénység és nyomor minden zugban! És miért mindezen erőlködés? Egyikben dolgozik a szállás-és kosztadás érdeke, másban a pártfogoltatás viszketege, harmadikban szülői örvendezés, hogy fiok helyben futhatja végig az iskolákat stb." /71 X Sok volt a panasz ezen zugiskolák ellen, míg nem az Entwurfnak a magas igényei a gimnáziumokkal szemben el nem törli azokat. Láthatjuk tehát, hogy abban az időben

Poincaré, történelmi szemlélet
világkép "fajnesse - aktualizálás!"

Fajból socialisták
származása?

nemcsak az iskolák, hanem a tanárok is mily nehéz szociális viszonyok közt éltek, kiszolgáltatva az érdekek, társadalmi igazságtalanságnak, el nem ismerésnek, munkájuk akadályozásának. Mennyivel más a helyzet mind az iskolák, mind a pedagógusok szociális helyzete terén most! Ma az iskolák tömegével épülnek a legkorszerűbb berendezésekkel, felszerelésekkel, a régi iskolákat az állam állandóan korszerűsíti, bővíti s a pedagógusokat s azok munkáját állandóan jutalmazásokkal, kitüntetésekkel ismeri el, valamint fizetésüket állandóan javítani igyekszik természetesen a lehetőségek figyelembevételével. Így a Fáytól emlegetett szegénységnek és nyomornak már csak emléke van meg mai rendszerünkben.

Mondanunk sem kell, hogy szocialista oktatási rendszerünk Fáy álláspontja alapján áll, midőn a nyilvános, vagyis iskolai oktatást fölébe helyezi a magánoktatásnak.

Nemzeti nevelés

Fáy nagy érdeklődéssel és szakértelemmel fordul a nevelés nemzetfontosságú ^{kérdései} felé. E tevékenységével nemzetének akar használni, azt nevelni, művelni akarja. A nevelés ügye már korán leköti Fáy. Hosszu élete minden szakában nagy érdeklődéssel, gonddal fordul a nemzeti nevelés felé pedagógiai, valamint szépirodalmi dolgozataiban is. Nemcsak megírta pedagógiai elveit, de meg is valósítani, a magyar nemzet életébe, családba igyekezett reformeszméit, nemzetnevelő gondolatait átültetni. Így vélt legtöbbet használni nemzetének. Fáy kitűnően tudta, amit Széchenyi megírt: "ki hazája és honfitársai iránt akar magának érdemet szerezni, annak a nyilvános közoktatást, a nemzeti iskolát kell alapul venni." /72/ Magyarország jövő nagysága a reformeszmék szellemében nevelt nemzedéken alapszik.

Hogy e nevelés eredményes legyen Széchenyi és Fáy követelik, hogy a nemzeti iskolát meg kell reformálni. A nemzet nyugati műveltségű fiai által haladhat, az igazi műveltség azonban nemcsak az ismeretek sokaságában, gondolkodás mélységében és tehetségek fejlesztésében áll, hanem ennek lényeges feltétele a lélek, kedély, jellem képzése és határozott kialakítása. A tanulásnak és nevelésnek tehát egymásba kell fonódnia a nemzeti iskolában. Oly elv ez, mely a mai nevelőoktatásban megvalósult, tehát Fáy már itt is a modern iskola alaptételét hangoztatja. Ez a reformkori Magyarország nemzetnevelő programjában a kiindulópont, melynek alapján foglalkozik Fáy nevelés-tani problémákkal, azokat hirdeti műveiben s a nagyközönség elé viszi, hogy az gondolkodjon és elmélkedjen fölöttük. Fáy tehát a nemzet, a nép iránt való érdeklődés jellemzik. Herder eszméi a nemzeteket értékeik, hagyományaik megbecsülésére indították. A romantika világa az ifju rajongása, a történelmi józanságé a férfikor, mely a népet, a történelmet a maga valóságában akarja megismerni. Ide tartozik Fáy is, ki nemcsak a jó oldalakat, de a nemzeti hibákat is felsorolta s e téren való javítással akarta nemzetét felemelni.

Nem tudományos rendszer a magyar nemzeti lelakiségről való tanítása, hanem egyes munkáiban található észrevételek, megjegyzések ezek. Hogy mennyire nem állt a szigoruan vett tudományos rendszer alapján, bizonyítja szavai: "Semmi rendszert barátom! Talán, hogy annál kevesebbektől, s legfelebb olly theoreticus nevelőktől olvastassam, kik sokat szeretnek írni, vitatkozni a nevelés felett, de jó pénzért hagyják menni a világot, miként menni kíván, vagy indult? Mire való ez az aggodalmas kapdosás új eszmék, modorok, rendszerek után? Nemde ez csak arra való, hogy mindegyike eredeti lángész címét vívhassa ki magának!" /73/

A nemzeti irányu nevelésnek belé kell oltania minden fiába a helyes önismeretet. Ha nem nézzük hibáinkat és senki nem említi fel azokat, azt hisszük senki nem tud róluk. "A magyar írók is azért írjanak, hogy a szunnyadókat költegezzék. Mert a céljuk végeredményben az, hogy önismeretre tanítsák a magyart."^{/74/} Fáynak a nemzetnevelésről mondott szavai nem élettől elvonatkoztatott elméletek, hanem" induktív igazságok, amint azokat egy józan és bölcs táblabíró összeszedte s hazai viszonyainkhoz alkalmazta".^{/75/} A nemzeti nevelésben Fáy az ősi szokásokhoz ragaszkodik. A példaadás szerinte a legjobb eszköz, ami az előítéleteket legyőzi. A módszerre nézve ajánlja, hogy kimélettel, tűrő szeretettel kell fellépni, hogy macasságot ne okozzunk.

A nemzet csak akkor haladó, ha anyagilag, szellemileg erős a népe. A szellemi, anyagi erő kifejtés egyaránt fontos, mindkettőnek pedig alapja a nevelés. E gondolat reformpolitikájának alapja, Nemzetünk kezdettől fogva harcos, katonanép volt, ki csak néha csüggedt a vesztett csaták után, de a számtalan di-csőséges hadjárat emelte önbizalmunkat. Majd így szól: "Innen /vagyis a győzelmes csatákból/ a vitéz, hadverő nemzetnek komoly kedv, büszke önbizalom, önértés a fő lelki bélyege s ez él igazi nemzeti daljaiban is".^{/76/} Helytelen, sőt nagyfokú önzésre vall az," ha hazánk javát csak úgy óhajtjuk, hogy általunk essék az, s mi fénylhessünk mellette."^{/77/} Nemzeti hiba, hogy a magyar nem kitartó, nem riad ugyan vissza a nagy tettektől, csak ne legyenek tartósak"ne hosszas türelést kívánók legyenek". A magyarnál az első tűz, az első láng határoz. "Így a csatában, így polgári kezdeteiben, így munkáiban, de azután pihenni siet. Tagadni nem merem, hogy lappang bennünk bizonyos ási

nyugalomvágy, mely nem lomhaság, nem tunya^Ilélekheverés, hanem könnyű megelégedés magunkkal, mely csak akkor ösztönöz tettekre, ha hír-és dicsvágy ezen bélyegei lelkünknek csiklandnak, vagy a hatásmas szükség bolygatja fel nyugalmunkat".^{/78/}

Majd megmondja Fáy, ki tulajdonképpen az igazi hazafi. Aki nem szaval, hanem ki"hezája/javát, dicsét,saját köre s tehetsége szerint elősegélni törekszik".^{/79/} Fáy ezen szavai mai korunkra is teljes mértékben érvényesek, vagyis az igazi hazaszeretet nem nagy szavakban, frázisokban nyilvánul meg, hanem a hazáért, népért végzett áldozatos munkában.

A gyermeket helyes nemzetismeretre nevelik Fáy Bélteky ház c. munkájában Káray és felesége. Felvilágosítják a gyermeket, hogy "azon honszeretet, mely csupán vak indulatból s itánytalan büszkeségből áll, nem egyéb önző pártoskodásnál".^{/80/} A gyermek figyelmét felhívják a nemzet jótulajdonságaira, tehetségeire, de hibáira, tudomány, szorgalomban való elmaradottságaira is. De e figyelmeztetést úgy végzik a szülők" hogy a jó oldal tetszőleg előtündököljön s rést adjon a nemzeti önszeretnek."^{/81/} Fáynak ezen megállapítását mai korunkra nézve úgy lehet kiegészíteni, hogy a nemzet jótulajdonságainak kiemelése nem szabad hogy teret adjon a túlzott nemzeti önszeretnek, mely szemet huny hibáink, fogyatékoságaink felett, hanem a helyes nemzeti önszeretet érdekében teljes erővel kell küzdenünk fogyatékoságaink, elmaradottságunk ellen s minden téren a haladás útjára kell lépniük.

A nemzet élete, sorsa hazájához van kötve s ne keressen máshol, idegenben boldogulást. Az "itt élned, halnod kell" gondolat jut kifejezésre, midőn így szól Fáy egyik regényalakján keresztül a nemzethez:"Magyar földön kívül nincs élet! mond Matyi,mit látni a külföldön, mivel hazánk bővebb mértékben ne bírna?"^{/82/}

Tehát ne a külföldi árukat, divatot, szokásokat utánozzuk és hozzuk be szüntelen, hanem a magyar árut, divatot, nemzeti, népi szokásokat pártoljuk és ápoljuk. Csak olyan árut és nyersanyagot hozzunk be, amit hazánkban nem tudnak gyártani és amivel hazánk nem vagy csak kis mértékben rendelkezik, pl vas, fa stb/. A mai Magyarország nem zárkozhat el sem politikailag, sem gazdasági és kulturális szempontból a szocialista országoktól, valamint gazdasági, kulturális tekintetben mindazt átveheti más, nem szocialista országoktól is, ami rendszerünkkel összhangban van és ami népgazdaságunkat fejleszti. Más helyen nagyon helyesen arra int Fáy, hogy "Valamint oroszánt, tigrist, nem fogoly ketreceikben, úgy a nemzetet is nem idegenben, hanem hazájában kell megítélni s az egy-két csapongóról egész nemzetre huzott következtetés olyan, mintha hullott férges gyümölcs után itélnénk a fa terméséről".^{/83/} E ponton Fáy tehát nemzeti társadalmunk egy eléggé jellemző hibájára mutat rá és pedig a téves általánosításokra.

Fáy műveiben a magyar társadalmi életnek valósággal létező típusait mutatja be, mint a gazdálkodó nemest, a patópálos magyart, a dzsentrit, a felfelé törő köztisztviselőt s a nagy életakarással eltöltött parasztot. Ilyen típus az Érzélgés és világ folyása c. elbeszélésében a kitűnően megrajzolt Mendey László, aki Zsócyának a józan élettapasztalásban tanítómestere "zömök emberke, parókával és rakott fogakkal, de egyenes jelme, határozott fellépése, az élet minden nehézségével szembenéző törekvése, szemléleődő realizmusa és vidor kedélye mindenkit megnyernek."^{/84/}

Az epikureista magyarral is találkozunk Bélteky Mátyás személyében: "Foglalkozást, örömet egyedül a vadászat-, féktelen mu-

latozás- és betyárkodásban keresvén. Gyűlöli a tudományt és művészetet és ellensége minden újításnak. A közéletnek is csak a zajos oldala érdekli; hazafiságát csak viseletben és étkezésben tünteti ki."/85/ Ilyen duhajkodó, italozó magyarokkal sajnos még ma is találkozunk felnőttek és ifjak közt is. Ezek elteljes erővel fel kell lépni s megértetni velük okos meggyőző szóval, mennyire kárt okoznak ilyen magatartásukkal népünknek, melynek nagyobb része szerencsére megértette az idők szavát és becsülettel dolgozik a szocializmus teljes felépítésén. Ezt a megelőző, nevelő és felvilágosító munkát már az ifjuság nevelésénél kell elkezdeniök szülőknek és pedagógusoknak, valamint a társadalom egészének egyaránt.

A fölfelé törekvő köztisztviselőt Fáynál a főispán képviseli, ki fölötteseivel szemben nagyon alázatos, hajlongó, de alárendeltjeivel szemben durva és kiméletlen. A főispán egyetlen törekvése, gondolata a rangbeli előléptetés és címkórság. A rang- és címkórság nemcsak Fáy korának volt egyik jellemzője, hanem az elmúlt Horthy rendszerben is erősen uralkodott. Szocialista társadalmunk eltörölte ezt a rákfenét, de most is vigyáznunk kell, hogy egyes hivatali előljárók, vezető pozícióban működő emberek ne "a felfelé hajlongó, lefelé taposó" magatartás alapjára helyezkedjenek beosztottaikkal szemben, mert ezzel csak haragot és ellenszenvet keltenek és megsértik a szocialista demokrácia elvét.

A főispán ellenszenves egyéniségével szemben rokonszenves jelenség a Régi pénzek c. Fáy vígjátékban Vig Feri, kit elpusztíthatatlan kedély jellemez, semmi sem zökkenti ki lelki egyensúlyából. Azt tartja, hogy "ha az ember épkézláb jött a világra, elég jó ágyból származott és az okos ember, nemes ember, réven,

vámon nem fizet." /86/ A fősvény magyar típusát is megtalálhatjuk Kardos személyében, aki csak a pénzt, az összeköttetést értékeli: "Pénz és nexus a tengelyek, mint mondtam, ezek hordozzák a hintót!" /87/ A világot tehát Kardos szerint e két hatalom irányítja. Akik a bért nem tudják megfizetni, azokkal szemben Kardos kiméletlen: "Mondom lelkem, ki bért nem fizethet, lakjék az utcán!" /88/ Ez a rideg kapitalizmus szelleme, mely ellen még ma is harcot kell folytatnunk. Ezt a szellemet erős bírálatban részesítette Kádár János elvtárs a IX. pártkongresszuson, aki az önző anyagiasság és az u.n. szocialista összeköttetés igénybevétele ellen harcot hirdetett.

A Béltoky ház c. regény nemzeti jellemünknek elég gyakran előforduló hibáját a sok fecsegést pellengérez ki. Szó van a regényben egy tábornokról, ki a sok hiábavaló locsogásnak esküdt ellensége. "Azt az embert, ha mindig jól is, de tettek nélkül szónokol, nem becsülhetem annyira, mint azt, kinek pályája tettekkel teljes, bár ha olykor botlik is közhelyeken, nyilatkozataiban!" /89/ A nagy tetteknek van tehát igazi értékük, nem a nagy szavaknak! A múltban sajnos rengeteget szónokoltak a házról, ifjúság neveléséről, szebb jövőről, de vajmi keveset tettek, hogy az ígérek, melyek nem mindig voltak reálisak, meg is valósuljanak. Most a szocializmus teljes felépítése idején e mondásnak nagyobb a súlya mint valaha. Ma sem a nagy szavak, hanem a nemzet érdekében, az egész társadalom jóléte, életszínvonalának emelése érdekében végzett áldozatos tettek, munka, politikai, gazdasági, kulturális téren fogják meghozni a maguk gyümölcsét.

Nemzeti hiba még, hogy a magyarban nincs kitartás, hanem szalma-láng természetű...: "a magyar nem borzad ugyan az óriási tettek-

től, nagyszerű munkáktól, csakhogy azok tartósak és hosszas kitűrésűek ne legyenek. Első láng, első lobbanás határoz nála ugy csatáiban, mint polgári kezdeményeiben és mindennemű vállalataiban; ekkor ritka erőteljűt fejt ki, de azután pihenni siet. Tartósan idegeztetve lenni nem szeret, Tagadni nem merem, hogy lappang bennünk magyarokban bizonyos ázsiai nyugalomvágy, mely korántsem lomhaság vagy tunya lelki henyeség, hanem önmagunkkal könnyű elégülés, mely csak akkor ösztönöz tettekre bennünket, ha hir-és dicsvágy, lelkünknek ezen kitűnő jellemei, csikládnak, vagy a hatalmas szükség bolygatja fel nyugalomunkat."/90/ Tehát hiu nemzet vagyunk ha csak hir-és dicsvágy ösztönöz tettekre. Máskor csak akkor cselekszünk, ha kényszerűség, nagy válság ~~összűtő~~ ösztönöz erre. Ezzel az u.n."muszáj" lelkülettel szemben is harcolnunk kell. Mindig azt kell ezzel szemben néznünk, mit kíván nemzetünk érdeke adott esetben s ezirányban kell haladéktalanul még nagy áldozatok árán is cselekednünk.

Az ~~magyar~~ ellenzéki magyar típusát is megtaláljuk Fáy:Két Báthory c. szomorujátékában Kendi Sándor személyében, aki a törvényes rendet képviseli és a mérséklet embere."Elégületlenség-
éggel párosult hűsége, hazaszeretete, nyíltsága és egyenessége az ellenzéki magyar típusává teszik"./91/ Kendi Sándor vonásait szocialista társadalmunk tagjai is átvehetik anélkül azonban, hogy az ellenzéki típust képviselnék, mely indokolt volt a múlt rendszerekben, melyek nép- nemzetellenesek voltak. Birálhatjuk mi is fogyatkozásainkat, hibáinkat de mindig építő szándékkal, tehát anélkül, hogy szocialista rendszerünkkel szembekerülnénk.

A magyar típusok néhány jellegzetességének említése után egészítsük ki a magyar nemzetről említett néhány vonást a magyar

jellem tulajdonságaival. Fáy-nak e téren sok, találó megfigyelése van. Így pl. "Magyar nemzetem, mint ázsiai faj s barátja a pompának és szertartásnak".../92/ Fáy finom érzékkel észreveszi azt is, hogy a közmondások mily fontosak a nemzeti lélek megismerése szempontjából. A magyarnak számos kifejező szólásmódja van, melyek egész eszméket képviselnek. Ilyen többek között ez: Megültük az ünnepet. A magyar nem riad vissza a nagy erőmegfeszítéstől, de utána szeret megpihenni és áldomást inni. A magyar szereti az ünneplést. Ez az ünneplés súlyos időben sem válik elkeseredéssé, hanem mint a közmondás kifejezi: sirva vigadássá alakul. Másokhoz való viszony szempontjából a magyarnak a kedélye bizalmas, nem gyanakvó, hanem őszinte. A magyarban fejlett jogérzék van s ezért sajátját keményen védelmezi. A költő ezt ki is fejezi: A jussát nem hagyja. Ha jól bánnak vele oly jószívű, hogy még az ingét is odaadja. Mily csodálatosan egyesült tehát e két vonás, a fejlett jogérzék és jószívűség nemzetünkben.

A magyar lélek önérzetes is. Ezt a vonást Fáy már a nemzeti zenében leli fel. "Ha a jellem nem él a nemzeti dalban, csak üres fülcsiklandó leend az alkotás. A német és francia dalban a jelennek az éldelete, az olaszban a szív nyájas ömlengése, a magyarban és lengyelben az önérzet a fővonat"./93/ Ebből az önérzetből fakad az a bizonyos uri magatartás, mely pl. a gavalléroskodásban nyilvánul, de ez néha helytelen irányokba is hajlik. Ez a "fenn az ernyő nincsen kas" a többnek látszani akarás, mely a vidéki középosztálynak főleg nőtagjaira volt jellemző s a tulzott vendégeskedésben, mulatozásban és öltözködésben nyilvánult meg. Ma is találkozunk ilyen jelenséggel. Illuziót akarunk, többnek akarunk látszani a világ szemében, mert azt hisszük, enélkül csak átlag,

szürke emberek vagyunk. Ez azonban nagyon közönséges gondolkodás. E nagyuri élet mellett azután a vagyon is eluszik. A magyarban nics sem üzleti, sem gazdálkodási érzék. Fáy kifejti ugyanis, hogy utazásai folyamán a német fogadósnál ügyes pénzszerzési módot, a magyaroknál pedig ügyetlen jószívűséget talált. A magyar gazdálkodásában sem életrevaló: a gazdaságban inkább terjeszkedni, mint azt tökéletesíteni kívánja. Sok sovány szántóföldről inkább kevesebbet akar aratni, mint kevés jó szántóföldről többet. A kereskedelem terén is gyenge a magyar Fáy szerint. Pedig bizonyos kereskedelmi érzék kell nemzetünknek, mert ennek híján a helyben vevő elviszi a ház gazdaságát és szegénységet hagy benne. Fáy e megállapítása a mult feudál-kapitalista kereskedelemre vonatkozik, melyben az agyafurtság, más tönkretétele, kizsákmányolása volt a főcél. Mai szocialista kereskedelmünk ezzel szemben növeli az egyes emberek, a közösség, az egész nemzet életszínvonalát árubőségével s a kizsákmányolást, kiszípolozást nem ismeri.

A gazdaságban való terjeszkedés, melyről Fáy előbb szólt szintén csak a mult társadalmaira volt jellemző. A földtulajdon növelése ma már megszűnt, mióta a nagybirtokrendszert Magyarországon felszámolták s az egyéni gazdaságok helyett, melyek csekély számban vannak, nagyüzemi, kollektív gazdaságok létesültek. A mások zsirjából élő. kizsákmányoló, nagykiterjedésű földtulajdonnal rendelkező nemest a ragadozó, prédára leső sas képében mutatja be Fáy szemléletesen. A magántulajdon káros voltát emlegeti egyik meséjében, midőn így szól: "....a földmérő átkozott zsinégével, hányszor nem vet határokat a boldog egyetértésnek?"^{/94} E felfogásával, kijelentésével Fáy haladó álláspontot képvisel. Ismét a magántulajdonnak a parasztságot sujtó átkát, a széthuzást

fejti ki "A két tyuk" c. meséjében. Az okosabb tyuk a másiknak összefogást tanácsol a közös ellenség a héja ellen. A másik tyuk nem volt erre az összefogásra hajlandó s így a "csirkék" lassan-lassan elfogytak a héja gyakori ostroma folytán.... Sőt még az is megesett, hogy amíg ők/t.i.a tyukok/egymás között felváltva civakodtak az elszórt buzamagot is a kacsák kapkodták el." /95/ Az emberek életére átvive a mese tanulságát az, hogy "az ember a közösségért dolgozva, a közösségért élve érheti el a saját és a köz boldogságát". /96/ Ime a közösségi gondolkodású Fáy! A közösségi élet velejárója a tanácskozás, értekezlet, de csak akkor, ha az produktív, előrevivő. Fáy ismét kigunyolja a természetlen szófecsérlést "A varjak gyűlése és "A verebek gyűlése" című meséiben. A varjak gyűléséről kérdezi a visszatérőt egy szarka, mit végeztek. Felelet: "Azt, hogy a jövő gyűlésen fogunk végezni". /97/ Más kijelentésével szintén a meddő vitát pelken-gérezi ki Fáy, midőn így szól: "Hát nem tudod, hogy amely tanácsházán sok a lármák, kevés a végzés". /98/ Az idegen kultúrát Fáy, de a mai álláspont szerint is a nemzeti lelket át kell megszűrni és így befogadni. Ha csak úgy könnyen átvesszük, mint a tanítómesék majom" mely emberi eltanult mozdulatokat kezd ejtegetni és ezután már testvéri közbe sehogysé szokhata. Magyarom! Elvész az eredeti karakter a sok követésben". /99/ Ennek szomorú példáját láttuk a múlt kapitalista-fasiszta rendszerében, midőn a hitleri Németország és Olaszország szolgáló követése kioltotta nemzeti szellemünket, önállóságunkat. Továbbá így szól Fáy: "Kövessük a jó példát az idegenektől, de megválasztva". /100/ Minden nemzetnek külön egyénisége, lelkesége van. "Sajátságuk van minden nemzetnek s ezt feláldozni a követésben veszély". /101/ E nemzeti sajátságot áldozták fel a múltban oly-

annyira, hogy a nemzetet a második világháboruban való részvétellel teljes anyagi és erkölcsi romlásba taszították az ország akkori "vezetői". Ezt a nemzeti jellemet ápolták és tudatosították Bélteky Mátyásban: "Figyelmeztették őt a magyarnak szép nemzeti tulajdonaira, tehetségeire és sajátságaira, de egyszersmind hibáira, gyöngéire s szorgalomban, tudományban s műveltségben sok történeteibe és körülményeibe szőtt gátló okok miatt elmaradásaira!"¹⁰²/Itt Fáy különösen azok ellen szól, akik a magyar állapotokat a nyugattal szemben állandóan bírálják s erényeinket, kiválóságainkat nem veszik észre. A magyar jellemnél nemcsak a kész tényeket, hanem a kifejlődést s az azt gátló körülményeket is tekintetbe kell venni. A magyar ugyanis hosszú ideig történelme során a különböző ellenségek a hunok, avarok, tatárok és törökökkel hosszú, véres háborukat vívott, melyek erősen hátráltatták a művelődésben való haladásban.

Bélteky Mátyás a régi nemesi házak "kis királyát" játszó ura, amelyen egyéniségeket a XIX. század első évtizedeiben elégszámúval találunk. Árván, saját kénye-kedve szerint nő fel rossz példa hatása alatt, céltalanul él s csak mulatozásoknak, vadászat s betyárkodásoknak szenteli idejét. Életmódjával nejét sirba dönti, fiát száműzi, mignem a ravasz Leguli és nővére körmei közé kerül, akik kizsákmányolják s szabadságát még mulatozásaiban is korlátozzák. Milyen más lett volna ezzel szemben ez az élet, ha gondos nevelő kéz irányítja. Ma is sok felnőtt, sőt ifju élete is másként alakult volna, ha idejében kellő nevelést kapott volna!

Fáy azonban nemcsak az elhibázott céltalan életet, félszegséget s haszonlesést mutatja be a Bélteky ház c. munkájában, ha-

nem a tudományos felkészültséget, józan értelmet, tudatos, munkás erőt és törekvést is. Káray a fiatal mágnás, Bélteky Gyula nevelője szorgalmával széleskörű ismereteket szerez. Meggyőződik a nevelés fontosságáról s hiszi, hogy ez adja egyedül az ember értékét és boldogságát. A rossz nevelőkre s a nevelést mellőzőkre szigorú büntetőtörvényeket kér s a nevelés közellenőrzésére a megyei árvaszéknél egy-egy nevelői őrt kíván kirendelni. Káray hazánkban szerte hiányos nevelést tapasztalván, tanácsokat ad int, dorgál, ahol kell. Béltekyné tanácsadója Gyula fia nevelésében. Káray nevelésének jótékony hatása meg is mutatkozik Gyula jellemében, aki szöges ellentéte apja maradi, elhibázott életének, jellemének. Ma is hány ilyen ellentétet tapasztal az ember maradi apa és haladószellemű fia között !

Fáy nem a szatirikus gunyjával mutat rá a hibákra, hanem használni akar szelíd, tapintatos hangnemben, ahogy ez Káray jellemzésében, magatartásában kifejezésre jut. A régi világban sok téves eszme egyoldalúság, tétlenség tapasztalható." Aruba szabása el van hibázva, de a posztó jó minőségű".^{/103/} A jó tulajdonságokkal rendelkező ifju neveléséhez tehát avatott kezek, hivatásuknak élő nevelők kellene. Ez szintén ma is érvényes megállapítás. Másképp a jó tulajdonságok a növendékben elsorvadnak s nem tudnak kifejlődni.

Az új társadalmi élet s a jövő Magyarország embere haladó szellemű egyéniség s ez a regényben Bélteky Gyula alakja. A legjobb anyja neveli, tudományra tesz szert, festészet terén ügyességet sajátít el. Fogékony minden jó és szép iránt, komoly törekvésű. Látja a magyar élet sok gyenge pontját. Észreveszi, hogy a gazdálkodás kezdetleges s nem megy túl a béresgazda tapasztalatán.

Tudós embereknek kellene szerinte e foglalkozást választaniok, mert "Hasznos példaadást is csak ilyen férfiakról várhatunk, csak ezek bírhatják józan fontra venni a külföld haladásait s előítélet nélkül megállapítani: Mi való azokból hazánk körülményeihez, csak ezek bírnak új ösvényt törni, mert szorongó elme nem meri ki magát a szabad térre"/104/. Gyula nevelésének befejezése végett külföldi utra megy, bejárja a művelt nyugatot s gazdagon, világlátottan tér vissza hazájába. Ő igazán az európai magyar ember művelt típusa. Fáy felfogása, mely a gazdálkodást a tudománnyal köti össze, vagyis tudományosan képzett mezőgazdászokat s korszerű gazdálkodást sürget teljesen megfelel a szocialista mezőgazdaság követelményeinek. Helyesen állapítja meg Fáy, hogy a külföldi módszerek hazai alkalmazásánál mindig tekintettel kell lennünk sajátos körülményeinkre.

Nemzetnevelő mű a Bélteki ház c. regény, mely a patriarchális régi élet minden szeretetreméltósága ellenére eltörli azt és sürgetve követeli jövőnk boldogulásunkat, melynek alapfeltétele az új idők reformeszméihez való kapcsolódás s azoknak a magyar életbe való átültetése. Fáy és vele együtt Bélteki Gyula a haladás a békés reform emberei. Ezen eszmék barátjaivá váltak e regény hatása alatt azok is, akik Fáy könyvein a kiméletlen modor, a felforgató szándék miatt/szerintük!/ felháborodtak. Az igazság ezzel szemben az, hogy sem a kiméletlen modor sem felforgató szándék nem található Fáy műveiben.

A haza különböző nemzetiségeit egységre hívja fel Fáy: "Hazám külön ajku nemzetei egyedül egység lehet vivhatatlan bástyátok, hiánya leendő temető sirokok"/105/. A nemzetiségekkel való jóviszony, megbékélés és összefogás hangja csendül ki e szavakból, ami a szocializmus nemzetiségi politikájának is sarkköve.

Népnevelés

Ujabb időben sokan hozzáértően és nem hozzáértően értekeztek e tárgyról, de kimerítően egy sem foglalkozott e kérdéssel mondja Fáy, talán mert egyesek mesterkélten keresik az egyszerű tudományt, mások, mert a tárgyat csak egyoldaluan fogják fel.

A népnevelés lényege: test, lélek, ész, sziv, tesz az embert. Az ember két világnak él, jelennek és jövőnek és mindkettőnek boldogságára született. E kettős boldogságot úgy érheti el az ember, ha "ép lelket ép test borít, ha az ész ép és józan fogalmakkal bír, és a sziv vallásosságot és kegyeleteket ápol." /106/

A reformkorszakban a népoktatáson volt a hangsúly Pestalozzi és Rousseau hatása révén. Jó népnevelés jelenti a legjobb politikát a nemzet érdekében. A népnevelés nemzetfenntartó jelentőségéről a reformkorszak át volt hatva s a közélet neves alakjait legjobban érdekelte a nevelés. Fáy is kidomborítja a nevelés fontosságát a nemzet, a nép szempontjából. "Az elmúlt országgyűlés kidolgozta ugyan az új büntetőtörvénykönyvet, szükség is van rá. De vajon nem volna-e fontosabb a nevelés kérdése"? Hisz a legtöbb vétkünket a hibás, vagy elhanyagolt nevelés szüli. S nem emberi, nem dicsőbb dolog-e célszerű neveléssel előznünk a vétkeket, mint büntetnünk a történeteket." /107/ Fáy itt a megelőző nevelés fontosságát emeli ki, mely sok hibának veheti elejét. Ez szintén haladó gondolat, miután ma nagy fontosságot tulajdonítunk a megelőző nevelési eljárásoknak. Fáy a népnevelésről való gondolatatait az Óramutató, Kegyeletek c. értekezésében s Elszegényedések c. nemzetgazdasági munkájában fejti ki. Itt oly javaslatok szerepelnek, melyek később valóra váltak, vagy ma is megvalósulás előtt állnak. Követeli Fáy, hogy a népiskolák állami felügyelet alatt álljanak, ami ma meg is valósult, midőn 1948-ban a felekezeti iskolákat államosi-

tották. Az Óramutató c. műben hangoztatja, hogy ész-és szivképzés a népnevelés lényege. Az észnek józan, ép fogalmakat, kell adnunk, a babonát, előítéleteket ki kell irtanunk, a sziv vallásosságot és kegyeleleteket ápoljon.

A népnevelésnek Fáy szerint hármias iránya van: 1/megszerettetni a falusi növendékekkel azon ismereteket, melyekre az életben mulhatatlannal szüksége van. Ezek: olvasás, írás, számvetés, rövid diaetetica/egészségtan/2/gondoskodni, hogy a növendék, minden világi, természeti, polgári ügyekben tiszta, józan, előítéletektől mentes fogalmakat nyerjen. 3/A növendék szivhajlamát nem dogmák, mysteriumos káték, hanem egyszerű utmutatás és példanyújtások által, vallásosságra és kegyeletek ápolására képezni ki.^{/108/} Ezek Fáy szerint a népnevelés irányát és alapját adják meg. Ezzel szemben a falusi vizsgák szajkózásról tanuszkodnak, mihelyt egy értelmet kívánó kérdés hagzott el, megakadtak a felelők, mondja Fáy. "A tanulmány úgy látszik, nem magyaráztaték meg a növendéknek s így azt nem is teheté sajátjává".^{/109/} Tehát nem "magolás" gépies emlékezetbe vésés kell, hanem értelemmel való tanulás. Bizony falusi iskolai tanításunk jegyzi meg Fáy nem egyéb mint "záporosó, mely elméről, szivről lefut, jótékony megáztatás nélkül".^{/110/} Az ismereteket el kell tehát mélyíteni elménkben, hogy azok tartós gyökeret verjenek és sajátunkká váljanak.

Habár számos iskolája volt akkoriban hazánknak s tultett e e téren Franciaországon is, ahol a nép egyharmada nem kapott oktatást s Anglián is, ahol a gyárak százezreket vontak el az iskolától, mégis iskoláink mellőzték a tanítás és nevelés három alapelvét, melyeket Fáy lefektetett.

A népnevelés eszközei a népkönyvek, melyeknek tárgyait a Pes-

ti Hirlap 1841. évi 15-ik számában sorolja fel Fáy. A köznépnek sorsával annak jobb oldalával való megismertetése, jogaival, kötelességeivel, a módok, melyekkel sorsát, jólétét javíthatja, gazdasági, háztartási dolgokban való oktatás, káros szokások, előítéletek megszüntetése. Tárgyai továbbá a népoktatásnak a gazdaság jövedelmeinek, terheinek, rendfenntartásának józan szabályai, pénztőke előteremtésének módja, falucsinosítás, természettudományi előítéletekről, babonákról való felvilágosítás, közönségesebb természeti tünemények megmagyarázása, a föld geográfiai állásának könnyen érthető leírásai, nevezetesebb történelmi adatok, főleg hazánkról népiesen előadva, a számvetés legszükségesebb részei gazdasági példákkal, egészségügyi tanácsok stb. Szóval mindazon tárgyakat kell a népkönyveknek feldolgozniok"mik a parasztnak világi életébe befolynak, különösebben pedig azok, mik annak konkrét részét illetik. Mert hiszen gyermeknél is hibás fogna lenni olyoktatás, mely abstract eszméken keresztül kezdené vezetni a növendéket. A parasztnak szűk az ideje s üres óráiban örömet csak ahhoz nyul, minek közvetlen hasznát reméli, s azért, hogy tudjon, parasztnak még egy hamar olvasni nem fog"/111/ Ezen oktatásokat a magyar életből, nem pedig idegenből kell vennünk. Ezek lerínak a magyar testről.

Ami nélkül célszerű népnevelést nem is lehet kezdeni"azok mindenek előtt, az iskola tanítókat képző intézetek felállítása"/112/ A pedagógiát Fáy kívánja"igaz nevelői sziv és jellemképzői, pszichológiai, ember-és népismereti alapokra állítani"/113/ A gyermekkel bánás jóakaratu emberség elvén alapuljon, az iskolatani legyen"gyermekbarát s annak fogalmaihoz, hajlamaihoz, kedvteléseihöz, sőt szenvedélyeihez is leereszkedni tudjon."/114/ Itt is tehát Fáy a modern pedagógia alapján áll, amikor megkívánja

a nevelőtől, hogy a gyermek, növendék egyéniségéhez alkalmazkodják s ahhoz szabja eljárását.

Ahol főiskola van, jól rendezett kisdudóvót állítsanak fel Fáy szerint, hogy a jövőd nevelők már itt tanulják meg leereszkedni a gyermeki lélekhez. "El van vétve az egész népnevelés, ~~mik~~ mihelyt nem jóakaratra és gyermekbarátra kezei között áll az. Borzadom lelkemben, ha az iskola tanítót életkedvű gyermeki mögött mysanthrop mogorvasággal lépdelni látom a templom felé, iskolájában a szitkot és vesszőt pattogni hallom." /115/ Fáy tehát életvidám nevelőt akar látni a növendékek között s azonkívül, mint előbb kifejtést nyert, nem hive a testi fenytéknek, a vesszőnek, de sem "a kellő időben alkalmazott pofonnak", amelynek szükségességét egyesek még ma is követelik. Fáy azonban nem tör végleg pálcát a tanító felett. Az előbb említett hibák lehetnek a nevelő veleszületett gyengeségei, de másoké is, kikőt nem képezték ki, vagy nem választották jól ki. "Talán sok betegséggel is küzd a tanító, népes családú s fizetése nálunk éhenhalás ellen elég, de gond, epekedés, inség és nyomor ellen kevés!" /116/ A tanító fontos hivatásáról Brougham 1828-ban mondta az angol parlamentben, hogy "ő korszakunk uralkodója, kinek abc-je hatalmasabb a katonaezredek szuronyainál." /117/ A nevelő hivatásának fönségességéről mondott szavak ma is teljes mértékben fennállanak. A tanítónak minden pillanatban nevére s gyermekeire kell gondolnia, hogy esetleg özvegyül s árván maradnak s ilyen gondoktól emésztve "lépjen ő a vidám gyermekcsereg közé, boldogság magvait hintegetni közte, oly élet boldogságának magvait, melyet maga megunt, oly kor átkoz." /118/ A népnevelés bajban van mondja Fáy, mert a községek nem adhatnak, tehetősebbek pedig nem akarnak adni. Vértkes az, ki az emberiség legszentebb

céljaira, a nevelés ügyére nem adakozik. Az iskolák ezen szomorú helyzete éles ellentétben áll a mai állapottal, amikor is az iskolák anyagi helyzete, nevelők fizetése, a nevelés ügye egységesen rendeződött s nem kell nyomoruságos alamizsnaosztogatás-ra szorulniok sem az iskoláknak sem a nevelőknek, mint ez Fáy idejében volt !

Fáy ezután a Pesten felállítandó főiskola ügyét is megemlíti. Emberiesség s hazafiság érzelmeivel nem rendelkeznek főleg a vagyonosak, kik szűkkeblű, önző szempontokat tekintenek s nem a jövő nemzedék boldogulását. Ime a nevelés szent ügyéért buzgólkodó s annak sorsáért aggódó Fáy, valamint elmarasztaló ítélete az akkori társadalom felett, melynek merőben közömbös volt e szent ügy! Majd tovább folytatja a nevelők szomorú helyzetének ecsetelését Fáy. Az iskolatanítók sorsa elhanyagolt. Nagyon gyenge fizetése a tanítónak panaszolja Fáy. "Népnevelés és emberiség szólamai örökké szánkban vannak, tollak kopnak el apostolságainkban mellettük, de valljuk meg az igazat: erszény nem igen akar kopni mellettök". /Pesti Hírlap 1841. 54. sz./ . Ha a mai helyzetre tekintünk a pedagógus megbecsült tagja szocialista társadalmunknak, mely az igazságosabb bérezésben, jutalmazásokban, soronkívüli előléptetésekben, jutalomüdülésekben, külföldi utazási lehetőségekben jut kifejezésre.

Fáy a népnevelés ügyét a Kegyeletek c. értekezésében fejtegette. E tárgyat előbb 1840-ben a Pesti Hírlapban, majd 1859-ben a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban fejtegette bővebben, továbbá minden szépirodalmi és egyéb művében különös szeretettel foglalkozott a népnevelés fontos kérdéseivel. A kegyelet: az emberszeretetnek a szivekben élő törvénye Fáy szerint. A jogok, kötelességek megállapítása nem elég a nép békés élete biztosítására, minthogy azokat/t.i.törvényeket/ki is lehet játszani,

vagy a külszint megtartani."Jog és kötelesség csak nyers anyagai a társadalmi viszonyok épületének, kegyeletek az azokat összetartó csementek".^{/119/} Majd ugyane munkában így szól:

"A kegyeletes ember hiven teljesíti törvénytiszteleténél fogva kötelességeit, míg a pusztán törvényes ember a törvény hézagai vagy gyöngéi közt számos méltatlanságot követhet el embertársain. A kegyeletesség a lelkiismeretnél fogva ott is büntet, hol a törvény szigora kijátszható. Csak a kegyeletes emberek közt lehetséges a boldog földi élet!"^{/120/} Amit Fáy a kegyeletekről mond, azt ki kell egészíteni a szocialista emberben kifejlődött öntudat vonásával, mely ha igazán megvan, nem viszi rá az embert arra, hogy a törvényeknek ellenszegüljön, vagy hogy azokat valamiképpen kijátssza. A Fáyxxxxxxxxxxxxxxxxx által említett kegyelet nem látszik elégségesnek a nyugodt társadalmi élet biztosítására.

Fáy elítéli azon népnevelési irányt, mely pusztán tudományos műveltséggel akarja a népet boldogítani. A fön keresztül a szívet, kedélyt, lelkiismeretességet képezni nem lehet, ezek pedig a népboldogító kegyelet alapjai, ahogy Fáy kifejezi. Előbb a kedélyt, szívet kell képezni s ezeken át a tudományosságot. A jelenkor is igazat adott Fáynak, amikor a kedély erkölcsös nevelésének nagyobb fontosságot tulajdonít a pusztá ismeretszerzéssel szemben. A kegyelet ápolására a kisdédóvást ajánlja Fáy. A francia irodalom kegyeletellenes volt, ami elvetendő. Ezzel szemben oly ifjúsági iratokat kell Fáy szerint írni, melyek az érző, képzelőtehetséget foglalkoztató elbeszéléseket tartalmaznak, továbbá kegyeletes eseményeket, tetteket. Itt is Fáy idealista felfogása tükröződik a francia materialista írók figyelmen kívül hagyásával. Népünk henyeségének kiirtása végett Fáy a háziipar egyes ágainak tanítását ajánlja/pl.selyemhernyó-

tenyésztés, fafaragás, kosárfonás/a népiskolákban. E kíváncsi is a politechnikai képzés szocialista követelményével van összhangban. A nép közt elharapódzó szeszes italok mértéktelen élvezését meg kell akadályozni, még pedig a kocsmái hitel megszorításának az eszközével. Ez a követelés ma is érvényes! Elszegényedések/1862/c. nemzetgazdasági munkájában Fáy követeli, hogy az állam célszerű nevelési rendszert állítson fel az elszegényedés meggátolására. Bölcsődék, árvaházak, szilveszterházak intézetének bővebb kiterjesztését s Budapesten felállítandó letelepítési feállitását követeli.

A kegyeletet nemzeti szempontból is vizsgálja Fáy. A kegyeleten épül fel a patriarchális viszony, valamint ezen alapszik az egymáshoz való vonzódás, ragaszkodás. "Vannak az emberiségnek oly varázsérzelmei, mik szintugy, miként az enyv a butorokat, mint különféle ragasztóanyagok a kézműveket egy testté alkotják, egybeforradásban tartják az emberi nem kisebb-nagyobb társulatait, köreit és viszonyait".^{/121/} Ezen érzelmek a szülők iránti tisztelet, rokoni, baráti szeretet, vallásnak, hazának aggkornak, becsületnek, érdemnek és törvénynek tisztelete. "Ezen érzelmek korántsem az ^{vagy} szokások által lesznek sajátjai a szívnek, hanem ősök példája, családi szokás, nevelés és hajlamképzés által, gyakran még az okosság ellenére is".^{/122/} Ha e felsorolt tulajdonságok uralkodóak egy népben azt nem kell féltetni az erkölcsi bukástól.

A történelmi dolgok iránti kegyeletről szólva kifogásolja Fáy, hogy lángolunk történelmi nagyjaink egy Zrínyi, Rákóczi név és nagy tettek emlegetésekor, de fát keveset teszünk a tüzre, vagyis mi tettekkel nem nagyon jeleskedünk és nem nagyon bizonyítjuk magyarságunkat. Pedig ha valamikor hát akkor most tetteinkkel mutassuk meg ezt!

A kegyelettel kapcsolatban Fáy vizsgálja ezután a gyermekben fejlődő jövőt. Mennyire át volt hatva a nevelés szent ügyétől bizonyítják szavai: "Szent azon szoba, melyben a gyermek van jelen". Szent tehát a családi nevelés munkája.

Fontos feltétele a népnevelés eredményességének a józan gazdasági életre való nevelés. Fáy korában Ausztria elnyomó rendszere s a magyar nemtörődömség károsan hatottak gazdasági életünkre. A sok háború sok pénzt emésztett fel. A tőkeszegénység, tétlen, csak élvezetekethajhászó felfogás mind károsan hatott anyagi téren. Az a nézet uralkodott Fáy korában, hogy örménynek, zsidónak való a kereskedés, ami nagyon szegénnyé tette társadalmunkat. Az a tevékeny, mozgékony szellem, mely a kereskedelemhez kell, hiányzott Fáy korában. Nem ébredtek nemeseink arra a felfogásra, hogy terményeinket mily nagyszerűen lehetne a külföldi piacokon Németországban, Lengyelországban elhelyezni. Ez a felismerés és a nyomában fakadt kereskedelmi szellem megteremtette volna már akkor a nemzeti vagyonosodást, jólétet, mint a nemzeti fejlődés egyik nélkülözhetetlen alapját. Anyagi erőforrások híján nem képzelhető el ugyanis társadalmi rend és béke s magasabb kultúra sem fejlődhetik nélkül. Amikor Fáy minden idealista beállítottsága ellenére - az anyagi alapot hangsúlyozza, lényegében a történelem materialista felfogását képviseli, mely szerint minden szellemi felépítmény szükséges alapja az anyagi, gazdasági, a termelési viszony. Marx szerint "a termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, amelyen a jogi és politikai felépítmény áll és amelynek a társadalmi tudat meghatározott formái felelnek meg... Nem az emberek tudata határozza meg létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, ami tudatukat meghatározza." /123/

A nép fejlődésének vannak azonban lelki feltételei is, melyek a szorgalom és szívós kitartás/a magyar szalmalánggal szemben/, a kezdeményezőképeség, üzleti erkölcs és takarékoság. "Szorgalom és munkásság alapjai a nemzeti jólétnek. A takarékoság elsőszülöttjük azoknak".^{/124/} A takarékoság elvét rejti magában a "fillérből lesz a forint" jelszó, amit Fáy hangoztatott. Hevesen támadja a fényüzési vágyat, mely szerinte minden baj forrása. Ezenkívül rámutat Fáy a haladás, ujitás szükségességére és gazdasági téren hangsúlyozza a munka, tevékenység fontosságát. Az ujitás követelése abban az időben még csak kevéssé valószínű volt, bár születtek akkor is figyelemreméltó eredmények. Az ujitás szocialista rendszerünkben hatalmas lendületet vett s népgazdaságunk minden ágát számos találmánnyal gazdagította. Az élősködőket élesen támadja Fáy, akik nem maguk kezelik birtokukat, hanem bérbeadják gazdaságukat, de a hasznot ők vágják zsebre.

Népnevelő tervének jelentős pontja a népnek takarékosagra való szoktatása, ránevelése. Erről előbb szó volt. Fáy kitartó munkásságának eredményeképpen 1840-ben megteremti a Hazai Első Takarékpénztárt. Fáy ezen intézmény megalapításával a népen akart segíteni, másrészt a vállalkozókészséget kívánta felébreszteni. Takarékosagra még úgy is akarja rászoktatni a népet, hogy már a gyermekeknek "házipénztáracskákat" ad, hogy már korán ránevelje őket a pénz megbecsülésére. Így pl. a Halnay család c. munkájában Elek ur gyerekeinek a méhesből és kertből egy részt juttat, hogy ott termeljenek valamint, majd pedig a termények eladásából szerzett pénzből gazdálkodjanak.

Azonban a nép, a nemzet felemelkedésének csak egyik de nem ~~csak~~ egyedüli feltétele a gazdagodás. Emellett, ahogy ezt Széchenyi és Fáy nagyon helyesen látták, igen fontos tényező a művelődés,

a szellemi vagyonosodás. Csak az a nép tehet szert felsőbbrendű műveltségre, mely észszerűen tud gazdálkodni, amelynek szélesebb látóköre, számítókéessége s kezdeményezőereje van. Fáynak számos művelődéspolitikai reformeszméje van pl. a műkiállítás rendezése, mellyel a műzslést akarta fejleszteni s a magyar művészetet óhajtotta fellendíteni. Az állandó színház által a szép, nemes szolgálatán kívül a magyar nyelv ügyét is előbbre viszi. Fáy a szinügy terén is Széchenyi elgondolásait hirdeti. Akadémiai jutalmat nyert értekezésében kifejti, hogy a megalapítandó magyar játékszinnek 1. állandónak kell lennie. 2. nem egyes vállalkozó, hanem közügyelet alatt álló igazgatóság kormányától függne. 3. színészképző és szí nyugdíjintézetet kell székhelyül tenni, mert így látogatják tömegesebben. Fáy népnevelési elveihez, politikájához tartozik annak megemlítése is, jóllehet a nemesség érdekeit képviselte, de nem feledkezett meg soha a jobbágyok sorsáról sem, jóakaró pártfogójuk volt mindig, a maga jobbágyait minden módon, még pénzbeli kölcsönökkel s adományokkal is segítette. Az országgyűlésben nemcsak elvben kívánja az adó leszállítást, hanem "kiemelni óhajtja a fölíratban azon körülményeket, melyeknél fogva az adózó nép nehezen fizethet." /125/ Majd azt mondja, pártolná nemcsak azt az elvet, hogy az adózó népnek az országgyűlésen képviselője legyen, hanem még azt is, "hogy az oly sok anomáliával járó házi pénztárt és a nemes testőrző sereg fönntartásának költségét is valahára már ne az adózó nép viselje." /126/ Ez a nyilatkozat eléggé bizonyítja a nép felemelését célzó törekvéseit és Fáy demokratikus liberális gondolkodását.

Majd a gazdakörök szükséges és hasznos voltát bizonyítja Fáy:

"Ha a gazda ezeket/a tudományt/használja, kétségen kívül nem csak magát helyezi kényelmes állapotba, ~~amely kifejezi~~, hanem nemzete gazdagságát is elősegíti. Hasznos példadás csak ily férfiaktól várható, csak ilyenek bírhatják józan fontra venni a külföld haladásait s előítélet nélkül állapítani meg: mi való azokból hazánk körülményéhez? Egyedül ezek bírnak új ösvényt törni." /127/ Fáy a Bélteki házában bemutatja Rónapatakyt, aki jobbágyságot okos gazdálkodásra neveli. Úgyes gazdatisztet szemel ki Rónapataky, utazásokra küldi itthon és külföldön, hogy megismerje az okszerű gazdasági berendezéseket. Visszatérve utjáról a gazdatiszt 12 fiatal jobbágycsaláddal kis/telepet alapít s ott bemutatja és folytatja velük a mintaszerű, okos gazdálkodást. E jobbágyok tapasztalják uruk jóakarátát s a munka hasznáról is meggyőződnek. Szorgalmas munkájuk eredményeképpen házaik körül gyümölcsfák diszlenek, gazdag méhesük van, szántóföldjeiken pedig a dúz, kövér kalászos gabona terem, istállóikban pedig "vakart marha és a ló". Fáy tehát okos és főleg korszerűen képzett, művelt gazdákat akar látni hazánkban, amint ez napjainkban is a kormányzat fontos gondját képezi. Művelt képzett tsz elnökök, agronómusok és tagság dolgozzon a nagyüzemi gazdaságokban, termelőszövetkezetekben. Fáy is állandóan képezte, művelte magát s példát adott, hogy kell a műveltséget a nemzet- és népművelés fejlesztésére fordítani.

Az emberi hibákat, szenvedélyeket is kimerítően és igen változatosan tárja fel Fáy műveiben. A nagyravágyás kivetkőzteti az embert s a népet természetéből. "Mennyi édes köteléket felbont, örök áldozatot kíván s ki ez indulat rabja, még saját boldogságát is feláldozza." 128/ Majd kifejti Fáy, ki az iga-

zán nagy ember: "Ki eltávolítja a csillogást és hizelgést, hogy annál jobban láthassa a célt, amely nem más mint az emberek boldogítása. Csak a boldogító a nagy ember"! /129/ Szocializmust építő népünknek ilyen önzetlen, nemes szándékokkal kell rendelkeznie s akkor boldog lesz élete !

Továbbá azt fejtegeti Fáy, hogy a pénz nem tesz naggyá senkit, de bizonyos mennyiségben szükséges s egyik feltétele a jólétnek, de áldást csak úgy hoz, ha mással is megosztjuk. Nincs utálatosabb a fukarságnál, de a pazarlás is oktalanság s inség a vége. Ezen megállapítások napjainkra, népünk életére is igen találók és megszívlelendők.

A gőgöt is kemény szavakkal ostorozza Fáy: "Nincs szenvedhetlenebb, mint a gőgös ember, bukhat, süllyedhet s nyomoroghat szinte az életunásig, de gőgjét fenntartja, mint a fűbe simuló kigyó taréjos fejét". /130/ Egy nép életében nagyon visszataszító vonás, éppen azért teljes erővel kell ellene a nép minden fiának harcolnia.

Látszani, többnek tünni ez népünk fő viselkedése: "A mai századnak betegsége látszani akarni gazdagnak, tudósnak, becsületesnek, nagynak, pedig éppen az erőlködés a nép boldogságának egyik ellensége". /131/ "A jutalom ritkán van arányban az érdemmel, munkássággal, a világ jutalmazása vak, irigység, rágalom állják útját". /132/

E népnevelő elvek jellemzik Fáyt, aki minden erejével azon van, hogy népünket nevelje, művelje, rámutat jótulajdonságainkra azokat fejleszteni kívánván, de egyuttal népünk hibái ellen is harcol, hogy azokat felismervén tanítása nyomán népünk fia le tudják azokat küzdeni.-

Gyakorlatibb jellegű oktatás és nevelés kérdése

A nevelés ügye már korán leköti Fáyt. Megírja a "Próbatétel

a mai nevelés két nevezetes hibáiról"/Pest1816/pedagógiai vonatkozású munkáját. Fáy látja magán és másokon a divatos nevelés káros következményeit, megszüntetésükön elmélkedik, elolvassa Rousseaut, Campet, Salzmann, Pestalozzit, úgyhogy e mű/Próbatétel/megkezdésekor eszméi annyira kiforrtak, hogy nyolc hét alatt készül el vele. E mű azért nagyon érdekes, ahogy Erdélyi Pál munkájában/Fáy A. élete és művei Bp 1890/kiemeli, mert akkori korban egészen egyedülálló neveléstani kézikönyv s Fáy pedagógiai munkásságának alapja. Jóllehet nem ad új rendszert, de ő tesz elsőnek kísérletet, hogy idegen írók neveléstani gondolatait ismertesse meg nemzetünkkel. Mindamellet Fáy önálló marad, bár mestereit Campet, Rousseaut nem tagadhatja, de nem is követi őket szolgai módon, hanem megmondja velük szemben önálló nézetét s így egyéni gondolkodásról tesz tanúságot.

Bevezető fejtegetésében Fáy mentegetődzik, hogy nagy feneket kerít munkájának. E részben leginkább idegen hatás látszik, de anélkül, hogy mereven ragaszkodna más nézetéhez. Campe hasonló értekezést ír/Allgemeine Revision des gesamten Schul- und Unterrichtswesens von einer Gesellschaft praktischer Erzieher II.köt./, de Fáy részletekben különbözik tőle és tapasztalatait a hazai viszonyokból meríti. A természetszerű nevelés elve Rousseautól ered, de alkalmazásában Fáy eltér tőle s cáfolja több helyen. Fáy kedvenc olvasmánya volt Émile s fiát úgy szeretné nevelni, mint Émilet, csak hogy nem pusztán a természet ölében, mint Rousseau ezt elgondolta, hanem az emberek közt is. Itt Fáynak haladó gondolkodása nyilvánul meg, mely az embert a társadalom számára akarja nevelni s nem attól eltekintve. Émilének csak Robinson című művet adná Rousseau a kezébe. Fáy

itt is továbbmegy, amikor azt mondja, hogy mindazon olvasmányokat a fia kezébe adná, ami lelkét és szívét képezheti."Az emberekkel való érintkezés által jellemét és önállóságát szerezné."^{my}133/

Fáy a XVIII. század nagy pedagógiai optimizmusát teszi magáévá, amely azt vallja, hogy mindenből minden faragható, nevelhető. E tétel nem fogadható el, mert a nevelést a gyermek veleszületett/átöröklött/jó és rossz tulajdonságai mint diszpozíciók befolyásolják."Ugy látszik léteznek bizonyos előkészítései a születésnek bennünk s mintegy lerakva nyugosznak vérünkben, idegrendszerünkben, testalkotásunkban, jövődő elhatároztatásunknak gyuanyagjai, mikbe majdan nevelés és körülmények pattantják be a gyújtó szikrát, s ezek csak ritkán képesek más anyagokat cserélni helyökbe".^{134/} A marxista felfogás nem tagadja az átöröklés szerepét."Minden ember bizonyos adottságokkal, rátermettséggel, vérmérséklettel, tehát a lelki fejlődés/és természetesen a testi fejlődés/bizonyos természetes feltételeivel születik. Ezek a feltételek nem kész képességek... hanem a fejlődés potenciális lehetőségei:diszpozíciók. A velünk született adottságok azonban...csak feltételei a fejlődésnek, de nem határozzák meg a fejlődést. Ahhoz, hogy az adottságok képességekké, tehetséggé alakuljanak.....szükség van olyan környezetre, amely az adottságok kibontakozását lehetővé teszi, továbbá nevelésre és oktatásra, amely a környezeti feltételek lehetőségeit/diszpozícióit/ valóra váltja...Csakis a sokoldalú nevelés adhatja meg a lehetőséget, hogy az ember valamennyi benne rejlő adottságát kibontakoztassa, hogy felszínre kerüljenek a legkiválóbb adottságai és ezek alapján a megnyilvánuló irányban kifejlődjék tehetsége...A marxista peda-

gógia a felnövekvő nemzedék mindenoldalu fejlesztését tűzi ki és ezen értelmi, politechnikai, erkölcsi, esztétikai és testi nevelésének harmonikus egységét érti."/135/ A szocializmust és kommunizmust építő társadalmaknak létérdeke az emberek fizikai és szellemi képességeinek mindenoldalu fejlesztése, ami a szocialista társadalomnak a növekvő anyagi és kulturális szükségletek maximális kielégítését célzó gazdasági törvényével függ össze, ahogy ezt Dr Ágoston György helyesen állapítja meg fent idézett cikkében. Természetesen Fáy eddig a felfogásig nem jutott el.

Amint előbb kifejtést nyert, Fáy a részletekben különbözik Rousseau-tól, akinek további tételeit megcáfolja. Így pl. azt, hogy az ember társaságos állapota ellentétben van a természetes állapottal. Fáy ugyanis így szól: "A társaságos állapot nemcsak nem ellenkező a természetivel, sőt attól annyira meg nem különböztetett állapot, hogy ember és polgár egy átaljában synonymumok legyenek: aki jó ember, jó polgár és viszont."/136/ Látszik Rousseau hatása viszont abban, amikor Fáy azt bizonyítja, hogy a tudományokkal való visszaélés erkölcsi romlást von maga után. Abban a felfogásában, hogy a kereskedelem, ipar felvirágzását óhajtja Fáy divatos és gyakorlati eszmét képvisel de elavult az a nézete, hogy eltiltja a néptől a tudományt és a ~~tudományt~~ könyvet. "Kereskedelem ésszorgalmatosság/ez alatt ipart ért Fáy/legyenek a nemzetnek mint nemzetnek első tökéletességei, a tudomány csak a választottaké legyen, kik bevetésre vannak hivatva, de mindön a kofa, a szabó, a paraszt könyveket olvasgatnak véleményem szerint ugyan a nemzet Ninive sorsához készül /137/ később saját tapasztalatai s a kor szükségletei arra indítják, hogy ő sürgeti legjobban a széles néprétegek műveltségi szín-

vonalaának emelésére irányuló tevékenységet. E gyakorlati, népművelő mozgalom napjainkban jó uton halad a különböző továbbképző, esti iskolák, levelezőoktatás, tanfolyamok, népművelési/TIT/ előadások, olcsó könyvek, füzetek kiadásával. Gondoljunk csak az olcsó kiadásban megjelenő magyar és külföldi írók műveire, Élet és Tudomány füzetekre, Minerva zsebkönyvekre/ természettudományos jellegűek/, Művelt Nép kiadványokra, hogy egészen gyakorlati jellegű példákat említsünk.stb.

Érdekes Fáynak azon kitétele, hogy a tudomány csak a választottaké legyen. Ez a felfogás szintén gyakorlati jellegű megfontlásból fakad s a szellemi pályák túlszűfolttségát akarja megszüntetni. Az ifjúságot gyakorlati pályákra akarja irányítani, ami szocialista társadalmunknak egyik fő nevelésügyi törekvévése. Igen helytelen eljárás, ha a szűlők hűságukból kifolyólag az ifjút vagy leányt olyan pályára erőltetik , amelyre az sem hajlamot, sem tehetséget, sem kedvet nem érez."Mindenki a maga helyén" divatos jelszó, nagyon is megszűvlelendő igazság. Fáy tehát e modern jelszót teszi tulajdonképpen magáévá, amikor azt hirdeti, hogy a tudomány csak a választottaké legyen. Ezen választottak kifejezés alatt természetesen Fáy nemcsak a nemességet értette, hanem minden társadalmi osztályt, réteget. Szocializmust építő társadalmunk megvalósította ezt az elvet, amikor felszámolta a mult rendszer művelődési monopóliumát s nép fiai számára biztosította a továbbtanulás lehetőségét a különböző oktatási és művelődési intézményekben. Az egészséges társadalmi egyensúly megvalósulásának fontos előfeltétele, amint előbb hangsúlyoztuk, hogy mindenki abban a hivatásban, foglalkozásban működjék, melyre hajlamai, képességei adottságai vannak, mert"Sirunkig oly pályát nyomkodni az életben,ugymond,melyre sem hivatunk, sem szűlettünk, mely esz-

méletünkkel harcol, megtöri mind lelkünket, mind életerőnket." /138/

Tehát a "megfelelő ember a megfelelő helyen" legyen a jelszó a társadalmi életbe való beilleszkedésnél, pályaválasztásnál. Erre kell ifjainkat, leányainkat ránevelnünk s így elkerülünk sok bajt, kellemetlenséget, tragédiát az egyénre és közösségre nézve! Az iskolai életet a társadalmi élethez minél közelebb kell vinni, oly követelés, mely már Fáynál is hangot kapott s így előfutára lett a mai szocialista pedagógia e fontos tételének. Porubay A Bélteki ház c. regény egyik alakja: "Tanítványainak mulatságaira és gymnasticumaira szintoly gondos ügyeletet kívánt, mint tanulósaikra. Egy szóval: a régi szabású iskolai alkotmányt közelebb kívánta hozatni az élethez és folyó század simulásaihoz." /139/

Fáynek a Próbátétel című munkája nem szigorúan vett tudományos jellegű, ahogy Komáromy Lajos megállapítja, hanem a művelt közönség számára akart írni. Fáy az életet figyelte mint gyakorlati ember s a hibáknak neveléssel való orvoslási módját szedte rendszerbe. Elméleti munka ez, de a gyakorlati élet követelményeivel is számol. Művének első részében általános elveket fejtet/ha úgy tetszik rendszert alkot/, a második részben tárgyalja a korabeli nevelés két hibáját.

Első rész

Fáy előre bocsátja, hogy sokaknak ismeretlen lesz e tárgy, mint a hold lakosai, ahogy kifejezi. Lesznek kiknek tudatlanságukban csekély e tárgy, mintsem leírni s olvasni érdemes lenne. De lesznek olyanok is, kik e munkának célját és szükségességét megértik. E tárgyat Campe filantropista nevelési irón kívül akkor nem dolgozta ki senki. Bevezetőként elmondja, hogy az ember része a természetnek. A természet törvényei tökéletesek s az állati, valamint növényi világban kényszerítő szükségyszerűséggel

uralkodnak. Az emberi életben is e tökéletes természeti törvények játszanak uralkodó szerepet. A természeti élőlényeknek, tehát az embernek is célja a boldogság s hogy ezt elérje az ember Fáy szerint a természeti törvényeket meg kell tartania. A boldogságra való elhatároztatást az állatok és növényeknél a természet szükségességgel kötötte össze, úgyhogy ellene nem tehetnek, de az embernek értelme és szabad akarata lévén a természet törvényei ellen is tehet s így boldogsága ellen cselekszik. A nevelés célja a tehetségek tökéletesítése révén a boldogság megközelítése. "Minél tökéletesebbek tehetségeink, annál tökéletesebb lesz az általuk célzott boldogság". /140/

A boldogság az állatoknál a természeti ösztönök kielégítéséből származó gyönyörből, vagyis a test jólétében áll. Az emberre nézve, kinek erkölcsi lényege is van és a test és lélek szoros összeköttetésben áll, a boldogság nem egyedül a test, hanem a lélek jólétében, értelem és akarat tökéletes egyetértésében áll, vagyis az igazat, a jót, szépet megismeri és követi is. A megelégedés, vagyis a lélek nyugodt tudata/Bewusstseint/abban a felismerésben gyökerezik "hogy testnek és léleknek jól van dolga." /141/

Fentebb már kifejtettük, hogy az ember boldogságának eléréséhez szükséges a tehetségek tökéletesítése. A nevelési irodalomban Pestalozzi emlegeti a tehetségek összhangzatos kifejlesztését, a boldogság elem a filantropisták hatását mutatja. Fáy távolról sem tartozik a léha eudaimonizmusához, sem a rideg utilitarizmusához, de az egyoldalú idealizmusnak sem híve, hanem: "Akarja a boldogságot a műveltség által s akarja a műveltséget az anyagi függetlenség által." /142/

Jóllehet a boldogság ösztönét s tehetségeit a természet adta, de "a természet senkinek a sült galambot szájába nem repíti", /143/ hanem minden élőlényt munkásságra rendelt. A tehetségeket, me-

lyeket belénk olt a természet, maga fejleszt ki ugyan egy bizonyos fokig, de azontul nekünk kell a tehetségek teljes kifejlődéséhez hozzájárulnunk. Ennek ellenére sem hagy el a természet teljesen, hanem mint jó anya az önmunkásság/Selbsttätigkeit/ által segít. Ez a természet legszükségesebb ajándéka tehetségeink tökéletesítésére s boldogságunkra, mely nélkül e képességek alacsony fokon maradnának. Enélkül: "Nevelőink machinái volnánk, akiknek kényétől függne boldogságunk s nevelésünk végződésével az önformálás idejében örök bukdosásoknak lennénk kitéve".^{144/} Ebből következik mily káros lenne e természeti rugóknak visszafejlődése s elfojtása jegyzi meg helyesen Fáy. A természet a tehetségek munkakörét meghatározta, Az értelem felkutatja, az akarat végrehajtja a boldogság törvényeit. A többi, az emlékező, a képzelőtehetség szolgái az értelemnek, mely uralkodó. Az érzőtehetség a szolgál akaratot elhatározásra bírja mondja Fáy.

Néhány szülő szokása, hogy "apró elámitgatással enyeleg gyermekeivel és gyönyörködik ártatlan és tréfás kis tévelygésükben."^{145/}

Kerülendő ez, mert a szülők hitele elvész a gyermek előtt, s azok nem tudják kinek mit higgyenek. A gyermeket kezdettől fogva szoktatnunk kell arra, "hogy szüleitől mindennek a valódi okát, a valódi igazságot hallhassa s kis korától fogva tiszta józan ész vezetését kövesse".^{146/}

Utmutatás a józan ész kifejtésére a gyermeki fejlődés első szakaszában

Fáy ezt az utmutatást úgy jelöli meg, hogy a közepszerűség szerrinte a világpallérozó. A természetes nevelést Fáy a legfontosabbnak tartja-Rousseau hatása mert a józanság a természetes nevelés eredménye a születési adottságok mellett. Az élet első

szakaszában a testi, lelki tehetségek kifejlesztése a legfontosabb: "Természetellenes a természetet arra kényszeríteni, hogy maga magát megelőzvé, a tehetségek már akkor egyszersmind tökéletesedjenek, mikor még szervei is csak fejlődésben vannak".^{147/}

Az értelem korlátlanul tökéletesíttessék, a többi tehetségünk ehhez való arányban, tehát Fáy nem az akaratnak, hanem az értelmi képesség kifejlesztésének tulajdonít elsőbbséget/nem voluntarista/. Az arány megkívánja, ha egyik tehetségünket tökéletesítjük a többit is tökéletesítsük, de csak kiterjedésbelileg/extensive/Az értelem a legfőbb tehetség: "a többi tehetségek összhangját magához szabja".^{148/} Az értelem tökéletességének a fokozott kihangsúlyozásából azonban nem következik, hogy az akarat is ép oly erős, sőt minél inkább az értelem kiművelésére fordítjuk lelki, szellemi erőinket, annál satnyább marad az akarat,

A tehetségeket a természet nem osztja ki egyenlőképpen, míg ritkán zseniket szül, addig nagyobbrészt átlagos tehetségeket olt bele az emberekbe. Nevelés nélkül csak alsóbb képességeink nyerhetnek némi tökéletességet, melyeket a természet kifejlesztés/kifejtés/által önmaga tökéletesít, de az ember csupán állati szinten marad. "A nevelés teszi az embert emberré".^{149/} Helyrehozhatatlanok azon hibák, melyek a rossz nevelés folytán keletkeznek, ezek az emberi boldogtalanság sirásói. Ezért figyelmezteti Fáy a nevelőket, szülőket, hogy a természet keményen bosszút áll az elkövetett bűnökért, hibákért, épp ezért ébredjenek rá fontos és felelősségteljes kötelességeikre,

Fáy a nevelés két fajtáját tárgyalja: a cselekvő/positiva/ és mulasztó/negativa/nevelést. Az első egyenesen tökéletesíti tehetségeinket, az utóbbi csak elhárítja azt, hogy tehetségeink rossz irányban fejlődjenek. A modern pedagógiai lélektan a po-

zitiv nevelésnek nagyobb fontosságot kölcsönöz, hisz ez fejleszti ki tehetségeinket, lelki erőinket megacélozza, nagy lelki energiákat szabadít fel és tesz tevékennyé. A folytonos tilalmak és ~~gátlások~~ büntetések csak megkötik egy irányban tehetségeinket s gátlásokat, akadályokat létesítenek. A cselekvő nevelés eszközei az oktatás, példaadás és gyakorlás, a mulasztó nevelésé pedig a felvigyázás Fáy szerint. Az oktatás az értelem tökéletesítésére irányul s kétféle: a dolgok által való, melyet a természet követ és a jegyek által való/symbolica/, melyet az emberek követnek. A példaadás az akarat tökéletesítésére irányul s vagy a közönséges életből, vagy a történelemből merít eszményeket. Végül a gyakorlás célja az alsóbb tehetségek tökéletesítése, de csak az esetben, ha valamely tehetség kijelölésében oly mostoha a természet, hogy az már születéskor a növendék tevékenységi körének nem felel meg. A gyakorlás a lélek tehetségeinek csak kiterjedésbeli tökéletességet adhat, mely az erőbeli tökéletesséddel gyakran ellentétben van. A testre nézve azonban a kiterjedésbeli/extensiva/tökéletesség az erőbeli/intensiva/tökéletesedést szinte mindig elősegíti.

Mulasztó nevelésben/negativa/részesülnek az elmondottak szerint az alsóbb tehetségek/ösztönök/, melyeket mint önfenntartásunkra szükséges tehetségeket a természet maga tökéletesít. Ez a nevelés a 10 éves korig tart Fáy szerint. A képzelőerő és érzések, mint alsóbb tehetségek, csak negatív nevelést kívánnak. A természet ugyanis a képzelőerőt eléggé kifejlesztette, az érzéseket pedig az ember polgári és természeti állapota fenntartására mintegy alapkövekül rendelte. A félelelről Fáy azt mondja, hogy az önfenntartásunk eszköze, de a félelem nem egyéb a veszély képzelésénél s a képzelőerő munkájánál. Kikben legélénkebb a képzelőerő s a legtüzesebb, ahogy Fáy mondja, azok a leg-

félénkebbek. Irodalmi példákat is hoz fel erre, a lírikus költőket, kiknek ódái a legtüzesebb képzeletűek, ahogy kifejezi, de a harc mezejéről megfutamodtak, mint Horatius Philippinél. Az asszonyok és gyermekek élénkebb képzeletűek lévén mint a férfiak, félénkebbek. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a gyermek képzelete a legujabb neveléslélektani kutatások és megállapítások szerint korántsem oly gazdag, mint azt előtte hitték. Már Wundt megállapította, hogy a gyermek képzelete tartalomban szegény, a dolgokat csak néhány vonással jellemzi s így nem elég valószerű. A gyermeki képzelet Werner s a többi modern neveléslélektani kutató szerint nem más mint kezdetleges valóságértelmezés, azonban ez az értelmezés csak szubjektív vonásu, egocentrikus s így fikciós, illuziós világot alkot.

A félelem, ahogy Montesquieu tartja, a társaságos élet indítóoka, valamint a képzelőerő is, önfenntartásunk alapkövei. Az összekötő szálak az érzések a társadalomban, valamint ennek legkisebb sejtjében a családban: ez köti a fiút az apához, a nőt férjéhez, barátunkat hozzánk. Ha ez nem kötné össze az embereket, akkor igaza volna Hobbesnak, hogy "háborúra s villongásra születne az ember s egyik a másiknak farkasa lenne".^{/150/} Ha a képzelőerőt és érzéseket pozitíve nevelnők, akkor Fáy szerint e két szilaj tehetség "mint egy hatalmas bitangoló/bitörő/magának ragadja az uralkodó pálcát, amazok/értelem, akarat/ezért vele megvívni elégtelenek....Azok a legszerencsésebb és legboldogabb emberek, kiknek ezen két tehetségből/érzések, képzelőerő/legfőlebb középszerű rész jutott. Bátor, erőslélek, férfias állhatatosság ezeknek jellemvonása s páncélos szívéükön a sors gyenge nyilai lesiklanak, míg a nagy érzéssel, tüzes képzelettel bírók minden tüszurást kemény dárda sebesítésének vesznek."^{/151/} Minden emberben van érzés, fejtegeti Fáy tovább, csupán a hibás

nevelés általi hiány láttat egy indulatos emberben érzéketlent, csak látszat szerint van így.

A növendék egyéniségéhez kell szabni a nevelőoktatás menetét, hozzá alkalmazkodni kell, képességeihez, befogadóképességeihez, és feldolgozó tehetségeihez, ha eredményes nevelő oktató munkát akarunk végezni. Itt tehát Fáy Rousseauval együtt a nevelést lélektani alapokra helyezi. A nevelés továbbá Fáy szerint tartsa meg a képességek/tehetségek/ munkássági körét s az arányt köztük segítse elő. A nevelés úgy tökéletesítse a növendék képességeit, hogy a növendék önmunkásságával, a nevelővel kezét fogva dolgozzon "hogy tehetségei munkássági körét fenntartva, azok összhangzatos aránya előmozdítottassék." /152/ Ez a gondolat található Pestalozzinál is. Tehát, hogy a nevelés valódi célját elérje két tényező közreműködése szükséges: a nevelőé és növendéké, a nevelő és növendék aktivitása, hogy a növendék képességeinek, tehetségeinek harmonikus aránya kibontakozzék. A sokoldaluan kifejtett embereszmény elérése, célja tehát Fáy szerint a nevelésnek ami a mai szocialista pedagógiának is sarkalatos elve.

A helyes elvek jó nevelők nélkül mit sem érnek. "A nevelő alkalmas volt, a nevelés első megkívánható tulajdonsága. A nevelő értelmére pallérozott legyen, ki a természet és vallás törvényeit jól értse, és azok szerint tökéletesítse növendéke tehetségeit. Pszichológusnak és antropológusnak is kell lennie, hogy növendéke tulajdonságait jól kiismerje". /153/ Fáy ezen megállapításaihoz szervesen hozzáillik Rousseau alapgondolata: "Commencez donc par mieux étudier vos élèves, car très-assurément vous ne les connaissez point." /154/ Rousseau is a filantropisták is hangsúlyozták, hogy a nevelés gyakorlatának gyermekismereten kell alapulnia. A modern pedagógiában ezt az "életkorisajátságek ismeretének" ne-

vezzük. Fáy e tekintetben nemcsak Rousseaut ismerte jól, de Basedow, Salzmann és Campe gondolatait is tanulmányozta, akik szintén a gyermeki természethez való alkalmazkodást követelték a nevelő részéről annak tevékenységében.

Akaratra nézve Fáy szerint s ez megint a mai pedagógia követelménye, a nevelőnek kiváló erkölcsi jelleműnek kell lennie, más-kép hogysis alakítsa növendékét példaadással. Hogy oly sok a rossz nevelő, ennek két oka van: a nevelőnek szükséges tudományok a pszichológia, antropológia, pedagógia, didaktika stb.vagy nem vagy mint más tudományok részei mellékesen taníttatnak. Tehát külön tudományként kellene a neveléstant s melléktudományait tanítani. Továbbá kellene egy-két nevelőintézet hazánkban, mint pl. Salzmanné Schnepfenthalban, Pestalozzié Yverdunban. Követeli Fáy továbbá, hogy nagyuraink hagyjanak fel a monsieurökkal s madameokkal, kik a gyermeket rosszul, nemzetietlenül nevelik s a haza s gyermekeik javára áldozzanak nagylelkűséggel, hogy egy nevelőket képző"oskola"létesüljön.

A szülők is okai, hogy jó nevelők ritkán akadnak, mert lenézik a nevelést s magát a nevelőt is. A nevelő cselédek rangján van. A szülők Fáy szerint nevelésnek tekintik azt, ha létet adnak a gyermeknek s rákölttenek egy csomó összeget s a nevelőt is pénzzel óhajtják kielégíteni. Amit a nevelő épít a gyermekben azt a szülők lerontják, nem ügyelnek a gyermekekre.

Hiba az is, hogy nem tudjuk megválasztani a jó nevelőt. Vagy elfogadjuk azt, kit legelőször küldenek, vagy ismerős tanár küldi atyjafiát. Más esetben olyat küld, kiről tudja, hogy legutóbbi vizsgálatait jól tette le,"melynek a nevelés szent meghívásával csak annyi összeköttetése van, mint a kocsin utazónak az evező lapáttal"/^{155/} Természetes, hogy ha valaki valamely tudományban kiválik s ez Fáy-nak ismét modern meglátása, nem következik, hogy

az illető egyszersmind jó nevelő is. Emberismeret kell tehát a jó nevelő megválasztásához, vagy pedig azt ajánlja Fáy a szülőnek, válasszon jó emberismerőt s hosszabb ideig figyeltesse azt a nevelőt, kit meghívni óhajt gyermeke mellé.

Második rész

Az alapvető rész után Fáy munkájának tulajdonképpen tárgyával a két nevelési főhibával foglalkozik. Két nagy hibát lát a nevelési gyakorlatban az időelőtt való tanítást és az érzelgőssé /szentimentálissá/nevelést. Fáy pedagógiai realizmusa azt mondatja vele, hogy sokkal többet érhet el az a növendék, kit később kezdtek tanítani, mert "nem az ér előbb célhoz, ki előbb indul, hanem aki jó lovakon indul".

1/Idejekorán való nevelés

Az élet első szakaszában/1-10 évig/ a testi, lelki tehetségek kifejlesztése a legfontosabb. A nevelés itt hibát követ el, akkor, midőn a növendék képességeit természetes kifejlődésük előtt cselekvő neveléssel igyekszik tökéletesíteni. "Természetellenes a természetet arra kényszeríteni, hogy maga magát megelőzvé, a tehetségek már akkor egyszersmind tökéletesedjenek, mikor még szervei is csak fejlődésben vannak".^{/156/} Az idejekorán nevelt gyermek betegessé válik. Ez az alap nélküli házépítés, vagy aki ezt/t.i. az alapot/le nem rakta, neveléssel egy nemlétező házalapra akarja az első emeletet ráhuzni.

A helyes nevelés menete ez időszakban az kell, hogy legyen, miszerint a gyermeknek szemlélet útján kell közvetlen képeket /idea concreta/szereznie. A korai nevelés vét e folyamat ellen, mikor könyvekből szimbolumok által tanít s az így szerzett elvont fogalmak/idea abstracta/zavarosak s nem lesznek a lélek tulajdonaivá. Így a lélek nem önmunkássággal alakította ki az

ismereteket s ezek csak annyiban lesznek sajátjává, amennyiben a lélek alsóbb képességei, az emlékező és képzelőerő által ezen ismeretek szimbolikus jegyeit magáévá tette. Előbb a képeknek kell kialakulniuk a lélekben s azokon kell megalkotnia a képmásokat/e felfogás Pestalozzi hatását mutatja/. Így az értelem mint magasabbrendű képesség nem is erősödhet, "hanem mint egy gyermek vezető pántlikán/Gängelband/hordoztatik"/157/

Igy csak kiterjedésbeli, nem pedig erőbeli lesz az értelem növekedése. A csendes megfontoló értelem helyett a szilaj képzelet kerekedik felül s elragadja az embert mint a tüzes lovak. Az akarat egy ideig harcol ellene, de végül is megadja magát. Pedig, ahogy Fáy helyesen megjegyzi, az értelem és akaratnak kell a képzelet felett uralkodniuk.

Rousseauval egyetért Fáy abban, hogy a növendékre nézve a nevelésnek a 10-12 évig mulasztónak kell lennie. Az ember ugyanis Fáy szerint se nem jó, se nem rossz születésekor, egyiknek sem alkotta a természet. Olyan az ember szerinte "mint a festő fehér táblája, melyen még semmi rajzolat nincsen."/158/ Ezzel szemben a gyermektanulmány megállapította, hogy a gyermek nem fehér tábla vagy lap/tabula rasa/, hanem jó és rossz hajlamokkal születik s a nevelés feladata, hogy a jótulajdonságokat kifejlessze, a károsakat pedig kiirtsa vagy visszafejlessze.

A korán nevelésnek az a hibája, hogy minden tudománya kölcsönzött. Idegen pávatollak, ahogy Fáy találóan kifejezi, melyek az értelem alsóbb tehetségeit, emlékezetet, képzeletet ékesítik. Ezek tudománya a mindennapi életben nem hasznosítható, önálló gondolatuk nincs, mely a mindennapi gyakorlati élet kérdéseit megoldaná. Az időelőtt tanított gyermek tudománya tárgyaltalan tudás lesz, mivel merő absztrakt eszméken alapul. Hány tudomány van, állapítja meg tovább Fáy, mint pl. az algebra, filozófia,

stb. melynek tantételeit és célját a 10 éven aluli gyermek nem érti meg. Így csak felszínes tudása lesz, csomó gondolatot másoktól összegyűjtött, de hogyan kellene neki gondolkodnia azt nem is tudja és nem is tudhatja, mert nincs meg a kellő szellemi érettsége hozzá. E nevelés folytán előáll a következő furcsa helyzet: Innen fogja ismerni Párist anélkül, hogy faluját ismerné, a kókuszfát anélkül, hogy diófánkat, a vanília plántát, anélkül, hogy faluja határát ismeré! Idegen lesz ő a körülte lévő világban: mert neki az ő tehetségeinek ura a képzelőerő és könyvei szülnek egy teoretikus világot! /159/ E nevelés az értelmet fejleszti leginkább, könyvekből képzelt világot teremt. Így a növendék elvonula világtól, emberektől, azokat nem ismeri, amikor kilép a világba "mint a csiga érző szarvával tapogatódzik". /160/ Így tehát a növendéknek nem lesz meg a szükséges világ-és emberismerete és józan életfelfogása. A természet elleni cselekedeteket maga a természet a legkeményebben bünteti, így a korai nevelést is. Egy-két kivétel szabályt soha nem alkot s azt el nem törli. Áll ez főképpen a nevelésre ahol "ezer környülállásoknak van befolyásuk", /161/

Majd ismét a nyelvtanulásról szól Fáy. A szülők ne erőszakolják sok nyelv megtanulását gyermekükre, nehogy tökéletes nyelvzavart idézzenek elő gyermekük lelkében. A gyermek a folytonos nyelvtanulás következtében hajlandó minden tudományt a nyelvek tanulásába helyezni. "Innen van, hogy sokszor az, aki gondolatait sok nyelven tudná kifejezni, egyiken sem tud gondolkozni." /162/

Ma is az az álláspont, hogy nem a mennyiségi szempontot kell ki-domborítani a nyelvek tanulásában, hanem a tananyagcsökkentés szellemében a mai kornak megfelelő szókincsés kifejezés-gyűjteményt kell tanítanunk. Idegen nyelvek nélkül csonka marad a tanterv. A nyelvtanulás hangtatásának követelménye mely Fáynál

hangot kap, a szocialista pedagógiában is fontos szerepet kap. Pl. Engels az Anti-Dühringben kiemeli az élő nyelvek tudásának nagy jelentőségét"...amelyek segítségével érthetik csak meg egymást a különböző nemzetek emberei és ismerkedhetnek meg az-
zal, ami országuk határain túl történik".¹⁶³/Az idegen nyelvek ismerete hozzájárul a népek nemzetközi kapcsolatainak megerősítéséhez, valamint a béke megszilárdításának és végső győzelmének gondolatához. A nyelvtanulás leszoktat arról, hogy a kifejezésmódot a dolgok lényegével összekeverjük, megsemmisíti a fogalmak megingathatatlanságáról való elképzelést. A nyelvek tanulása nemcsak az emlékezetet, hanem a gondolkodást, a logikát is csiszolja. Ebben áll az idegen nyelvek tanulásának nagy jelentősége az általános képzés szempontjából.

Csak kevesen vannak Fáy szerint, kik nemcsak azért tanulnak, hogy önmagukat tömjék tudománnyal, hanem a haza javára is fordítsák tudásukat és így fényt terjesszenek. Azt a tudóst, mondja Fáy, ki éjszakákat tölt el munkával, tisztelni kell, de ezzel a neveléssel/korai neveléssel/a gyermekeknél nem fogunk célt érni. A szülők vigyázatlanságból esnek a korai nevelés hibájába. A növendéket cselédre bízni veszedelmes, mert a gyermeket nem tudja gondozni kellőleg s nem egyszer rossz utra vezet. Nincs kifogása ~~ezért~~ azonban Fáynak a szülők azon szándéka ellen, ha a házi munkák miatt nincs idejük a gyermeket ellenőrizni, nevelőt rendelnek a gyermek mellé csupán felvigyázónak.

Végül kérdezi Fáy, melyik életidő örömei tisztábbak, gondtalanabbak, mint a gyermekkoré. A szülők tiszta örömöktől fosztják meg gyermekeiket az idejekorán kezdett neveléssel. Akiktől így elrabolják gyermekkorukat, azok"vágyókönnyekkel fogják vissza-

kivánni elrablott gyermekségüket, melyet semmi erő nem adhat vissza nekik többé".^{/164/} Mindenki van természetes hajlandóság, tehetség a tudományra, csak megfelelő támogatás, irányítás kell s az illető jeles ember lesz. A szülőknek, nevelőknek ki kell ezen tehetséget "tapogatni" ahogy ezt Fáy kifejezi. De nem lehet ezt az idejekorán való neveléssel elérni, mikor a képesség még szunnyad. "A genie a nevelés által, mint a durva gyémánt fényt kap, ha az/t.i.a nevelés/reája nézve kedvező."^{/165/} Ellenkező esetben hasznos polgártól fosztjuk meg hazánkat.

A későn való oktatással többre megy az ember. Természetes, hogy a gyermek, ki mozgást kíván s "kinek játékok a munkái"^{/166/} minden ülő munkát, mint öröme, játéka ellenségének ~~tart~~ tekint s irigylő azokat, kiket effélékkel nem kínóznak. A felsejűltébb koru jobban érti a tudomány foglalatját s a megértéshez nem kell akkora erőszakos törekvés. A tudomány célját, hasznát jobban érti s ez sarkalja. A gyermek igyekezetének rugója a hiuság, míg az ifjunál, kinek teste is kifejtettebb s így a szellemi munkával párosuló testi fáradtságot is jobban bírja, igyekezetének hármass rugója van, a hiuság, gyönyörűség, és haszon, mely utóbbi az előzőeket elnyomja.

A testi nevelés időelőtt akkor káros, ha a testet megerőlteti s az egészség kárt szenved. Sok oly tulajdonságot szül az idejekorán kezdett testi nevelés, melyek számos visszaélésre adnak alkalmat. Fáy tanácsai: 1/ Csak azon testi társaságos erényeket kell gyakorolni, melyek polgári életre, állásra nélkülözhetetlenek. 2/A növendék indulata, hajlandósága s főképp temperamentuma szerint kell nevelni, fejleszteni a testet. Nagyon flegmatikus s kolerikus gyermekben több társaságos, testi erényt kell fejleszteni, mint a tüzes, szangvinikus gyermekben. 3/Bizonyos testi ügyességek pl, a tánc csak annyiban fej-

lesztendők, amennyiben szükségesek. Tökéletességet e tekintetben Fáy soha nem engedne meg. A test gyakorlatainak túlajtása hiuságot, nemtelen kevélységet nevel az ifjuben s így a lélekre káros hatással van. Ennek a helytelen nevelésnek a következménye továbbá a testi erők túlbecsülése s azoknak a lélek magasabbrendű képességei elé való helyezése. A szülők tehát vigyáznak, nehogy gyermekükben mást nyerjenek, mint amit el akartak velük érni.

Az akarat magában foglal 1/kívánó akaratot és 2/érzéseket. Az érzések tetemes segítséget adnak az akaratnak. Áldást jelentenek míg munkássági körüket át nem hágják, ellenkezőleg átokká válnak s a többi képességen erőt vesznek. Így származik nagy betegségünk az elérzékenyülés. A XIX. század első felében fő nevelési hiba a korán való nevelés mellett az érzékeny nevelés kérdése, vagy ahogy Fáy mondja "érzékenyülés"/szentimentalizmus/, melyről előbb szó volt.

Káros a szülők részéről a kényeztetés is: "Most legyen meg legalább szegénynek mindene-mondják a szülők-később ugyanis nélkülözhet."/167/ E nevelésnél a szülő a növendéket reászoktatja, hogy érzései után induljon, ne pedig a józan észre hallgasson.

A sziv érzéseit mulasztólag/negative/ kell nevelni. Sok veszély akarja megrontani lelkünket s ha egyszer a lejtőn megindult nem lehet fékezni. Aki érzéseinek rabja, annak tehetségében, akaratában nincs erő, mert érzékeny lelke nem látja betegségét, másokat érzéketleneknek tartás magát felettük képzelet. Nem áll az, mintha az elérzékenyültek jobb emberek lennének. Jóllehet az érzékeny sziv alkalmasabb a jó és szép befogadására, de ugyanakkor a rosszat is befogadhatja. Aki rabja érzéseinek nem válogat jó és rossz között."A sok érzésű elérzékenyült, sokszor

érzései milliommjai közt érzéketlen és tompa, mint a hajós a tengeren, a sok víz közt meghalhat szomjan." /¹⁶⁸/ Az érzékeny emberben a tehetségek összehangzó aránya megbomlik.. "A természet életerőt és kedvet oltott belénk. Edzi /~~a~~ természet/ bennünk az életerőt s mintegy bátorítás által azon világi viaszás eseteknek, szerencsétlenségeknek és csapásoknak elviselésére... Az életkedv pedig örömet szakított velünk minden füről, virágról, melyek uton utfélen nyílnak... Im e kettős életrugót/életkedv, életerő/rontja el bennünk az elérzékenyülés s így minden csapás a sorstól és emberektől kétszeresen sujt". /¹⁶⁹/

Következtetések a nevelés e két hibájából

A nevelés nem oly csekély jelentőségű dolog mint egyesek képzelek, de nem is oly nehéz. A helytelen nevelésből ellentmondó elvek és irások keletkeznek. Különcködni a nevelésben nem kell, mert a növendéknek emberek társaságában kell élnie. Ha a Rousseau féle elv alapján neveljük a növendéket, akkor a világban magánosan fog állni "mint a Pikó hegye Teneriffában". /¹⁷⁰/ Fáy e megállapításánál a szocialista elv érvényesül, mely szerint a ~~van~~ növendéket a közösségben kell közösségi, társadalmi élet feladataira nevelnünk s nem elszigetelten magános emberként, aki csak a maga önző, egyéni érdekeit tartja szem előtt. Az idő előtt való tanítás, nevelés folytán a gyermek tudománya mint előbb kifejtettük az élettől elszakított lesz, mert pusztá absztrakt ideákon épül fel. Továbbá idegenkedést okoz ez a tanítás sok emberben a tudományok iránt, mellyel oly korán megismertették. Csak azok a képzetek lehetnek sajátjaink, melyeket érzékelésünkkel magunk alakítottunk ki. Másképp "az önmunkásság így örökre elnyomatik... Hová lesz itt az önmunkássága a léleknek, mely az idegen ismeretekkel, mintegy rágott eledelével henyélésben tartatik..... A készhez szokott lélek

kiván-e valaha munkálkodni, nem szoktatik-e el attól örökre, mint a kínai asszonyok a gyalogjárástól?"^{171/}

Fontos elv, amit Fáy helyesen lát meg és hangsúlyoz az egyéniség fejlődésében az öntevékenység, aktivitás. Erre vezette rá őt egyrészt Pestalozzi és a neohumanizmus pedagógiai szemlélete, másrészt a csalhatatlan tapasztalat is, "A tapasztalás is, melyből tudjuk, hogy a korán nevelt növendék beteges szokott lenni. Természetes is ez; a férges gyümölcs érik meg legelőbb, de ideje előtt is hull le."^{172/}

A másik nevelési főhibából az érzékennyé nevelésből fakadó szentimentalizmusnak a gyermekkorban sokféle oka lehet: a képzelőerő tulzott fejlesztése, ábrándozás, éjjeli tanulás stb. A reális gondolkodásu Fáy jól látja, hogy az így nevelt gyermekből kivész az életerő, melyre pedig az egész életben oly nagy szükség van. A szenvedélyek felőrlik az idegzetet és az ilyen gyermek, ember élete boldogtalan. Fáy álláspontjáról így ír Almásy György: "Állásfoglalása szembefordulás volt a misztikus természetszemlélettel, a passzív, a cselekvéstől elforduló életstílustól."^{173/}

A nevelés ezen két említett hibája főoka a bűnös szerelem/Venus/fellobbanásának és pusztításainak. A fékezetlen képzelő erő, az idegek izgatottsága elősegítik ez ösztön felébredését, Ha a növendékben nemes szemérem van, vagy legyőzi, vagy hagyja, hogy eméssze"mely mint az izlandiai tűzokádó vulkán a tenger alatt forr",^{174/} anélkül azonban, hogy kitörné engedné, Ha szemérem nincs benne, áldozata lesz szenvedélyeinek s a belőle fakadó számos betegségnek/pl. idegeit teszi tönkre/. Egészen a mai időkire utal Fáy figyelmeztetése s felhívása, hogy a nemi ösztön mily rombolásokat végez az ifju lelkekben. Csak olyan ne-

mi életet tekintünk erkölcsösnek s ezt hangsúlyozzuk ifjaink, leányaink előtt, mely kölcsönös vonzalmon alapul s a család keretében folyik le"azaz férfi és ~~nyit~~ nő nyílt, hivatalos kapcsolatában/házasságban/, mely kettős célt követ: emberi boldogságot és gyermekek létrehozását...Ha ezt a célt nem tűzzük magunk elé és nem érjük el...akkor gyermekünk rendetlen nemi életet fog élni, ennek következtében kártékony lesz a társadalomra nézve s azonfelül élete telve lesz tragédiákkal, szennyel, szerencsétlenséggel."/175/

Fáy szerint a tudományok virágzása az erkölcsök süllyedésével van összekötve. Az ember szabadságánál fogva könnyen visszaélhet a tudományokkal, mert ha sok kézen forog, mindegyik változtat rajtuk állapota s szükségéhez képest. Így a tudomány mindig veszít tisztaságából. Amely nemzeteknél a tudományok közönségesebbek s divatban vannak, azoknál a visszaélések is közönségesebbek. Ha pedig a tudományok közönségessé váltak valamely országban, befolyást nyernek a polgári rend dolgaiba, mesterségekbe, erkölcsi nevelésbe. Így megszokottá, szinte rothasztóvá válnak. A visszaélés a tudományokkal abban áll, hogy ahelyett, hogy az igazság, erény eszközei legyenek, tételeiken való változtatás következtében a tévelygések kutfejei lesznek. A visszaélés nyomában erkölcsi romlás áll be, mely az atyákat és gyermekeiket is lezülleszti. E romlást nem enyhíti Fáy szerint az sem, ha közben akadnak bölcs és erényes emberek is. Az erkölcsi romlás a nevelést vesztegeti meg, mintegy kiváltságot ad a vétkeknek. Míg a nemzetek nem foglalkoztak tudományokkal, tiszták voltak. Így Lycurgos, Spárta híres törvényhozója, nem foglalkozott tudományokkal s fiai erős testtel nőttek fel, kik mindig veszélyt jelentettek Rómának. Athén már elpuhultabb volt. A rómaiak, míg

a tudományokkal nem foglalkoztak az egész világot birtokolták. Durvaságuk ellenére is az erkölcsök védték a virtust. Később a tudományok fejlődésével Karthago s Görögország meghódításával hanyatlottak az erkölcsök s a nevelés is, amit Horatius és Iuvenalis is ostromoztak. A durva nemzetek vétkei ugyanazok mint a pallérozottabb nemzetekéi, csak hogy e hibák itt/a durva nemzeteknél/erősebb vonásokban jelentkeznek, mint pl a nyilvános bosszuállások, orgyilkosságok. E vétkeket Fáy az előbbi két hibás nevelési módra vezeti vissza. Magyarország pallérozott nemzet-e veti fel a kérdést. Még nem, de afelé halad, bár sok hiba, véték csuszik be a nemzet lelkébe. A magyart az exoticomania dönti romlásba, vagyis minden jó, ami külföldről jön, akár erény legyen az, akár hiba. Így a nevelésben is idegen nevelők után kutatunk s azok vándorolnak ki, akik hazájukban próféták nem lehettek s egy csomó téves irányzatot honosítottak meg. Fáy Cicero-t idézi ennek bizonyítására: "Ipsa autem patria di immortales! dici vix potest, quid charitatis, quid voluptatis habeat" /176/ Így más nemzetek salakja jut el hozzánk, mely nemzeti karakterünket lezülleszti. Természetesen a jó s hazánkban is alkalmazható külföldi példák, módszerek, eljárások átvételét pártfogolja Fáy, csak ne menjen ez átvétel nemzeti önállóságunk rovására. Lehet, ahogy Komáromy, Fáy munkásságának egyik írója mondja, Fáy abban a kérdésben, hogy a tudományok előrehaladása előmozdította-e az erkölcsök fejlődését Rousseau pályanyertes munkájának hatása alatt áll, melyet 1749-ben a művelődés veszedelméről írt s a dijoni akadémia azon kérdésére, vajona tudományok, művészetek virágzása előmozdította-e az erkölcsök nemesedését, nem-mel válaszolt. Fáy s Rousseau, ahogy Komáromy megjegyzi, még az elavult hűbéri világ talaján mozognak s Fáynak csak annyiban

adhatunk igazat, amennyiben a tudományok művelésében a munkafelosztás helyes elvét érinti. A szocialista álláspont szerint az igazi tudománynak a nép felemelését, tehát erkölcsi nemese-
dését is szolgálnia kell.

E két nevelési hibából következik még, hogy ne csak a gyermek értelmét műveljék, bár ez is fontos, hanem az akaratot is, mert ez rugója, elindítója a cselekvésnek. Nagyon ajánlja Fáy a históriát, mert jeles férfiak erényeit tárja elő s az akarat formálására nagy hatással van. Itt Fáy felfogásában fejlődés tapasztalható, mert előbbi munkáiban az értelmi nevelés elsőbbségét hangoztatta. Az akarat azért is igényel fontosabb munkát a nevelésben, mert ez a lélektani tapasztalatok alapján, visszaesik, elernyed, tehát állandó gondozást kíván. Fáy ismét felhívja továbbá az iskolák kormányzóit, hogy a testnevelést szorgalmazzák. Ez is az akaratnevelés egyik hatékony eszköze. A régi görögök, rómaiaknál a nevelés főága volt a gymnastica. De az újabb nevelők is mint Salzmann, Rochow, Pestalozzi stb. átlátták a nevelés testnevelés hasznát s a játékokat, gyakorlatokat teszik a nevelés főágaivá. Játék, játék és ismét játék bontakoztassa ki a növendék testi, lelki tehetségeit. A mai pedagógia is fontosságot kölcsönöz a játéknak, mert a gyermeknek, akinek 3-tól 7 évig életeleme a mozgás, öntevékenysége, aktivitása nyilatkozik meg benne.

A XIX. században Pestalozzi és Fröbel foglalkoztak a gyermekek nevelésével. Fröbel azt tanította, hogy a gyermek fejlődésének természetes és a természettől megszabott folyamatába nem szabad erőszakosan beavatkoznunk s azt elfojtanunk. Sokat írt a kisdedek természetéről s a velük való foglalkozásról Rousseau Émile-jében. De Fröbel és Rousseau közt különbség van, mert amikor Frö-

bel az önkifejlődést hangsulyozza, nem teszi véletlenek áldozatává a gyermeket, mint Rousseau. Pestalozzi is a gyermeki tehetségek természetes, spontán kifejlődését hangsulyozza, de míg Pestalozzi az iskolai korra vonatkoztatja megállapításait, addig Fröbel az iskolai kort megelőző időszakra értelmezi elveit.

Előbb kifejtettük, milyen fontos a játék a gyermek nevelésében. Ennek jelentőségét legszebben Gorkij fejezte ki azzal, hogy "a gyermek a játékon keresztül ismeri meg a világot, amelyben él s amelynek majdani megváltoztatására hivatott!"¹⁷⁷/Ugyancsak a kisdiedneveléssel foglalkozott Montessori Mária is, aki szintén hangsulyozta, hogy a gyermeki természetben rejlő ösztönök és hajlamok természetes kifejlődéséről kell gondoskodnia a nevelőnek úgy, hogy biztosítja a gyermek számára az öntevékenységet, amit Fáy is hangsulyozott. Bár Montessori rendszerében sok értékes gondolat rejlik, mégis vannak kik az intellektualizmus tultengését látják benne az akarat, kedély és képzelet rovására. A szabadság, amit e rendszer hangsulyoz csak látszólagos. Fináczy Ernő szerint, mert a gyermekeknek csak a kijelölt munkaanyagot szabad elvégezniök, ami már megkötöttséget, korlátozást jelent. Krupszkája a nagy szocialista pedagógus, aki a kollektív nevelést hangsulyozza, éles kritikának veti alá, mind Fröbel, mind Montessori rendszerének formalizmusát és a gyermekek tulzott individualizmusának kultuszát Ellen Key: A gyermek százada c. ismert könyvében.

További következtetés e mű alapján az, hogy Fáy eleven gyermeket akar látni, ki néha kárt is tesz, mintsem a szegletben üljön s mizantropizáljon, ahogy kifejezi. Nevelési terve szerint a gyermek a 10-ik életévig a betűket sem ismerné csak játékból. Mennyivel ellentétes ezzel Montessori rendszere, mely már 3-6

éves kis gyermektől számtani műveletek és a betűk ismeretét kívánja. Mondanunk sem kell, hogy Fáy álláspontja sem helytálló, mert túlkésőre helyezi a tanulás idejét, de Montessori követelménye is túlzott s nincs arányban a gyermek szellemi érettségével. 3-6 éves korban korai még a tudományokkal való foglalkozás, de meg kell ismertetni a gyermeket a körülötte levő tárgyakkal s rendeltetésükkel, A való világ ismeretére kell nevelni a gyermeket e korban, ha játékosan is.

A nevelésben a munka, játék váltanak fel a továbbiak során egymást s így a céltalan heverés megakadályoztatásával mentené meg a nevelő a növendéket képzeletének káros kinövéseitől.

Fáy e műve ma is jelentékeny s hasznavehető, de alapjában mégis elavult főleg a filozófiai műszavak s mondatalkotás szempontjából. Amit Fáy a korai nevelésről mond annak elvei inkább a múlt korszak nemesi családaira s házi nevelésre vonatkoznak, de közoktatásunk erősen vitatott kérdéseire sok anyagot nyújtanak. Ezek a hibák, vagyis az idejekorán és érzékenyvé való nevelés az akkori kor nevelés^{fő} hibái, habár más tévedések is akadtak. Fáy e két hiba káros hatását saját lelkén elemzi s így az önismeretnek nehéz próbáját állotta ki. Helyesen mondja róla Badics Ferenc: "Ugy tett mint az orvos, ki előbb helyes diagnoszt készít s csak azután fog a gyógyításhoz".¹⁷⁸ Fáy nemcsak magáról, hanem a nemesi házak nevelési rendszeréről is helyes diagnózt állapított meg s így Próbátétel c. munkája kiváló helyet foglal el neveléstani irodalmunkban.

További a gyakorlati oktatást fejtegető művek

Fáy egy másik munkájában a Halmay család I-III.kötetében a növendék tanítási koráról is értekezik, igaz, e korról kevesebbet ír. ~~Te~~ A tanítás munkáját tudományosan képzett nevelők végezzék.

E munka Fáy nevelési, oktatási elveinek szemléltetése. A mű tartalmát részben "emberképző" elbeszélések, részben a tantárgyak köréből vett előadások alkotják. E műben, valamint az Oskolai és házi növendékélet c. ifjúsági iratában bemutatja Fáy a nevelés második korszakának irányítását. A szülők úgy intézzék a testi, vallás-erkölcsi, értelmi nevelést, hogy ne csak ismereteket közöljenek, hanem fordítsanak gondot arra is, hogy gyermekeik lelkében a józanság, kegyelet és jellem helyesen fejlődjék.

A Halmai család birtokán gazdálkodik. Tagjai a szigorú erkölcsű, tudományos képzettségű apa, a szerető, gondos anya és három gyermek: ellentétes természetű fiúk s élénk, kedélyes leányok. A gyermekek írni, olvasni, számolni tudnak, amikor a nevelőoktatás korszakában jól megválasztott nevelőt kapnak. A nevelő az első hónapokban tanulásra szoktatja növendékeit s a régi ismereteket ujíttatja fel velük. Az egyik fiúnak Jenőnek sem intés, sem fedés nem használ a tanulásnál s apja asztalosinasnak adja a városba. Két hónap után azonban a hanyag ifjúból a legszorgalmasabb tanuló lesz. A gyermekek megszokják a pénzzel bánni tudást és némi pénzszerzésre is nyílik alkalom számukra/pl.kertművelés, méhesoltott fák jövedelme stb/. A pénzzel bánni tudás viszont takarékoszágra szoktatja őket, hogy azután jótékonykodhassanak.

E mű megírásánál a következő szempontok vezették Fáy: "Mindazon tudományos ismeretek, melyeket minden műveltebb embernek tudnia illő, az önképzésnek és művelődésnek alapjaiként szolgálhatnak, hogy a házi tanítók e könyvében némi irányvonalat nyerjenek.

Hogy az erkölcsiségre nézve a növendékek ne hosszas tanokkal, hanem a hazai és családi élet közbeszótt eseményeivel s alkalomszerű fejtegetésekkel vezéreltessenek a tiszta erkölcsre!"^{/179/}
Foglalkozik a mű a tanító feladatával, majd az asszociáció szűke

ségességével s a tanító főkötelességévé teszi "gondosan kipuhatolni a gyermek értelmi tehetségét, ennek erejét, élet, továbbá: annak már birtokában levő fogalmi ciklusát." /180/ Az asszociáció szükségességét a következőkben okolja meg Fáy: "Az okos tanító csak így taníthat sikerrel, ha az új és a növendékek előtt még ismeretlen fogalmakat és eszméket célszerű fejtegetéseivel azon fogalmakhoz, eszmékhez raggatja/füzi/, mikkel az már bír. Miután a fejtegetéseknél csak ezek által történhetnek célszerű összehasonlitások, arányosítgatások és felvilágosítások." /181/ Fáy az elméleti ismeretek mellett a gyakorlati irányu tárgyaknak nagy szerepet szán. Ez a tény is gyakorlati gondolkodása mellett tesz tanuságot. A nemzet fiainak sorában minél több gyakorlati pályán működő embert akar látni. Népgazdaságunknak is ma minél több jól képzett gyakorlati irányu szakemberre van szüksége. E szempontból Fáy teljesen korszerű elvet vall.

Nagyon érdekes és modern az a mód ahogy Fáy a görög és római történelem tárgyalásánál jár el a Halmay család c. műben. Foglalkozik tanítási tervében a görög-római jeles férfiakkal, nőkkel, művelődési viszonyokkal, intézményekkel, szokásokkal. Az egyes fejezetek címéül a történetből levont tanulságot teszi, nem pedig a cselekvő személy vagy esemény nevét. Pl. veszélyes a józan öregek tanácsát megvetni. "Fontos az olvasottat józanul fontolgatni, összevetnünk az előzményeket az eredményekkel, az okokat azoknak okozottjaival." /182/ Így az olvasottakról való elmélkedés, az összehasonlitás, vonatkoztatás és az előzményekkel való egybevetés fejleszti az ítélőképességet. E művében is hangsúlyozza az öntevékenység elvét az oktatásban, amikor a tanító ezt kérdezi a gyermektől: "Mittettél te volna Manlius konzul helyében?"

A Halmay fiuk a helyes nevelés eredményeképpen hajlamaiknak megfelelő pályát választanak. E mű keretet ad a nevelőknek, hogy a családi körülmények különféle változatai közepette alkalmuk legyen a követendő jó feltüntetésére s a gyermekeket szülők, jótevők, öreg emberek iránti tiszteletre, belátásra, ügyességre, jellemsszilárdságra szoktassák, amely erényeknek az életben oly nagy szerepük, fontosságuk van.

Az anyag kiválasztásában Fáy jó pedagógiai érzékről tesz tanúságot. A természet a kiindulópont s a cél az, hogy a gyermek a környező tárgyakról nyerjen tiszta fogalmakat. Oly szempont ez, melyet Fáy már a Próbatétel-ben is hangsúlyozott. Az ismereteket nem száraz rendszerben, hanem gondolati összefüggés, a gyermekekhez intézett kérdésekkel kapcsolatosan, gyakorlati életre való alkalmazásokkal s történeti elbeszélésekkel tárgyalja. A történet tanításában is a gyakorlati szempontot tartja szem előtt. A mindennapi művelt társalgás és az irodalomban előforduló kifejezéseket veszi elő pl. gordiusi csomót ketté vágni, Scylla és Charibdis stb. Ezek eredetét, jelentését magyarázza s így a tárgy és kifejezés világos lesz. A történeti események tárgyalásánál egy-két fő alakot ismertet s ezek életéből alkalmas erkölcsi tanulságokat szűr le. Komáromy Lajos megjegyzi, hogy Fáy jól összeválogatta azt az anyagot, mely az általános műveltséghez alapot ad. A Halmay család c. könyv a tanítási anyag kiválasztása, csoportosítása, előadása szempontjából értékes pedagógiai vezérfonál. Példát ad arra nézve, hogyan kell az ismeretek roppant tárházából kiválogatni azt, ami a gyakorlati életre hasznos s a művelt embernek nélkülözhetetlen. Vannak Fáy-nak e művében kidolgozott tanítási tervezetei is, melyekben a legelvontabb témák is színt, életet kapnak. Szemléltet, gondolkodtat és önmunkásságra serkent. Ezen eszközök révén ér el sikert, a magol-

tatás és értelmetlen tanulás helyett. Egészséges, szemléletes realizmus jellemzi Fáy. Józan életfelfogása a következőkben domborodik ki: "Amely embernek atyjáról nem maradt semmije s minden tőkepenze csak esze, egészsége és szorgalma lehetne, mégis henyélve, kényént kívánna élni: hasonló ahhoz, aki földre ülven le, lábait szeretné lógázní." /183/ Tehát a tehetségek, képességek fel nem használása ellen fakad ki gunyosan Fáy és sürgeti azok kifejlesztését.

Fáy további gyakorlati gondolkodására vall az, hogy Óramutató c. művében Pestalozzi és a neohumanizmus szellemében bírálja iskolánk életét. Szerinte az iskola feladata, hogy az ifju lélek a szerzett ismereteket vérévé változtassa s az életben alkalmazni tudja. ~~Amikor~~ Azonban e követelmény csak akkor valósul meg, "Ha az iskola korántsem betanítás, hanem egyediségünknek, önmunkásság alapján való kifejtése." /184/ Az iskolarendszert az életrevalóság hiányával és tulzó intellektualizmussal vádolja egészséges szemlélete alapján: "Nyilteszü polgárok helyett a hazának ezen nevelés által egy beteges, öndolgait intézni lehetetlen könyvmolyt nyujtanak, aki midőn az életbe fáradtan kilép, pihenésre vágyik inkább mintsem munkára." /185/ Kifogásolja Fáy még, hogy az iskola az óvilággal ismertet csak, de "nem az életet, mely őt /a növendéket/ körülfolýja, nem azon jeles és átkos embereket, kikkel viszonyban áll, kik hazáját boldogítják, vagy benne átkokat hintegetnek." /186/ Tehát az életet a maga jó és rossz oldalával kell az iskolának a növendék elé tárnia, hogy azt a maga valóságában ismerje meg. Az életre nem nevelt ifjunak, leánynak saját bukdosásán, kárán kell azt megtanulnia. Az olyan tanítókat kikben nincs gyakorlati érzék, főállásu uraink sem kívánják gyermekeik mellé venni, mert: "Fiamból könyvférget neveltetni nem ki-

vánok."/187/ Az ilyen ifju bármily pályára lép is kiütközik szögle-
letessége s ezért sok emberismeretre, élettapasztalatra van szük-
sége, hogy az élet feladataival sikeresen megbirkózzék.

Ma az élet folyton növekvő gyakorlati/technikai, gazdasági/kö-
vetelményeinek megfelelően az iskola már nem könyvférgeket nevel.

Az iskolareform szellemében számos gyakorlati irányu szakközép-
szakmunkásképző iskola

iskola, felsőfoku technikum működik, melyek az általános művelt-
ség mellett elsősorban a gyakorlati élethez szükséges ismerete-
ket nyújtják. Még a szellemi elit iskolájában a gimnáziumban is
is érvényesülnek a gyakorlati szempontok az 5+1-es oktatásban.

Itt az oktató-nevelő tevékenység és termelőmunka intézményes
összekapcsolására kell gondolnunk, amely..."nemcsak a társadal-
mi termelés fokozásához szolgál majd eszközül, hanem egyedüli
eszköz lesz a sokoldaluan képzett emberek neveléséhez is. Ugyan-
gy megemlítjük azt a gondolatot, melyet a nevelés és az anyá-
gi termelés összekapcsolására vonatkozóan Marx és Engels fogal-
mazott meg a Kommunista Kiáltványban. Lenin az oktatás és a ter-
melőmunka összekapcsolását szintén egyedüli formának tartotta,
amelyben a jövő iskolája megvalósulhat."/188/

Végül gyakorlati szempont az is, amikor Fáy hangsúlyozza a tár-
sadalmi életben az udvariasságot, de vigyázni kell, nehogy üres
jelszóvá váljon."Leghasznosabb kivonatja emberismeretünknek a-
zon simaság és hajlékonyság.....minél fogva mindenkivel ki tu-
dunk jönni az élet folyásában s nem vagyunk türelmetlenek s szál-
kások azok iránt, kik nem egészen szívünk emberei"./189/ E szavai-
val a kulturált magatartás fontosságát hangsúlyozza Fáy, amit
nevelőoktatásunkban igyekszünk elmélyíteni s főleg gyakoroltat-
ni növendékeinkkel, hogy leküzdjüka régi feudális-kapitalista
nevelés által csak hangoztatott udvariasság, mások megbecsülése,

türelmesség stb. de meg nem valósított jelszavai folytán támadt felszínességet, ürességet. "Ma már azt tartjuk mértékadó felfogásnak, hogy az emberek, nők és férfiak egyaránt életmegnyilvánulásaikban és egymással való érintkezésükben a kölcsönös megbecsülés és tisztelet alapján találkozzanak. Őszinte és becsületes, egymás erényeit és hibáit a társasági formáknál is megértő közösség kialakítására törekszünk. E tekintetben mindegyikünk egyforma, különleges előjogok nélkül. Nem "uriember", sokkal több ennél: ember." /190/

Fáy nőnevelési terve, elvei

Az 1825-27 évi országgyűlésen nemzetünk kiválóságai Széchenyi, Vörösmarty stb. követelik a magyar szellemű leánynevelést. Kifejtik a magyar nő nemzeti hivatását. A reformkorszak valamennyi kiváló egyénisége a nevelésügy reformján dolgozik. Brunswick Terézia valóságos kisdédóvó lázt teremt. Wesselényi is a kisdédóvóintézetek nagy számától reméli az ország lakóinak megmagyarosítását. Kossuth a szakoktatás fejlesztésétől várja a képzett mezőgazdák és iparosok előteremtését, a polgári osztály fokozatos kialakulását. Van azonban egy gyakorlati józan észjárású bölcse a nemzetnek, aki minden nevelési reformot a nőnevelésen akar kezdeni. Ez a nagy magyar pedagógiai gondolkodó Fáy András. Szerinte először a nőnevelés ügyét kell rendezni. A Próbátétel c. munkájában főleg fiúk nevelésével foglalkozott. Majd belátta azt, hogy a nevelés helyzetének javításánál első feladat a leendő anyák nevelése s a következő évtizedekben a nőnevelésre irányította törekvését. Egyik meséjében a Nőnevelés címűben így szól ugyanis: "Ugy van! Nemzeteknél nők ápolják az emberhemesítő és boldogító kegyeleteket és anyák adják azokat magzataiknak által. Nőidet, ivadékaid anyáit nevelő tehát mindenekelőtte ő magyar s

alap-gondoddá tedd:nevelőnéket készíteni elő."/191/1841-ben Pesten megjelent:Nőnevelés és nőnevelési intézetek c. műve, melyben a magyar nőnevelés reformját e pontokban foglalja össze:A magyar leánynevelés legyen:1.A női lélek sajátos természetének és hivatásának megfelelő. 2. A gyakorlatiasság előze meg a tudományosságot.3. Ne idegen, hanem teljesen magyar. 4. Ne magán, hanem állami jellegű.

A női nem természetét vizsgálva megállapítja, hogy a nőnem boldogságának forrása a sorsával való megelégedés, a kötelességteljesítésből fakadó öntudat és szívnyugalom. Nőiideálja meglehetősen konzervatív:a boldog és boldogító jó nő, jó anya, gondos háziasszony, jó "honleány",akinek kötelességévé teszi, hogy a magyar nyelvet társasági nyelvvé tegye. Hogy a szülők helyes utbaigazítást adjanak gyermekeiknek az életpálya megválasztásához, ahhoz szükséges, hogy az életet alaposan ismerő, gyakorlati nevelők legyenek. Az édesanyák pedig hol kapják másutt alkalmasabban a nevelői kiképzést, mint a helyesen irányított nőnevelőintézetekben. A nőnevelés Fáy idejében elhanyagolt állapotban volt, ezért Fáy elsősorban a nőnevelőintézeteket, szülőket, az általános balítéleteket, sőt a törvényhozást is felelőssé tette. A nőnevelők s főképp a pedagógiai rendszer, a tantervkészítők az élettől távol álló eszméket, elméleteket irtak elő. A nőnevelő írók Fáy szerint sok szót csépelnek, aprólékosak, a szülőknek pedig nem volt türelmük a sok pelyva közül kiválogatni a kevés szemet. A nevelők szegény sorsuak voltak s a gazdagok előtt így nem volt kellő tekintélyük. A szülők elavult és anyagias felfogása is jelentős akadályt képezett a nőnevelés terén. Hogy a nőnevelés erősebb lendületet kapjon egy nevelőnő-/tanítónő/képző intézet létesítése szükséges. Fáy józan eszével azt kutatja, hogy lehet ami viszonyainkhoz mértén

emelni a leánynevelés színvonalát. A régi görögök, rómaiak jobban becsülték a nőt, mint az ujkor. Fáy egy nemzet műveltségi fokát azzal méri mekkora a női nem megbecsülése. Főleg Rómát emeli ki e téren, amely "annyi jeles példányát mutathatá a női erénynek és nagyságnak!"^{/192/} A középkor is tisztelettel övezte a nőt, de XIV. Hajos kora leszállította e nemet magas erkölcsi méltóságáról s a nőben csak pusztá játékszert látott, akivel a férfi csak enyeleg, de akivel komoly tárgyról beszélni nem lehet. De a férfi nem sem állt e korban valami magas erkölcsi színvonalon s ezért Fáy a férfiakat is kemény bírálatban részesíti: "A férfi gyermekesen hódolt a gyermeknek/vagyis nőnek/ önzésből hizelgett gyengéinek, hogy időt töltsön nála, vagy céljainak megnyerje őt."^{/193/} A komolyabb lelkű nők azonban megvetik az olyan férfiakat kik őket "bábozó gyermeknek tekintik."^{/194/} ~~Ezen~~ ^{Ízen} az állapoton csakis a komoly nőnevelés változtathat, mely megtanítja a leányt, hogy az üreslelkű férfiakat ne sokra becsülje. Az emberiség évszázadokon át alig tett valamit e kérdésben. Kidolgozták az új büntetőtörvénykönyvet, de nem volna-e fontosabb a ^{nő}nevelés kérdésének rendezése. Leányainkat magyar légkörben és szellemben magyar nevelőnőknek kell nevelniök, különösen a vagyonosabb, előkelőbb osztályhoz tartozókat, nem pedig idegen, külföldi légkörben. Így elszakadnak a magyar hazától, magyar műveltségtől ^í és nyelvüktől. Leányaink visszatérve külföldről s látva elmaradottságunkat, csak ürügyül használják fel e körülményt, hogy hazájuk iránti kötelességeik alól mentesítve érezzék magukat, ahelyett, hogy elmaradottságunkon segítsenek. A nőnevelés abban az időben valóban rosszul állt. A főrangúak fiaikat, leányaikat idegenben neveltették, a középrend vagy utánozta őket vagy a másik végletbe esve leányát csak gazdasszonynak nevelte.

A leányok lelkének művelését elhanyagolták a szülők, mert értelmileg elégnék tartották"ha a közmondásossá vált szavak szerint a leánynak annyi esze van, hogyha esik eső nem áll a csurgó alá."/195/ Tehetős, társadalmi életben szerepet játszó emberek úgy gondolkoznak, hogy az asszonyi nem erkölcsösebb, ha tudatlan. Olvasni még csak megtanítják a leányt, de írni nem ne-hogy szerelmes leveleket firkáljon. A dunántúli Takács Terézia titkon tanul írni, Szemere Pál felvidéki édesanyja pedig éppen nem tud. A középnemesség felvilágosultabb másik része ellenke-ző véglet áldozata. Leányait nevelőintézetbe adta, hol mindent tanult, csak azt nem, amire egy leendő anyának az életben szük-sége van. Beszélt németül, petyegett franciául s megtanult öltözködni. Az 1825-~~2~~ országgyűlés rendei támadták a nőnevelés elhibázott szellemét. További hibája volt a leánynevelésnek, hogy a leányokat nem nevelték a sorsukkal való megelégedésre. "Ki tudja mi sors vár szegény lyánkára, hadd élje legalább most világát, míg módja van benne"-így szóltak a kényeztető anyák leányaikhoz, kik szórakozások, bál, ruha, étel-italhoz nagyon hozzászórtak. Jól jegyzi meg Fáy s ez az anyák rövidlátására, meggondolatlanságára vall, hogy leányaik zajos kedvtelései idő-vel még zajosabbakká, sőt megszokássá válnak s átkai lesznek egész családoknak. A magyar középosztály vagyoni helyzetét meg-haladó költsékezésre szoktatta leányait-s ez ma is egyes esetek-ben fennáll-aminek eredménye az, hogy sok férfi nem veszi e leá-nyokat nőül, mert nem képes felfokozott igényeit kielégíteni. A nőtlenséget kárhoztatja Fáy mind erkölcsi, mind nemzeti szem-pontból, a hon felvívárgázása szempontjából. "A nőtlen disztelen és káros, száraz gally az erdő diszes, zöld lombjai között."/196/ A nőtlenül maradt férfiakat illetőleg Fáy felfogása az, ha az al-

kotmányosságba nem ütközne, egyáltalán nem lenne sem céltalan, sem igazságtalan intézkedés negyvenedik éven túl nevelési alap-
tőkére megadóztatni, "legalább illő fogna lenni, hogy szerzett
ingó vagyonaik e célra az országra szállanának".^{/197/}

Fáy visszariad a nőemancipáció tulzásaitól. A női nemnek általá-
ban ugyanazon jogai vannak, mint a férfinek. De a polgári és csa-
ládi életben teljesen egyenlő jogokat követelni elhibázott dolog.
Először nem jogokat kell követelnie a női nemnek szerinte, hanem
kötelességeket teljesítenie, nevezetesen, alkalmazkodnia a férfi
természetéhez, anélkül azonban, hogy meghunyászkodna. E női haj-
lékonyság nem jelentheti "a hindosztáni asszonyok szolgálküsé-
gét, hanem azon asszonyi kedves lágyságot, engedékenységet, mely
a nőnemnek érzelmi, biztos tapintatánál fogva annyi bájt kölcsö-
nöz s ezen bájnál fogva annyi hatalmat viv ki számára, mennyit
nem bírna kivívni jogok egyenlősége, testi erő, fegyver s bármi
külső hatalom."^{/198/} Ime az asszonyi finomság, gyöngédség, mekko-
ra hatalom a házaséletben s mennyi férfiléleknek adhatja vissza
életkedvét, téritheti nemes szándékok felé s veheti rá a jó ügy
képviselétére!

Fáy azért tárgyilagos s azt hangsúlyozza, hogy a férfinél is el-
engedhetetlenül fontos a simulás, hajlékonyság a női lélek sajá-
tos természetéhez, gyengeségeihez. Mindkét nemnek sajátos viszo-
nyai, kötelességei s társalgásaikban megvannak a határvonalak,
melyeket a másik félnek nem szabad átlépnie.

A rosszul nevelt leány nem teljesíti később anyai hivatásából
fakadó kötelességeit. Nem ritka, hogy anya helyett dajka szoptat-
ja a csecsemőt, cselédszobába száműzik az ujszülöttet, hogy si-
rásával ne háborgassa az anya nyugalma. A háztartást gazdasszony
vezeti, mert a háziasszony szórakozásai, báljai, színház köze-

pette nem ér rá. Hogyan fog gyermeket felnevelni az olyan leány, aki a nevelőintézetben minden mást tanult, de vajmi keveset abból, ami jövőendő anyai hivatására, háziasszonyi teendőire vonatkozik.

A nevelőnői rendszer, nevelés ellen is vannak Fáynek észrevételei. Az idegen szellemű nevelőnő leszólja a magyart a maga nyers, tiszta jelleme miatt, mivel nincs meg benne az a társalgási simaság, merő, külsőleges udvariasság, ami a nyugati államokat jellemzi. Így a magyar gyermek előtt nemzete guny tárgya lesz s ezáltal kiöli belőle a hazaszeretetet. Ennek a nemzetellenes nevelésnek eredménye lesz, hogy a magyar leányok állandóan külföldi divatok, minták szerint öltözködnek, esznek, isznak, a magyar nyelvet pedig a legritkább esetben használják, pl. ha cselédhez szólnak. Akkor is rosszul ejtik ki a szavakat s így a nyelvet eldurvítják s kiforgatják szépségeiből. Ezek a lélekben hazájuktól elszakadt nők nem egyebek "mint élősködők a nemzet testén, szarkafészkek vagy fagyöngyök izmos tölgyesudáron, magasan lengnek ugyan, de nem fának lombjai".^{/199/} Hogy a magyar leányok nemzeti szellemben nevelődjenek, ahhoz magyar nőnevelőintézetek és megfelelő magyar nőnevelőnők szükségesek.

A politizáló nő nem eszménye Fáynek. A nő ne vitatkozzék politikai elméletekről, hogy ezáltal éleselméjűségét fitogtassa, ne avatkozzék bele a megyék pártviszályaiba. Ehelyett ismerje és szeresse a magyar nő hazáját, osztozzék balsorsában, támogassa az ország boldogulását előmozdító intézményeket és mozgalmakat. Itt Fáy álláspontja eltér a szocialista állásponttól, mely a nőknek fontos politikai, gazdasági és társadalmi állásokat, tisztségeket juttat az egyenjogúság alapján/tanácsi, szakszervezeti, tsz elnöki, nevelői, országgyűlési, miniszteri tisztségek/.

Részesüljön a nő a külföld műveltségében s értékelje azt, de saját hazáját, nyelvét és irodalmát még jobban szeresse, még ha elmaradottságot, kivetnivalót is talál itthon nem egy vonatkozásban. Különösen a magyar nyelvnek tulajdonít Fáy nemzeterősítő és fenntartó erőt, mert míg saját nyelvünkön nem érintkezünk, amíg a magyar nyelv csak pórnép, cselédség nyelve addig volta-képpen nem is vagyunk magyarok. A magyar nyelv addig az időig nem volt a művelt társalgás nyelve, az etikett kifejezéseiben szűk és darabos volt a francia és német nyelvvel szemben. De a francia nyelv Napoleon bukása óta jelentőségét elvesztete, viszont a magyar nyelv erősen fellendült, úgyhogy a magyar nőknek nem kell szégyenkezniök miatta. Létesüljenek mőegyesületek azzal az ünnepélyes határozattal, hogy csak nemzeti nyelvet használják otthon, mulatságokban, a magyar irodalom műveit olvassák, magyar színházat látogatják, nemzeti ünnepélyeket rendeznek, kisdédóvó és nőnevelőintézeteket látogatnak. Ekorszerű nőnevelési programba fel kell még venni azt is, hogy a magyar nyelv ápolása mellett igyekezzenek nőink más népek, elsősorban a baráti, szocialista országok nyelvét/orosz, német főleg/elsajátítani, mert ezzel gyarapodnak műveltségben s^a népek közti barátságot és jobb megértést ápolják. Nagy jelentősége van a nők magatartásának nemzeti életünkben, mert "nemzetiségünk, vagyis honszeretet, hazai életet, hazafiui érzelmet, nemzeti zamatot, és nemzeti jellemet együtt, előntve minden hatásunkban, tevéseinkben nagy részben nőink alkotják, vagy vezetik."/200/

A művelt külföldnek ne csak külső, de belső műveltségét, szellemét, erényeit is ismerjék meg a magyar nők s látni fogják, hogy náluk "mindenkor főhelyet foglal el a honszeretet és nemzeti büszkeség."/201/ Nem szabad nemes kozmopolitizmussal megelégednünk,

hanem művelt magyar nők kellene, Nem szabad a hazafiságnak a nőnevelésben szavakban, kérdésekben, lángoló érzelmekben ki-merülnie, hanem "tisztá érzelmekben, jóakarásban, buzditásban, lekésedés lelkesítésben kell kifejezést nyernie".^{/202/} Itt az igazi hazaszeretet lényegére mutat rá Fáy, mely nem pillanatnyi, muló érzelmekben kell, hogy kifejezést nyerjen, hanem állandó akarásban, kitartó ~~mukák~~ munkálkodásban, lelkes, önfeláldozó s másokat is tetterre lelkesítő tevékenységben kell, hogy megnyilvánuljon.

A nő igyekezzék mindenképpen sajátos női mivoltát szelidség, nyájasság, szemérmességgel, tiszta erkölccsel megóvni, távol-tartani mindazt, mi becsületét, jóhírnevét tönkre teszi. Ne igyekezzék férfi divatot, szokást beszédmodort utánózni s férfias nőnek feltűnni. "Ezt a magatartásu női lelket kerülni fogják a férfiak, valamint kerülik az érzelő asszonyt, ki virágszál hervadáán pityezeg s a csirke metszésnél ájuldozik."^{/203/} Mintha napjaink helytelen női divatjára utalna Fáy, mely a nőt kivetkőzteti természetes női mivoltából s izléstelenül hat. Az érzelősség, tulzott ellágyulás is visszatszító női vonás.

Fáy kiábrándít abból a multat dicsőítő felfogásból, hogy a száz év előtti nemesasszony jobb gazdasszony volt mint a mai. Az egyoldaluan finomkodó franciás nőnevelés sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem törődik a háziasszonyi hivatással, pedig erre nagy szükség volna. A magyar asszonynál hiányzik az előrelátó számítás, gazdasági költségvetés. Vannak magyar házak, melyek szinte érdemet kovácsolnak, ha tintatartójukból kifogy a tinta s ha a vendég írni akarna tollseprüből szedik elő a tollat. Az elméletekkel szembeni előítélet az oka annak "hogy nálunk igen ritka gazdasszony ezka szokott előre számítani, még jövedelmet ~~és költsége~~

és költséget is, annál kevésbé egyes háztartási cikkeket."/204/
Természetesen így jó, okos, beosztott háztartást nem lehet vezet-
ni, hanem előáll a költsékezés, a háziasszony állandó zavarban
van pénzével és soha nem tudja, mit is kell beszereznie.

A nőnevelők kötelessége felhívni a leányok figyelmét arra, mily
fontos hivatásuk van a házasságban, büszke önértetet kell tá-
masztaniuk ez intézeteknek a női nem és feladatai iránt. Fejte-
getni kell azon lelki örömeiket, melyek a kötelességek hű telje-
sítéséből fakadnak, vagyis a köztisztességet, a szeretetet a férj,
család és világ részéről. Viszont a leányok elé kell tárni az
elhanyagolt női, anyai kötelességek nyomán fakadt megvetetést,
szemrehányást az emberiség részéről. A családjában büntetlenül
nem hanyagolhatja el kötelességeit. Aki így tesz, az vét a ter-
mészet rendje ellen s az ivadékokat is megbünteti.

A nő legyen otthon vidám, készséges, ügyes minden kis örömet ka-
roljon fel és "simítsa a világi pályák rögeit, korok redőit s
jó angyal mosolyával törölgesse le a gondba fáradt apák, férjek,
fiak, rokonok izzadásait."/205/ De viszont könnyelmű, szeles se
legyen, ki minden gondtól visszariad. A nő ne kedvetlenül, kény-
szeredetten dolgozzék, hanem lelje kedvét honi foglalatosságai-
ban, így ott találja fel boldogságát. Ne legyen vendég saját
házában, ki unatkozik családjában körében s mihelyt mulattató ven-
dég nincs a háznál rögtön elveszti hivatása iránt való kedvét.
A házassági hűség megbomlott állapotja meg keserűen Fáy az ak-
kori liberalizmus következtében. Ez ma is érvényes megállapítás!
A nőnek lelkébe kell vésni, hogy az elválások, különélések rit-
kán menthetők, legtöbbször a szív, a családi élet boldogságá-
nak felborításával végződnek. Ha leányainkat erre ráneveljük,
akkor kevesebb lesz az elválás, felbomlott házasság. Legfonto-

sabb a női kötelességek közül az anyai. Csak oly anya mentheti fel magát ez alól, kit állatiasága kivetkőztetett emberségéből. Nem ~~is~~ állatiaság ez, mert az állatokat is az anyai ösztön köti szülöttjükhöz. Divat, rossz szokás, hiuság folytán hány anya feledkezik meg hivatásáról! ~~anyára~~ Krupszkája a nagy szocialista pedagógus is fokozottan hangsúlyozza az anya fontos hivatását: "Az anya helyzeténél fogva nevelő. Gyermekaire- különösen amig kicsinyek, igen nagy hatást gyakorol. Valamennyien tudjuk, mennyire rányomják bélyegüket az első évek az emberi jellemre, az ember egész fejlődésére. Az a kérdés, hogyan neveljünk." /206/ Majd tovább így folytatja: "Óvodáink, iskoláink tanítsák meg a szovjet anyákat arra, hogyan neveljék gyermekeiket új emberekké, a szocializmus építőivé. Az óvodáink, iskoláink közösségi nevelése, összeforrva azzal a családi neveléssel, melyet a szocializmus gondolataért hevülő anyaszív nyújt, nagyszerű nemzedéket fog ~~nyújtani~~ létrehozni." /207/ Amit Krupszkája a szovjet anyákra vonatkoztat, az érvényes a magyar anyákra is természetesen a mi sajátos magyar viszonyainknak, lelkiségünknek megfelelően. A jól nevelt anyák rá fognak jönni, hogy elkényeztetni a gyermeket, minden kívánságát, szeszélyét kielégíteni annyi, mint a gyermeket végkép elrontani. Ezzel szemben legyenek a gyermekek ékességei, gyöngyei a családnak, amit úgy ér el az anya, ha megadja, kielégíti azon örömet, amely a gyermek jövő lelki fejlődése, erkölcsisége, jelleme szempontjából megfelel. Legyen az anya gyöngéd szeretettől áthatott, anélkül azonban, hogy kényeztetné gyermekét s szabadságát elvenné. Legyen okosan szigorú, vagyis bírjon gyermekétől "megtagadni valamit márcsak azért is, hogy a gyermek magát arra makacsul kötötte". /208/ Fáy kötelességének tartja azt is megemlíteni, hogy az emberiség kétharmada még iskoláskor

előtt sok káros nevelési behatás alá kerül, amelyek nyomot hagynak későbbi életében. Ezért üdvös intézmény a kisdédóvók felállítására s nem cselédek, dajkákra bízni a gyermeknevelést. Fáy ezen álláspontjával a mai idők szellemét képviseli, amely szerint mindkét állásban levő szülő beadja gyermekét bölcsődébe, óvodába, napközi otthonba, hogy biztosítsa távollétében szakképzett nevelők irányítása mellett gyermeke egészséges testi, lelki, közösségi nevelését.

A gyermekben legyen meg a szülők iránti tisztelet, de anélkül, hogy közel akarna férni "szülei gyarlóságához, gyengéihez, vagy éppen nyíltan kikelni azok ellen és szemrehányásokkal sérteni a szülői kényes viszonyt." /209/ A szülők iránti tiszteletet ma sem győzzük hangsúlyozni iskolai nevelésünkben, de ennek kialakítása érdekében a szülőknek ²elsősorban ¹kell mindent megtenniük. Vigyázniuk kell a szülőknek, hogy rossz példát ne mutassanak gyermekeiknek, mert könnyen felborul a tisztelet irántuk. Különösen fontos ez "az ifjúság zajosabb és nehezebb korlátolásaú éveiben." /210/ Ha az ifjúság szüleit, mint idősebbeket nem tiszteli, kikhez legközelebb áll, akkor miként fog más idősebb embereket tisztelni. Itt nem az érdemet kell néznünk, hanem a társadalmi élet és viszonyai megkívánják, hogy a természettől ^{fogva} gyengébb nő, valamint öregek iránt kimélettel viselkedjünk még akkor is, ha gyarlóságaik vannak. Ez a finom erkölcsű, művelt nemzetek gondolkodása. A szülők rosszul nevelik gyermekeiket, midőn vásárok, névnapok, ünnepekkor kisebb-nagyobb összegeket adnak nekik, hogy azokat mulatságra, játékszinre költsék. Ennek következménye, "hogy a gyermek megszokik pénzt úgy tekinteni mint egyedül¹öröm, mulatságszerzésnek eszközét, azt csak annyiban tanulja becsülni, amennyiben ez vagy amaz mulatságára, kedvtelésére telik, vagy nem

telik belőle, megszokik örömet keresni, vásárolni anélkül, hogy ismerné az élet szükségait s minthogy ezeket magok a szülők szerzik meg neki, soha nála a szükségek nem jöhetnek ütközésben a vásárlandó örömekkel."/211/A gyermek az életnek ezt a megismerését átviszi későbbi életére, mikor saját gazdája lesz, s akkor is élvezetekre költ a szükséges helyett, mivel így szokta meg, illetve gyermekkorában szülei nem nevelték rá, hogy először jön a szükséges és hasznos számításba életünkben s csak azután a kellemes, szórakoztató. Fáy gyakorlati tapasztalatok alapján okulva ajánlja a szülőknek, hogy néhány tanács és oktatás után csináljanak számadást 16 éves fiukkal és 13 éves leányukkal, mivel már e korban némi fejlettségük van annak megállapítására, hogy egy évi összegből mennyi fordítandó a szükségesre és mennyi a szórakozásra.

Foglalkozik Fáy azon szerinte alaptalan szülői ellenvetéssel, hogy azért nem ad gyermeke kezébe pénzt, mert haszontalanságra költi, ~~ó~~ vagy mert megcsalja a vásárlásban stb. Ez megtörténhetik. De vajon nem helyes-e előbb megtudniok a szülőknek milyen hajlamaik vannak gyermekeiknek s azután ellenszerekkel fellépni az eltévelyedés ellen. Ha most gyermekkorában becsapja szüleit, meg kell büntetni, mert ha nem "később egész élte boldogsága bánhatja azt meg."/212/ Ha a gyermeket becsapják a vásárlásnál, elszenvedhető a kár, a gyermek is tanul saját kárán és máskor vigyázóbb lesz. Ha nem okul, később egész házat, ivadékot tehet tönkre.

Figyelmeztetni kell a házasság előtt a hajadont a veszélyekre, kérőit ne haszonlesés, hanem becsülés és vonzalom szempontjából válassza meg. A szülők józan tapintattal járjanak el eladó leányuk férjhezmenetele tekintetében, ne kínálgassák valósággal minden mulatságon, vendégségben. Az ifju ugys felkeresi őket,

de viszont ne is legyen kalitkába zárt madár, hanem ismerkedjék, forduljon meg egy-két helyen, de ne rögtön férjhezmenési szándékkal. Legyen a leány a férfiakkal szemben tehát kissé tartózkodó s ne tűnjön mindjárt az első találkozásnál ki az, hogy "igen szeretne főköttő alá bujni".^{/213/} A leánynak ilyen viselkedése izléstelen és visszataszító. A gyakori megkérdésekkel, kiköszarázásokkal nem nagyon illik dicsekedni, ez már jellembeli hiba s kibeszélése könnyen árthat. A nők legyenek természeteseek, őszinték s "ne legyen bennük semmi mesterkéltséget, betanult szerep, mert ebből előbb-~~utóbb~~ később ki kell esniök."^{/214/} A női erényeknek kell a maguk természetes szépségükben hatással lenniök s az erényt még azok is tisztelni fogják, kik azt nem követik. Igen férfias álláspontot képvisel Fáy abban az esetben, ha a férfi a nő előtt kétértelműségeket beszél. Ilyenkor nem elnézni s lemosolyogni kell a férfit, hanem ott is kell társaságát hagyni. Fáy e megállapítása nagyon érvényes korunkra sajnos, amikor az izléstelen beszéd, társalgás szinte megszokott férfiak és nők közt nem egy helyen.

Amint belsőleg erényesnek, szerénynek kell a nőnek lennie, ez látsszon meg külső öltözetében, megjelenésében. Bizony, panaszkodik Fáy, sok házasság külső, érzéki kellemes benyomás alapján jön létre, de vajon ez a külső máz megfelelő lelki tartalom harmonia nélkül tartós lesz-e veti fel a kérdést. Az öltözködésből Fáy fontos következtetést von le a jellemre nézve. Tulrikító, tarka-barka öltözet rossz izlésre, szelességre, túl drága, mely a vagyoni állapotot meghaladja, pazarló, könnyelmű hajlamra vall, "pongyola és csintalan öltözködés vagy pórias vagy mételyes léleknek, a szerény, egyszerű, őszveillő öltözködés pedig tiszta, ártatlan, jó izlésű és józan fogalmu jellemnek jelenségei."^{/215/}

Sajnos ma is sok házasság azért bomlik fel, mert külső, futólagos benyomások alapján jön létre sok fiatal közt, ahelyett, hogy a belső, lelki harmónia megteremtése lenne a lényeg. Az öltözködésre tett megállapítások ma is érvényesek.

Nemcsak a léleknek és öltözetnek, hanem a testnek is ápoltnak, gondozottnak és egészségesnek kell lennie. Kinek van szüksége erre inkább mint a nőnek "mely életadója, első táplálója, ápolója az egész emberi nemnek." /216/ A lélek gondozása mellett a testi nevelésre is fokozott gondot kell a leányoknak nőknek fordítani. Fáy a követelése napjainkban a leányok testnevelésében, mindkét nemre vonatkozó MHK mozgalomban s a sportágak fokozott felkarolásában nyilvánul meg.

A kövendő asszony egészségét alapos vizsgálatnak kell alávetni s gyengeségét, betegségét kigyógyítani, nehogy satnya, beteg utódokat hozzon a világra. Nem érv az, mondja Fáy, hogy majd meggyógyítja az ilyen nőt, leányt a házasság. Erre azt feleli: Kit gyógyít, kit nem. A beteg hajadonokkal szemben Fáynak az a megállapítása, hogy tiltsák el őket a házasságtól. Oly elv ez, mely korunkban is alapkövetelmény. Ma kívánatos lenne, ha mindkét fél házasság előtt orvosi vizsgálatnak vetné magát alá. Sőt üdvös volna, ha országgyűlésünk törvényt hozna, mellyel köteleznék a házasulandókat e vizsgálat megtételére.

Végül a leánynevelést nők végezzék, mert a leány nyiltabb velük szemben s azonkívül az anyai gondokat, kötelességeket a nők, mint anyák tudják velük ismertetni s ezek fontosságára figyelmüket felhívni. Jó nevelőnőket kell tehát képeznünk, mert csak ezek nevelhetik jól leányainkat. Szükséges tehát a nőnevelőintézetek felállítása, mint előbb már kiemeltük. Magyar nevelés, magyar műveltség kell leányainknak, de nem szabad elzárkózni a nyugati műveltség elemeinek átvétele elől sem mondja Fáy. Ebből is

látszik mennyire európai műveltségű magyar nőket akar látni Fáy a magyar életben. Minden nőnevelőintézetnek a város szélén majort kell felállítania "hol a leányok a gazdasszonyi foglalatosságokban, hetenkint legalább kétszer az év részeihez alkalmazott oktatást és gyakorlatot nyerjenek." /217/ Tehát már több mint száz évvel ezelőtt a gyakorlatias érzékű Fáy gazdasági, háziasszonyi gyakorlóiskolát követel. E követelés ma a különféháztartási és gyakorlati ismereteket nyújtó szakközépiskolák, technikumok létesítésével megvalósult. A művelődési anyag ki-
szemelésének irányelvei a gyakorlati nőnevelési szellemből következnek, tehát e tantervnek nem szabad Fáy szerint magasabbfokú tudományt magába foglalnia "mert a kémlelő elméleti tudások nem nőknek valók." /218/ A nők életbevágó ismeretek kellenek. Ha mégis mellőzhetetlenek a tudományos ismeretek, akkor ezeket "csak a nőnem rendeltetéséhez szabott kivonatokban kellene előadatni." /219/ Másszóval a nőket ne irányítsuk tudományos és más kenyérkereseti pályákra sem, mert így elvonjuk őket sajátosan női, anyai, háziasszonyi hivatásuktól. Ma ezzel szemben az az álláspont, hogy szocialista államunk biztosítja azt, hogy a nők, hajlamaiknak, képességeiknek megfelelően bármilyen tudományos, gyakorlati pályán elhelyezkedhessenek annál is inkább, mivel vannak olyan munkaterületek, ahol a nők jobban megállják a helyüket/pl. fonó-szövő ipar stb./.

Igen egészséges és a mai időkben és oktatásunkban is megszívlelendő elvet hangoztat Fáy, amikor azt mondja, hogy a leánynevelőintézet semmit se taníttasson szóról-szóra növendékeivel, hanem a saját szavaival adja elő a megtanultakat. Itt is tehát Fáy önmunkásságra serkenti a növendéket. Csak a régi és új klasszikusok remekműveiből tanulják meg a szép gondolatokat, idéze-

teket a növendékek kívülről, mert ezek maradandó irodalmi, művelődési értékűek.. Levelek, apró értekezések, polgári ügyiratok fogalmazásában kell gyakoroltatni a leányokat.

Sok szülő feleslegesnek tartja a rendezett nevelést, jóllehet a természet és az élet sokat pótol. A nőnevelés szellemi szükségleteit annál kevésbé érzik a szülők, minél műveletlenebbek. A nevelést, mint szellemi tevékenységet nem sokra értékelik, mert az nem hoz "a konyhára" semmit. Csak főzést, sütést, varrást tanuljon a leány mondják. Fáy azonban bizik a haladásban, mert ha a hibák, tévedések elmaradnak s küzdünk az elmaradottság ellen, eljön az idő, midőn reményeink teljesülnek főleg a nőnevelést illetőleg, mely "ősalapja minden emberboldogításnak s ezért elsőrendű szükségű és fontosságu".

Fáy irásai a nőnevelésről élénk eszmecseréket, értekezéseket indítottak az Életképek c. lap 1846. évi számaiban. Ezeknek az eszmecseréknek, értekezéseknek tárgya a nőnem életviszonyai és neveltetése volt. Héthegyi Erzsébet: A családi élet és nevelésről, Bittner-Thurzó Jozefa: A nevelőnőket képző intézetről ír. Ez utóbbi Fáy tervén alapszik s evégből igazgatótanács megalkotását kéri s felhívja a leányokat, hogy gyűjtsenek e célra. E felhívás nem járt sikerrel, de több helyen mozgalom indult a leánynevelők felállítására. Báró Wesselényi Miklós Erdélyben, Pesten Brunszvik Terézia indított ez irányban mozgalmat. Utóbbi hajlandó volt áldozni a nőnevelőintézetek felállításáért, de bármennyire is lelkesült a nőnevelés ügyéért, idegen műveltsége miatt nem vette figyelembe a közóhajt, hogy nemzeti szellemben kell a leányokat nevelni. Fáy kénytelen volt tervét ezért visszautasítani. Két lelkes magyar nő áll vele szemben Karacs Teréz és Teleki Blanka, Teleki Blanka sürgette, hogy ne csak a középrend, hanem a felsőbb osztály leányait is nemzeti szellemben neveljék.

Ez utóbbi terv meghiusult, mert Széchenyi angol nőt ajánlott az intézet számára, amit Teleki Blanka nem fogadhatott el. Egyedül Miskolcon létesült leánynevelőintézet, amelynek élére a fáradhatatlan és lelkes Karacs Teréz állt, aki számos akadály ellenére felvirágoztatta az intézetet. Lővei Klára is megemlíthető még, aki Teleki Blankával haladó elveiért várfogságot szenvedett. Hosszu szünet után Eötvös József mint közoktatásügyi miniszter az elhanyagolt nőnevelésre irányítja ismét az érdeklődést s tanító-tanítónőképzőket állíttatott fel. Eötvös Fáy elgondolásai alapján szervezi meg az ^{első} tanítónőképzőintézeteket, s vezetésével Zirzen Jankát bizza meg. Fáy nőnevelőintézeteinek tanterve kortársadalmának szükségletei szerint készült és sok haladó gondolatot tartalmaz. Ő sürgeti először az egészségtan, női testgyakorlás, háztartástan, életismeret és életbölcseesség, varrás és háztartástani jellegű számtan tanítását ezekben az intézetekben.

Eötvös utóda a közművelődés nagy apostola Trefort Ágoston 1875-ben az első felsőbb leányiskolát állíttatta fel Pesten azzal a céllal, hogy "társadalmunk nőtagjai nemök sajátlagossága és társadalmi viszonyok által föltételezett, de egyszersmind oly fokú általános műveltséget nyerjenek, mely élethivatásukra szükséges".
/220/
Tehát elméleti, de gyakorlati céljuk is volt a felsőbb leánynevelőintézeteknek. 1875-ben felállítják a felsőbb tanítónőképzőintézeteket s melléjük a nőnevelőgyakorlóiskolákat. Vidéken is fellendül a nőnevelés, felsőbb leányiskolák létesülnek/Kolozsvár, Besztercebánya/s minden nagyobb városnak polgári leányiskolája van. Fáy tervei ezen intézményekben nagyrészt megvalósultak s az ő nyomán haladt a nőnevelés csupán gyakorlati iránya nem jutott el azon fögra, ahová Fáy kívánta helyezni a nőnevelést.

Történeti távlatból tekintve Fáy elveit megállapíthatjuk, hogy a mai nőnevelés irányvonalát, mely a nők középfoku oktatását a jelenlegi gazdasági viszonyok, a nők egyenjogúsága s önálló szociális helyzetüknek megfelelő tudományos irányba terelte, előre nem látta, Fáy csak saját kora társadalma szükségleteihez szabta elveit. Az általa hirdetett művelődési anyag, melyről előbb szó volt, a polgári leányiskolák, felsőbb leányiskolák, leánykollégiumok tantervében jutott érvényre. Oly tárgyakat illesztett Fáy tantervébe, melyek kora leánynevelőintézeteiből hiányoztak. Ezek teljesen modern tárgyak, melyek ma a különféle gyakorlati jellegű technikumokban s a nőt jövőre hivatására előkészítő különféle szakközépiskolákban jutnak erőteljesen alkalmazáshoz. Ez iskolák elméleti megalapozója tehát Fáy volt. E szempontból nőnevelési programja valóban korszakalkotó volt. Fáy pedagógiai eszmélkedésének összefoglalása.

Fáy több évtizedes pedagógiai eszmélkedésének foglalatát tartalmazza: "A legegyszerűbb, természet-és tapasztalathűbb s gyakorlatibb nevelési rendszer" című munkája/Pest 1855/.

Fáy e munkáját különösen a szülők számára írja, kik tévesen azt hiszik, hogy a gyermeknevelés az iskolával kezdődik. Fáy a nevelés két korszakát különbözteti meg: I. a bölcsőtől a tanításig, II. az iskolázás kora.

Az első korszak az emberképzés alapvetése, amelynek elhanyagolása nehezen vagy egyáltalán nem pótolható. Az emberképzésnek három része van: I/A józan ész kifejtése, vagyis a gyermeket nem szabad félrevezetni, hanem a dolgok valódi lényegével kell megismertetni. Ez azért *sensus communis/gesunder Menschenverstand/*, mert mindenki sajátja, tudós és nem tudósban rendes körülmények közt kifejlődik, kivéve az elmebetegeket és tébolyodottakat.

Index

Descriptive Index

EA
Lennie as
claus - etc -
for

Ezt a kisdédkorban kell fejleszteni. A gyermeknek tehát igaz, valódi fogalmakat kell nyújtanunk s nem őt ámitani, ferde fogalmakkal félrevezetni. A dolgok okait, intézkedésnek miértjét kell, hogy a gyermek megismerje, továbbá szükséges, hogy "apró teendőinél, játékainál, kis pénztáracskájának hová fordításánál a gyermeket józan eszének használatára szoktassák, sőt ezek iránt vele tanácskozzanak"/²²¹/

Hogy a gyermek a vagyon becsét felismerje s óvakodjék később elfecsérelni, nem árt őt korán pénztárcával ellátni, hogy kis pénz kezeléséből szokjék a nagyobb összeggel való okos gazdálkodáshoz s józan takarékosághoz. Egyszóval minden tettében szokjék a gyermek józan eszét használni. Jó kikérdezni a gyermeket, hogy adott esetben mit tenne s ha a gyermek eltalálja, megnő az önbizalma és büszkesége s megszokja józan esze használatát. Nem szabad a gyermeket hosszú fogalomágyarázattal játékaitól elvonni, mert türelmét vesztí s elfárad. A szülőnek meg kell szereznie gyermeke ragaszkodását s így a gyermek nem fog elzárkózni kérdéseivel, még ha téves nyilatkozatokból szedte is azokat. Mondanunk sem kell, hogy a való világ megismerésére történő nevelés hangsúlyozásában Fáy pedagógiai realizmusa tükröződik, ami a szociálista pedagógiának is sarkalatos elve.

2/Az első korszak nevelési eljárásához tartozik a kegyeletesség s ezzel járó lelkiismeretesség képzése. Ezalatt Fáy az emberi akarat, kedély azon gyakorlati hajlamát érti, melynél fogva a jót bizonyos finom tapintat, megérzés következtében követi és megteszi. Fogalmát így határozza meg: "A kegyelet mások iránti némely kötelességeinknek azon érzete, melynél fogva tudjuk, hogyha azokat teljesíteni elmulasztjuk, érte bíró elébe nem hurcolnak s nem büntetnek bennünket, mert azokkal polgári törvények szerint szorosán nem tartozunk, de mégis érezzük szívünk-

ben, hogy azokat teljesíteniük, gyakorolniuk, emberi nemes kötelességük."/222/ Ezt az érzést példaadással s alkalmasint magyarázatokkal kell a gyermeki lélekbe csepegtetni. Ezen erény ápolását kell a szülőknek szorgalmazniok. É A gyermekkel éroz- tetni kell hibáját s ha öreget, cselédet, szegényt bántott meg, kövesse meg a megsértettet. Mindeniben tanulja meg a gyermek tisztelni az emberi méltóságot, akár főrangu, akár alacsonyabb állásu az illető, vagy gyöngé, öreg, beteg. Az alacsonyabbran- guak is szolgálatot tehetnek s így minden embert becsülnünk kell. Az emberi méltóság ugyanis változhatatlan alaptulajdona az em- bernek, míg a világi szerenese kedvezései változóak s csak mel- lékes, nem érdemetadó tulajdonságok. Gyermekkel gyakoroltatni kell a jótéteményeket "hogy a nyerendő hálanyilvánítások által is több ingert kapjon amazokra."/223/ Még jobb, ha a gyermek néha kis pénztárából alamizsnát ad pl. szegényebb társai segélyzésé- re.

3/Az első korszak utolsó nevelési feladata a jellemképzés és edzés. A jellem nem egyéb mint az akaratnak tántoríthatatlan törekvése, hogy a józan ésszel megismert jót állandóan, amennyi- re emberi erői engedik, megteszi. Erre Fáy igen gyakorlati pél- dákat hoz fel. Például, ha a gyermek ígér valamit, meg kell azt vele tartatni, ha hazudik meg kell szégyeníteni, s feltárni előt- te, mily but, becsületvesztő dolog ez. A gyermek haragját, boss- szuját mérsékelni kell azzal, " hogy ott, ahol igaza van, nagy- lelkül megbocsátani kész legyen."/224/ vagy a sértővel nem játszani, viszont ahol nincs igaza, ott a gyermek megkövetéssel ves- sen véget haragjának. A gőgöt nemes büszkeséggé, a makacsságot szilárdsággá, az önbizalmat, önhittséget önérzetté kell a gyer- mekben nevelíteni. A gyermek az erényekért örömeit, szenvedélye-

it kész legyen feláldozni. A görög-római életből kell erre példákat felhozni, de csakis a gyermek felfogóképességéhez mérten. A történelem jellemei lelket nemesítőek s vakódi, hasznos ismeretekkel is gazdagítják a gyermek lelkét.

A vétkek, bűnök fejtegetései elmaradnak az első korszakban, de ha vétket követ el a gyermek, tudtára kell adni, mily lealacsonyító tettet követett el, becsületét veszti, szüleit megszomorította, de ezt "csak szigorú és érzékeny fenytés után kell a gyermeknek megmondani, hogy a benyomás egész életére hatályos legyen." /225/ A gyermeknek tudnia kell, hogy a polgári hatalom is bünteti a vétket s apró gyermeknél ez a szülők szomorú kötelessége.

Az első nevelési korszak a józan ész kifejtése, ~~ke~~ kegyeletesség, jellemképzéssel még Fáy szerint Inevelés távolról sincs befejezve. Ezek csak alapot nyújtanak, hogy az ember a boldogság bizonyos fokára jusson. A nevelési korszak másik része adja meg a boldogság tetőfokát egyrésztől, ez az erényesség, ami a jónak öntudatos követéséből s nem megszokás vagy érzelemből áll, másrészt "az ember lelki és testi erőinek teljes kifejtését s a világi tudások és ügyességek megszerzését jelenti e második korszak." /226/ Az első korszak alapvetésének elhanyagolása maga után vonja azt, hogy a másik korszak nevelési eljárása sem lesz eredményes.

A lelkiek mellett a test kellő kifejlesztésére és edzésére is gondot kell fordítanunk, amit már más helyen is hangsúlyozott Fáy. /V.ö. Próbátétel/ A sok pedagógiai szabályból két pontot emel ki Fáy ill. tesz hozzá. 1/A szülők ne mulasszanak el semmit, ami a gyermek testének edzésére szolgál s amely képessé tesz, hogy fáradalmakat, nélkülözéseket viseljen el. Ezt nem rögtön, vakmerőn, hanem fokozatos szoktatás és gyakorlás ál-

hala do pondo
fator
nem enceli est di.
Miss

tal szükséges eszközölni. Kerülni kell azt, hogy a gyermeket egészen a természetre bizzák a szülők, hogy hosszúságban és szélességben növelje a szülő gyermekét, de sok kártékonyaságtól nem óvja. Más szülők csak üvegházi növényt nevelnek, mely csak "végig sinli az életet", /227/ 2/ Az egészség becses voltára kell a gyermekeket figyelmeztetni, de nem aggódóan, szorongva, úgy-hogy minden lépésnél beteg lesz. Ehelyett főbb vonalakban kell ismertetni az egészségtani szabályokat/pl, fölhevültségben hideg víz, fürdés ártalmas, ifju korban a szeszes italok, puhaság, ágyban heverészés, harag, ijedtség egészségellenesek stb./ Fáy a szabályokat vers alakjában akarja megtanultatni, mert ez a gyermek lelkéhez könnyen fekszik s szereti.

Fáy az első korszakban fontosnak tartja a gyermek hajlamának kipuhatolását. Némely gyermeknél a természet hajlamát, tehetségét, félreismerhetetlenül megmutatja az élet valamely pályája felé. Az ilyen gyermekekből kellő fejlesztés és irányítás mellett kitűnő embereket lehet faragni. Ha e tehetségeket elfojtják vagy más irányba erőltetik "némi zsarnokság ez, sőt a polgári társaságnak némi meglopása", /228/ Bűn a társadalom ellen, mely azt kívánja, hogy meglegyen az egyensúly, vagyis mindenki legyen a helyén s ott végezze, ott töltse be élethivatását. Más pályára erőltetett ifjuból vagy leányból nem ritkán kontár lesz. Sok jeles, értékes tehetség megy veszendőbe, ha nem végezzük el a helyes kiválasztást. Fáy idejében ugyanis még nem indult el iskoláinkban a korunkban elterjedt mozgalom, mely a tehetséges munkás- parasztszármazásu nehéz körülmények között élő gyermekeket továbbtanulásukban támogatja. Másképp a szülők kénytelenek mostoha anyagi viszonyaik miatt a gyermeket hajlamaival, képességeivel ellentétes életpályára adni, amelyhez

Meerut
Pajal
Tag
megallab
Indolatrial
Hara
overedit

1

hez szükséges kiképeztetés költségeit fedezni tudják. Kiknél nincs uralkodó hajlam, ott a szülők szavának nagyobb sulya van. A szülők általában ragadjanak meg minden alkalmat gyermekeik hajlamának megfigyelésére s tanácsadókkal, pedagógusokkal beszéljék meg mily pályára irányítsák őket. Természetesen a szülők szava csak tanácsként értelmezendő s a szülők nem kényszerithetik gyermekeiket a pályaválasztás kérdésében. Ez a józan gondolkodású Fáy álláspontja is.

A nevelés második korszakának célja voltakép a tanítás. E korszak teendői folytatják részint az első korszak alapvetését, részint az életpályákhoz szükséges tudásra, ügyességekre készítenek elő. Fáy panaszoja, hogy sok enciklopédiai, rágott eleddel tömik az embert, ahelyett, hogy önmunkásságra szoktatnák, mely egyedül képes jeles embert képezni saját szakmájában a gyermekből. A sokféle tudomány szétfolyik, de amit önmunkassággal szereztünk, az kedvtelést, gyönyört nyújt s az válik sajátunkká, mert megemésztettük.

Sajnos a szülők közül vannak egynéhányan, kik nem rendelkeznek azokkal a tulajdonságokkal, erényekkel, melyekkel nevelhetnének, de ebből viszont nem következik az, hogy azok se neveljenek, kik arra alkalmasak. Csak ha a szülők teljesen alkalmatlanok a nevelésre, akkor a kisdédóvókba való küldés az egyetlen segítő eszköz.

Mellőzzön-e minden tanítást a szülő az első korszakban? Fáy felelete: a két nevelési korszakot nem lehet szigoruan elsorompózni egymástól. A két korszak elősegíti egymást. Némely ismeretet, mely szemlélet, szemléltetéssel kapcsolatos: betűk, számok ismeretése, olvasás írás, már az első korszakban tanítsuk, hogy iskolába kerülván a gyermek némi előismerettel rendelkezék, ami szor

galmára serkentőleg hat társai között.

A tanítás az első korban a/ne iskolázásszerűen történjék, ami az iskolai képzés alapvetésének ártalmára szolgál, b/a tanítás ne óraszerű legyen, ami a gyermek tanukásvágyát nagyon csökkenthetné azáltal, hogy a játék idejét/amelynek kora az iskolaelőtti kor/kénytelen volna a tanulásnak feláldozni. Erre vonatkozólag Fáy érdekes tanácsot ad: kedvet kell csinálni a tanulási foglalkozáshoz s ezen kedvet bevárni a gyermeknél, továbbá ezt óhajtatni nála, c/a tanítás ne legyen hosszas, erőltető, untató, d/ az első korszak tanításai ne könyvtudományok, hanem életből vett, szóbeli tanítások legyenek. Itt is Fáy-nak a gyermek életkori sajátosságaihoz való mélységes alkalmazkodása tükröződik. Ne tömjük a gyermeket elvont tudományokkal, hanem előbb a való, körülötte levő világot, hegyeket, folyókat városokat ismerje meg s akkor nem áll elő azon fonák helyzet, hogy a házi állatokat még nem ismeri, de "már elefántról, oroszlánról.... olvas, mikor még a Dunát, Tiszát sem látta, a végtelen Óceánról s annak csodáiról tanul, mikor még faluját sem ismeri, Afrika, Amerika vadnépeit tanulja".²²⁹/Fáy e megállapítása nagy nevelői realizmusról, józan gondolkodásról tesz tanuságot. E józanság, reális gondolkodás közép és felső osztályunkból a magas műveltség ellenére akkor hiányzott, amit Fáy élesen meg is bírál. Itt Fáy befejezi nevelési elveinek tárgyalását s néhány megjegyzést fűz ezekhez. A szülők nem valódi, ha nem láttszat, külső boldogságra nevelik gyermekeiket: magas állás, vagyon, illemszabályok, ügyességek adják meg nevelésük irányát. Ezek még nem jelentik a tulajdonképpeni boldogságot, mert az nem kívül, hanem belül van emberi méltóságunkban, ha azt nem sértjük s nyomort nem idézünk elő magunk és családunk számára.

Boldogságunk alapvetését az első korszak adja meg s ez/t.i. a boldogság/mindenki előtt nyitva áll, míg a tudomány nem folytat-
ható mindenki részéről. Hogy a szülőknek kell az első alapvető
nevelést megadniok, annak okai:a/A gyermek értelme, jelleme
viaszlagysága,²³⁰ minden benyomásra fogékony^Is élete végéig megtart-
ja, amit szüleitől zsenge korában kapott.b/A gyermekkor kezdetén
a veszélyek, akadályok könnyebben elháríthatók, a gyermeki kedél-
még nincs a világi szenvedélyektől, bűnöktől megmételyezve, Csa-
ládi körben könnyebb a felügyelet, mint "oskolák százakra menő
tanulói közt".²³⁰/c/Az első korszakban a családi élet eseményei,
az élet gyakorlati oldala jobban hatnak a gyermek jellemére, ke-
délyére, mint az elvont könyves tanítás. d/A szülőknek nagyobb
a tekintélyük a gyermek^Ielőtt, ha több türelemmel, tanácsosak,
példaadással járnak el, fenytést pedig inkább kényszerűségből,
mint haragból és bosszúságból alkalmaznak.

A kisdédóvókat Fáy az emberiség legüdvösebb intézményeinek tart-
ja Fáy. Akkor működésükkel azonban nem volt megelégedve. Azok-
nak iránya a tudományosság a tanos tanítás felé, ahogy Fáy kife-
zi, hajlott s nem a szülőket helyettesítették. Idegen nevelőnők-
nek ritkán lehet annyi türelmük, gyöngédségük, mint amennyivel
a szülők rendelkeznek, így a könnyebb végét fogják a dolognak
s "a tanos tanításhoz folyamodnak, melynek examenés eredményével
a legtöbb szülőt is kielégíthetik."²³¹/Ha sikerül a kisdédóvó-
kat meleg családi otthonokká alakítani s a nevelők ebben a szel-
lemben működnek a bajon segítve van."Az ügy szent/t.i.a nevelés
ügye/ s abban csak egy jó eszme terjesztése is haladás az embe-
riség boldogításában."²³²/Fáy pedagógiai eszmélkedése, elvei
azért fontosak, mert még ma is nem egy közülük megszívlelendő
szülők, pedagógusok számára s alkalmazható a nevelés, oktatásban.

B e f e j e z é s

Fáy András személyisége

Ha Fáynak személyiség-jegyeit meg akarnánk állapítani, mindenekelőtt abba a korba kell őt beleállítani, melynek viszonyait alakítani akarta. Ez a feudális Magyarország volt a maga elavult társadalmi, gazdasági s állami berendezésével Fáy állandó bírálatát hívta ki. Haladó Magyarországot akart minden téren, tehát politikai, társadalmi, gazdasági s nem utolsó sorban kulturális tekintetben is. Tevékenységével hazáját felemelni, azt művelni, nevelni akarja. Ezért írt, küzdött a megye és országgyűlés tárgyalásain. Legteljesebb altruizmus személyiségének alapvonása, mert nem önmagát, akarta kiemelni, hanem a közösséget, népét, nemzetét akarta megjavítani s a haladás útjára irányítani. Elveket, tartós programot hirdetett Fáy az utána következő nemzedékek sőt a mai kor számára is. Széchenyi és Fáy, valamint Petőfi, Kossuth és Tócsics e szociális nemzetmentő lelkiiséget képviselik. A közéletben és irodalomban e használni akarás vezet Fáyra. Szociális magatartása, csodálatos munkabírása s ötletgazdagság jellemzik. Kitűnő, gyakorlati érzéke széles körű gazdasági ismeretei teremtik meg az ~~1848~~ Pesti Hazai Első Takarékoszt, hogy a népet takarékosagra nevelje. Kornis Gyula megjegyzi, hogy e Takarékoszt azért teremti meg Fáy, hogy "a köznépen segitendő filantropikus intézet legyen".^{233/} Kornis e megállapításával nem érthetünk egyet, mivel egy filantropikus intézmény nem alkalmas a nép bajainak gyökeres orvoslására. Itt forradalmi tettek segítették volna: a jobbágyság azonnali eltörlése, a nagybirtokok felszámolása s a nép elnyomott fiainak, a nincstelen jobbágyok földhözjuttatása stb. Fáy továbbá az Ipari Védegyletben abban az irányban fáradozott, hogy Kossuthal együtt az abszolutista, elnyomó osztrák iparral szemben védjék a magyar

ipar termékeit.

Kulturális tevékenysége sokágu volt, mellyel szintén népét fel-
emelni, művelni akarta. Így buzgólkodott Széchenyivel a magyar
játékszin Pesten történő felállítása ügyében. Beadott s megju-
talmazott pályázataért a jómódu és szociálisan gondolkodó Fáy
a kapott 30 aranyat visszaajándékozta. Nemzetnevelői ténykedése
közé tartozik az, hogy barátjával az agilis főispánnal Földvári
Gáborral buzgólkodott a Nemzeti Színház felállításán, mely 1837
nyarára fel is épült. Döbrenteivel igazgatta a budai Várszínház
együttesét s fizetett rá sokszor a maga zsebéből. Ime a kulturá-
lis és szociális lelakiségtől áthatott személyiségű Fáy ! Dolgo-
zott a nőnevelés, nőnevelőintézetek és kisdédóvók létesítése
ügyében. Nagy magyarságánál fogva küzdött mindenütt a magyar szó-
ért: Akadémián, iskolában, színházban egyaránt. Mint reformer uji-
tó személyiség szíven viselte a 10 év alatt kivénhedt Akadémia,
akkori nevén Tudós Társaság reformját is. A kiöregedett Társaság
szekerét Fáy András huzta ki a kátyuból. Mint a Tudományos Aka-
démia tagja hazai tudósaink tevékenységét éles, bíráló, gyakor-
latias szemmel figyeli. Az élettől, a gyakorlattól elrugaszko-
dott tudósokat "A medve" c. meséjében gunyolja ki: Az oroszán
azt mondja a medvének, másszon fel egy fára. A medve így felel:
"Uram én csak az egyenesre tudok mászni, ez pedig görbe. Ugy én
ügyességédért nem adnék egy legyet mondá az oroszán, hiszen
nagyobb részint görbe az erdő fája. Sok tudós mindent tud, csak
azt nem, amit kellene tudnia." /234/ Az igazi tudós az étlettal
szoros kapcsolatban áll s azt alakítani, formálni akarja.
Fáyt minden tevékenységében higgadt, józan, fölényes bölcsesség
jellemezik. Éles figyelő, aki nyitott szemmel jár a világban.
Az Oroszlán és medve c. meséjében a hódító, a nemzetközi jog
szabályait semmibevevő politikát szemlélteti az állatok közti

konfliktus képében. Az erősebb jogát az ököljogot s hadüzenet-nélküli háborút élesen rajzolja meg Fáy e meséjében. Józan élet-felfogása tükröződik az ifjakhoz intézett figyelmeztetésében, mely nagyon megszívlelendő a mai rohanó, kapkodó, néha kellő meggondolás nélkül leélt élet számára: "Szerfelett ne vadászd az örömet magadon kívül, mert elszoksz azt magadban lelmi fel."

/235/
Pedagógiai nézeteit mindig szépirodalmi formába igyekezett önteni. Fontos tétele az aktivitás, önmunkáság az ismeretek megszerzésében, a tanulói személyiség egyenletes kifejlődésében. Egyik tanítómeséjében erről így ír: "A borju hosszas bégetéssel kért tőgyet az anyjától. Koros vagy Te már a tejhez, szóla ez, s elrugá fiát; szokjad már egyszer magad is rágni a keményebb eledelt, tán csak nem akarsz örökké borju lenni?" /236/

Fáy gyakorlati lélek-buvár "akinek ösztönös psychognosissza előtt nem marad rejtve a léleknek legkisebb tipikus rezdülése és fodrozódása sem". /237/ Ismerte Aesopust, Lafontainet, Lessinget, de eredeti maradt. Tőrről metszett magyar szelleme biztosította ezt. A magyar néplélek bölcsessége nyilatkozik meg benne. Erkölcsi eszméi egyetemesen emberiek, demüvei, meséinek alakjai magyarok. Horatius nyugodt, derűs világfelfogása, a szenvedélyeken uralkodó bölcs ember, az arany közép-szer eszménye tükröződik lelkében. Életelveiben, mint előbb kifejtést nyert a gyakorlatit sürgeti, mely átfolyik az életbe. Nem a százaz elméletieskedés embere Fáy, hanem használni akarás írásainak, tevékenységének rugója. Az ifjúságot is intésben részesíti s hibáira figyelmezteti. Szükséges, hogy az ifjúságban legyen tűz, lendület, hisz ez velejárója, éltető lelke, csak vezérszerepre ne vágyódjon. Itt meg kell jegyeznünk, hogy az öregek és ifjak harcában az ifjúságnak kell átvennie az idősebbek nagyobb élettapasztalatát, de aztán az idősebb nemzedéknek át kell adnia helyét az ifjúságnak,

mert abban több a lendület az élet forradalmi irányításához. Mint gyakorlati ember azt is látja Fáy, hogy a nevelés nem teremthet új tehetségeket, de a meglévő erőt és képességet fejleszti, műveli. A sors és nevelés c. meséjében a nevelés fontosságáról ír: "Rendeltetést a sors ad inkább, mint a születés, de a sors minden rendeltetésében ügyesen meghonosodni bírnunk, a nevelés tanít és szoktat",^{/238/} Az önnévelést is erősen hangsúlyozza Fáy, amit ő magán végzett. Először önmagunkat neveljük meg, jobbitsuk meg, mielőtt másokat megjavítanánk. Ismét gyakorlati gondolkodásáról tesz tanúságot a Nevelő bagoly c. meséjében, amikor így szól a szülőkhöz: "Ne holt tudományt követelj gyermekeid számára a nevelőtől, hanem élt, mi őket boldogítsa.",^{/239/} Meséiben gazdag élettapasztalata, gyakorlatiassága, életre szóló pedagógiai elvei, tanácsai nyernek kifejezést. Szerinte nem oly elviselhetetlen az élet s általában több a jó, mint a rossz ember, sőt több a boldog, mint az elégedetlen, és boldogtalan ember: "Bajaink sokszor csak látszólagosak, melyeket nem annyira a gonosz szőtt tervek, mint inkább a véletlen összejátszása s ártatlan fortélyok okoznak. Ezek előbb-utóbb jóra fordulnak, amikor azután magunk is szívesen megkacagjuk vesződéseinket!",^{/240/} Itt tehát optimista, derűs világfelfogása tükröződik. Ugyanez a lelkiület mutatkozik meg a nevelés sikerében való határtalan hitében. Emellett megtaláljuk személyiségében a pesszimista vonást is s ez kulturfilozófiájában nyer kifejezést, amint ez kifejtést nyert. Személyiségében tehát keverednek a haladó, előremutató vonások a maradi konzervatív nézetekkel. Így lény, személyisége ellentmondásos. Nagy érzéke van Fáynak az igazság, jószág, szeretet igazi mértéke iránt, Az élet minden megnyilatkozását morális elvekhez

viszonyítja. Állam, társadalom, tudomány, művészet, haza erkölcsi tartalmaik szerintem általában minden alkalmakkor kész a moralizálásra. Azt írja például, hogy az állam intézze a nevelést, mely a boldogság forrása. A nevelői pálya erkölcsi feladat, mert a rossz nevelés boldogtalanná teszi a gyermeket. Nagy génuszok iránti tisztelet jellemzi Fáy-t s kívánja, hogy ily emberekből merítsen erőt a nemzet is. A nagy emberek kötelességét így jellemzi egyik meséjében: "Ki nagyra született s tunyán hever, hasonló a jegenyéhez, mely magasra vonul ugyan fel, de sem árnyékot nem nyújt a vándornak, sem gyümölcsöt a gazdának." /241/

Tevékeny embereket, munkásokat akar látni a nemzet, haza szolgálatában. Lelkes magyar nők kellenek, kik a nemzetmentő munkának nagy lendületet adnak, ha női, anyai hivatásuknak teljesen eleget tesznek.

Nála az egyszerűség nem csak magatartás, de alaposan megindokolt program is, ahogy Almásy György helyesen megjegyzi róla. Az egyszerűség elve mellett személyiségének további lényeges vonása a természetszerűség elve: "Az ember része a természetnek, benne és belőle él. Mi venné hát őt ki annak törvényei alól?" /242/

Személyiségének további fontos jellemző vonása a tapasztalásra való állandó törekvése. Szeretné a pedagógiai elméletirők hibáit elkerülni és e végett "a tapasztalás, ismereteink ezen őszanyját veszi segítségül". Személyiségének állandóan visszatérő vonása a gyakorlatiasság, életszerűség, ami pedagógiai realizmusának alapját képezte: "Az újabb/német/filozófia alapzatainál, melyeket inkább kémlélődőknek tartok, feljebb becsülöm a régi görögök filozófiáját, kik tudományukat az életből merítették és inkább gyakorlatiak voltak." /243/ E fenti jellemvonások, vagyis gondolkodásmódjának egyszerűsége, természetessége, tapasztalás-

ra való állandó készenléte, továbbá gyakorlatiassága alapján a késői utódok a "magyar józanság nevelőjeként" tisztelik. A józan ember képzelete nem a levegőben csapong, terveiben van valami egészséges földönjárás, valósághoz simulás. Fáy tiltakozását és javító szándékát nyilvánítja ezen józanság alapján korának és társadalmának elmaradásaival szemben. A magyar neveléstörténet haladó hagyományainak képviselője tehát Fáy András. Számos pedagógiai nézete ma is elevenen hat és megszívlelendő. Szemere Pál helyesen nevezte a "haza mindenesének". Fáradhatatlan munkássága folytán Széchenyivel állították egy sorba, de Fáy szerényen elhárította ezt magától, mondván: "Széchenyihez képest mi csak szatócsok vagyunk, ő a nagykereskedő". /244/

J e g y z e t e k

Fáy András:

1/Óramutató. Jóakaratu hitfeleinek mutogatja Fáy András Pest 1842 2.1.

2/Nőnevelés és nőnevelőintézetek hazánkban 1841 12.1.

3/Próbatétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról 1816 104.1.

4/Bokréta 1807 90.1.

5/Arany János:Koszoru 1864 II.5.sz.

6/Fáy A.:Eszmeburkok és szikrák Pest 1842 70.1.

7/Berend T.Iván, Hanák P.stb.:Magyarország története I.köt.428.1.
Gondolat könyvkiadó 1964.

8/	"	"	"	I.köt. 431. 1.
9/	"	"	"	I.köt. 432.1.
10/	"	"	"	I.köt. 434.1.
11/	"	"	"	I.köt. 435.1.
12/	"	"	"	I.köt. 436.1.
13/	"	"	"	I.köt. 437.1.
14/	"	"	"	I.köt. 437.1.
15/	"	"	"	I.köt. 437.1.
16/	"	"	"	I.köt. 438.1.
17/	"	"	"	I.köt. 438.1.
18/	"	"	"	I.köt. 439.1.
19/	"	"	"	I.köt. 440.1.
20/	"	"	"	I.köt. 441.1.
21/	"	"	"	I.köt. 442.1.
22/	"	"	"	I.köt. 442.1.
23/	"	"	"	I.köt. 443.1.
24/	"	"	"	I.köt. 444.1.
25/	"	"	"	I.köt. 445.1.
26/	"	"	"	I.köt. 446.1.
27/	"	"	"	I.köt. 452.1.
28/	"	"	"	I.köt. 453.1.

29/Berend T.Iván, Hanák P.stb.:	Magyarország története I.köt.	454.1.		
30/	"	"	"	I.köt. 454.1.
31/	"	"	"	I.köt. 455.1.
32/	"	"	"	I.köt. 456.1.
33/	"	"	"	I.köt. 456.1.
34/	"	"	"	I.köt. 475.1.
35/	"	"	"	I.köt. 476.1.
36/	"	"	"	I.köt. 479.1.
37/	"	"	"	I.köt. 479.1.
38/	"	"	"	I.köt. 479.1.
39/	"	"	"	I.köt. 480.1.

40/Badics Ferenc:Fáy András életrajza V. fejezet 274.1.Budapest, 1890
Kiadja a Magyar Tud. Akadémia

41/	"	Fáy A. életrajza V. fej.	275.1.	"	"
42/	"	"	" 225.1.	"	"
43/	"	"	VI.fej. 337.1.	"	"
44/	"	"	VI.fej. 338.1.	"	"
45/	"	"	VIII.fej.467.1.	"	"
46/	"	"	VIII.fej.451.1.	"	"
47/	"	"	VIII.fej.454.1.	"	"
48/	"	"	VIII.fej.462.1.	2	"

49/Ravasz,Felkai stb.:A magyar nevelés története a feudalizmus és
kapitalizmus korában 71.1. Tankönyvkiadó Bpest 1961

50/	"	"	71.1.	"
51/	"	"	74.1.	"
52/	"	"	74.1.	"
53/	"	"	74-75.1.	"
54/	"	"	78.1.	"

55/Mérey Gy-Spira Gy.:Magyarország története 158-159.1. Bpest 1957

56/Fáy András:Próbatétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról 1816

90.1.

57/Fáy A.:Óramutató 72.1. Pest 1842

- 58/Fáy András:Óramutató 73.1. Pest 1842
- 59/ " " 73.1. "
- 60/ " :Bélteky Ház I. köt. 243.1.1832.
- 61/Tudományos Gyűjtemény 1820.XI.köt.591.
- 62/Fáy A.:Bélteky Ház I.köt.19-20.1.Bpest Franklin Társulat
- 63/ " :Próbatétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról 153.1. 1816
- 64/Kairov-Jeszipov-Goncsarov stb:Pedagógia 95.1. 1961
- 65/Dr Ágoston György:Pedagógia I. 220.1.Tankönyvkiadó Budapest 1965
- 66/Fáy A.:Bélteky Ház I.köt. 14-15.1. 1832.
- 67/ " " I.köt. 178.1.
- 68/ " " I.köt. 110.1.
- 69/ " " I.köt. 43-44.1.
- 70/ " " I.köt. 44.1.
- 71/ " :Óramutató 75.1. 1842.
- 72/Erdélyi Pál: Fáy András élete és művei XXIV.fej.324.1.Budapest ¹⁸⁹⁰ ~~189~~
- 73/Fáy András:Nőnevelés és nőnevelőintézetek hazánkban 10.1.Pest1841
- 74/ " :Eredeti mesék T.179.1.
- 75/Erdély Pál:Fáy András élete és művei 326.1.Bpest k890
- 76/Fáy A.:Bélteky Ház II.köt. 172.1.
- 77/ " " II.köt. 95.1.
- 78/ " " II.köt. 91.1.
- 79/ " " I.köt. 77.1.
- 80/ " " I.köt. 76.1.
- 81/ " " I.köt. 77.1.
- 82/ " " I.köt. 152.1.
- 83/ " " I.köt. 77.1.
- 84/ " :Érzélgés és világ folyása 26.1.Pest 1824
- 85/Badics Ferenc:Fáy András életrajza VII.fej.380.1.
- 86/ " " IV.fej.181.1.
- 87/FáyAndrás:A régi pénzek I.felv.18.1.
- 88/ " " III.felv.66.1.

89/Fáy András:Bélteky Ház II.köt. 84.1.

90/ " : " II.köt. 116.1.

91/ " :A két Báthory 18.1.Pest 1856

92/ " :Bélteky Ház II.köt. 86.1.

93/ " : " II.köt.171-172.1.

94/ " :Ujabb mesék:A sas és a seregélyek 88.1.Idézi Almásy
György Pedagógiai Szemle 7-8-sz.684.1 1965

95/ " :Ujabb mesék:A két tyuk 35.1. Idézi Almásy Gy. U.o.

96/Almásy György:Fáy András"a haza mindenese"Pedagógiai Szemle 684.1.
7-8-sz.1965

97/Fáy András:A varjak gyűlése 24.1. Idézi Almásy Gy. Ped.Szemle 684.1
7-8-sz-1965

98/ " :Válogatott meséi:A verebek gyűlése 11.1.

99/ " :Eredeti mesék 93.1.

100/ " :Eredeti mesék 93.1.

101/ " :Eredeti mesék 70.1.

102/ " :Bélteky Ház II.köt.101.1.

103/Badics Ferenc:Fáy András életrajza 389.1.1890

104/Fáy A.:Bélteky Ház:I.köt.184-185.1.

105/ " :Egység c.mese 53.1 I.köt. Eredeti mesék

106/ " :Óramutató 85.1.

107/ " " 35.1.

108/ " : " 85.1.

109/ " : " 86.1.

110/ " : " 86.1.

111/ " : " 88.1.

112/ " : " 88.1.

113/ " : " 88.1.

114/ " : " 88.1.

115/ " : " 89.1.

116/ " : " 89.1.

117/ " : " 89.1.

118/ " : " 89.1.

- 119/Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1859 5.szám 125.1.
- 120/FáyAndrás:Kegyeletek 1858 Pest
- 121/Pesti Hirlap 60.szám 501+502 1. 1841
- 122/Pesti Hirlap " 501-502 1. 1841
- 123/Marx-Engels:Válogatott művek I.köt.345.1. 1859
- 124/Fáy A.:Eredeti mesék I.köt.91.1.
- 125/Badics Ferenc:Fáy András életrajza VI.fej.333.1.
- 126/ " : " VI.fej.333.1.
- 127/Fáy A.:Bélteky Ház I-II-köt.idézi Almásy György:A magyar józan-
ság nevelője c.műben 73.1.Budapest 1943
- 128/Fáy A.:Eredeti mesék és aforizmák I.köt. 70.1.
- 129/ " : " " II.köt.67.1.
- 130/ " : " " II.köt.88.1.
- 131/ " : " " II.köt.122.1.
- 132/ " : " " II.köt.145.1.
- 133/Badics Ferenc:Fáy A.életrajza 232.1.
- 134/Fáy A.:Bélteky Ház II.köt. 284.1
- 135/Pedagógiai Szemle 1956:Dr Ágoston György:Nevelés és átöröklés,
nevelés és társadalmi környezet c.tanulmány 67-69.1.
- 136/Fáy A.:Próbatétel 39.1.
- 137/ " : " 147.1.
- 138/ " :Bélteky Ház II.köt.147.1.
- 139/ " : " II.köt,148.1.
- 140/ " :Próbatétel 89.1.
- 141/ " : " 22.1.
- 142/Almásy György:Fáy A. a magyar józanság nevelője 41.1.Bpest 1943
- 143/Fáy A:Próbatétel 45.1.
- 144/ " " 46.1.
- 145/ " " 18.1.
- 146/ " " 18.1.
- 147/ " " 89.1.

148/Fáy András :Próbatétel 49.1.

149/ " : " 50.1.

150/ " : " 55.1.

151/ " : " 58-59.1.

152/ " : " 60-61.1.

153/ " : " 61.1.

154/J.J.Rousseau:Émile, ou de l'éducation:Préface page 2.

155/Fáy A.: : Próbatétel 64.1.

156/ " : " 89.1.

157/ " : " 69.1.

158/ " : " 72.1.

159/ " : " 77.1.

160/ " : " 78.1.

161/ " : " 82.1.

162/ " : " 91.1.

163/Engels:Anti-Dühring 30.1. Szikra k. Bpest 1948

164/Fáy András : Próbatétel 100.1.

165/ " : " 102.1.

166/ " : " 104.1.

167/ " : " 89.1.

168/ " : " 135.1.

169/ " : " 113.1.

170/ " : " 137.1.

171/ " : " 68.1.

172/ " : " 69.1.

173/Dr Almássy György:Fáy A."a haza mindenese"Pedag.Szemle 681.1.1965
7-8.sz.

174/Fáy A. : Próbatétel 138.1.

175/Makarenko:Válogatott pedagógiai tanulmányok 317.1.Bpest 1950

176/M. Tullii Ciceronis orationes post reditum ad Quirites habitae
1.fej.370.1.Lipsiae 1891 B.G.Teubner

- 177/Kultura Világa:Lélektan -nevelés c.fej.368.1.Bpest 1964
- 178/Badics Ferenc:Fáy A.életrajza 141.1.
- 179/Fáy A.:Halmay család^{Előszó}~~VII-VIII~~ és **X**.1.1.Pest 1858
- 180/ " : " XII.1.1. Előszó "
- 181/ " : " XII.1.1. " "
- 182/ " : " 39.1.1. "
- 183/ " : " 12.1.1. "
- 184/ " : Óramutató 72.1.1. Pest 1842
- 185/ " : " 73.1.1.
- 186/ " : " 52.1.1.
- 187/ " : " 52.1.1.
- 188/Oktatásügyünk továbbfejlesztéséért PTI szerk.Tihanyi F.90.1.Bp. Tankönyvkiadó 1961
- 189/Fáy A.:Bélteky Ház I-II.köt.
- 190/Etikett, társasélet, protokoll 38.1.Bpest Minerva 1961
- 191/Fáy A.:Mesék és allegóriák II.köt.95-96.1.
- 192/ " :Nőnevelés 14.1.1.
- 193/ " : " 14.1.1.
- 194/ " : " 15.1.1.
- 195/Badics Ferenc:Fáy A. életrajza 64.1.1.
- 196/Fáy A.:Nőnevelés
- 197/ " :Nőnevelés 30-31.1.1.
- 198/ " : " 3032.1.1.
- 199/ " : " 76.1.1.
- 200/ " : " 94.1.1.
- 201/ " : " 96.1.1.
- 202/ " : " 94.1.1.
- 203/ " : " 99.1.1.
- 204/ " : " 64.1.1.
- 205/ " : " 39.1.1.
- 206/N.K.Krupszkája:Válogatott pedagógiai tanulmányai 262.1.Bpest 1949

207/Krupszkája:Válogatott pedag. tanulm. 263.1.

208/Fáy A.:Nőnevelés 47.1.

209/ " : " 52.1.

210/ " : " 53.1.

211/ " : " 69.1.

212/ " : " 71.1.

213/ " : " 112.1.

214/ " : " 111.1.

215/ " : " 114.1.

216/ " : " 115-116.1.

217/ " : " 131.1.

218/ " : " 135.1.

219/ " : " 135.1.

220/Badics Ferenc:Fáy A. életrajza 571-572.1.

221/Fáy A.:A legegyszerűbb természet-tapasztalathűbb s gyakorlatibb nevelési rendszer 17.1.

222/ " :Halmai család I.köt.50.1.

223/ " :Nevelési rendszer 21.1.

224/ " : " 22.1.

225/ " : " 25.1.

226/ " : " 26.1.

227/ " : " 27.1.

228/ " : " 30.1.

229/ " : " 42-43.1.

230/ " : " 46.1.

231/ " : " 48.1.

232/ " : " 48.1.

233/Körösi Gyula:A magyar politika hősei 238.1.Bpest 1940.

234/Fáy A.:Ujabb mesék és aforizmák 39.1. :Idézi:Almágy György?Peda-

235/ " : " 94.1. gógiai Szemle 7-8-szám

236/ " : " 96.1. 685.1. 1965. év

- 237/Kornis Gyula:A magyar politika hősei 234.1.
- 238/Fáy A.:Eredeti mesék és aforizmák I.köt.92.1.
- 239/ " :Eredeti mesék és allegóriák II.köt.246.1.
- 240/ " :Jávor orvos 35.1.
- 241/ " :Ujabb mesék és aforizmák 35.1.
- 242/ " :Próbatétel 18.1.
- 243/ " :Ujabb mesék és aforizmák 109.1.
- 244/Erdélyi Pál:Fáy élete és művei 127.1.

B i b l i o g r á f i a

- Dr Almásy György:Fáy András a magyar józanság nevelője Bpest 1943
- Dr Ágoston György:Pedagógia I.Tankönyvkiadó Bpest 1965
- Badics FerencFáy András életrajza M.Tud.Akadémia kiadása Bpest 1890
- Engels:Anti-Dühring Szikra kiadás Bpest 1949
- Erdélyi Pál:Fáy András élete és művei Bpest 1890
- Etikett, társasélet, protokoll Bpest Minerva 1961
- Fáy András:Próbatétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról Pest 1816
- Fáy András:Nőnevelés és nőnevelőintézetek hazánkban Pest 1841
- Fáy András:Óraműzató Pest 1842
- Fáy András:Buzavirágok és Kalászkok Pest 1852
- Fáy András:Halmay család I-II.köt. Pest 1858
- Fáy András:Bélteky ház Pest 1832
- Fáy András:Jávor orvos Pest 1855
- Fáy András:Mesék és aforizmak Pest 1820
- ~~Hjabbx~~Fáy András:Ujabb mesék és aforizmak Pest 1842
- Fáy András:Mesék és allegóriák Pest 1853
- Fáy András:Emberi kegyeletek:Pesti Hirlap 1841. 60.sz.
- Fáy András:A kegyeletek:Protestáns egyházi és iskolai lap 1859.4-5.sz.
- Fáy András:Érzelgés a világ folyása Pest 1824
- Fáy András:Régi pénzek c. vigjáték v.Az erdélyiek Magyarországon 1824
- Fáy András:Elszegényedések Pest 1862
- Fáy András:Eszmeburkok és szikrák Pest 1842
- Fáy András:A legegyszerűbb, természet-és tapasztalathűbb s gyakorlatibb
nevelési rendszer Pest 1855
- Kairov:Pedagógia Bpest 1950
- Kairov-Jeszipov-Goncsarov stb:Pedagógia 1961
- Komáromy Lajos:Fáy András mint pedagógus Budapest 1899
- Kornis Gyula:A magyar politika hősei Bpest 1940

B i b l i o g r á f i a

- N.K.Krupszkája Válogatott pedagógiai tanulmányok Bpest 1949
- Kultura Világa:Az egészség-lélektan-nevelés stb.kötet Bpest 1964
- Berend T.Iván,Hanák Péter stb.:Magyarország története Magyar Tud. Akad. Történettudományi Intézete Gondolat könyvkiadó I.köt. 1964
- Mérey Gy.-Spira Gy:Magyarország története Bpest 1957
- Uj Magyar Lexikon 5.köt.
- A Magyar Tudomány tiz éve 1945-1955 Bpest 1955
- Makarenko:Válogatott pedagógiai tanulmányok Bpest 1950
- Medinszkij:A nevelés története Bpest 1951
- Marx-Engels:Válogatott művek I.köt. Bpest 1949
- MSZMP IX kongresszusa /brossura/
- Oktatásügyünk továbbfejlesztéséért PTI Bpest 1961/szerk.Tihanyi Ferenc/
- Pedagógiai Szemle 1956 1-2.sz.
- Pedagógiai Szemle 1962. 5.sz.
- Pedagógiai Szemle 1965. 7-8.sz.
- Ravasz János-Felkai László stb.:A magyar nevelés története a feudalizmus és kapitalizmus korában Bpest 1961
- Fináczy Ernő:Neveléselméletek a XIX.században Bpest 1934
- J.J.Rousseau:Émile, ou de l'éducation Paris 1854
- Széchenyi István beszédei:Magyar Tud Akadémia Bpest 1887

T a r t a l o m j e g y z é k

Bevezetés és Fáy élete.....	1.1.
Kortörténeti háttér.....	4.1.
A válság és a társadalom.....	7.1.
A liberális mozgalom előzményei és kialakulása.....	11.1.
Kossuth a polgárosodásért folyó harc élén.....	16.1.
A reformkor haladó művelődéspolitikája és annak képviselői.....	21.1.
Fáy álláspontja a nyelvtanulás kérdésében.....	32.1.
A klasszikus nyelvek helyzete.....	34.1.
A régi és új pedagógia felfogása.....	38.1.
Magán és nyilvános oktatás.....	41.1.
Nemzeti nevelés.....	48.1.
Népnevelés.....	62.1.
Gyakorlatibb jellegű oktatás és nevelés kérdése.....	73.1.
További a gyakorlati oktatást fejtegető művek.....	98.1.
Fáy nőnevelési terve, elvei.....	104.1.
Fáy pedagógiai eszmélkedésének összefoglalása.....	121.1.
Befejezés:Fáy András személyisége.....	129.1.